

Приліпко Т.М., Косташ В.Б., Коваль Т.В.

Навчальний посібник

**«Біологічні особливості, годівля і утримання
службових собак»**

**Кам'янець-Подільський
2021**

Розробники:

Т.М. Приліпко – доктор сільськогосподарських наук, професор, в.о. завідувача кафедри харчових технологій виробництва й стандартизації харчової продукції Подільського державного аграрно-технічного університету;

В.Б. Косташ – кандидат сільськогосподарських наук, асистент кафедри харчових технологій виробництва й стандартизації харчової продукції Подільського державного аграрно-технічного університету.

Т.В. Коваль – кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри агрохімії, хімічних та загально-біологічних дисциплін Подільського державного аграрно-технічного університету.

Рецензенти:

Т.М. Супрович доктор сільськогосподарських наук, професор, завідувач кафедри гігієни тварин та ветеринарного забезпечення кінологічної служби національної поліції України Подільського державного аграрно-технічного університету;

О.І. Любинський доктор сільськогосподарських наук, професор, завідувач кафедри екології Кам'янець-Подільського Національного університету ім. Івана Огієнко.

Г.В. Дроник доктор біологічних наук, професор, академік НААН, головний науковий співробітник відділу селекції, розведення, годівлі та технології виробництва продукції тваринництва Буковинської державної сільськогосподарської дослідної станції ІСГКР НААН.

В.С. Бомко доктор сільськогосподарських наук, професор, завідувач кафедри технології кормів, кормових добавок і годівлі тварин Білоцерківського національного університету.

Навчальний посібник розглянуто і схвалено науково-методичною радою
Подільського державного аграрно-технічного університету
(протокол № 5 від 23. 02. 2021 р.)

Розглянуто та рекомендовано до друку вченою радою
Подільського державного аграрно-технічного університету
(протокол № 6 від 25. 02. 2021 р.)

Біологічні особливості, годівля і утримання службових собак.
Навчальний посібник для здобувачів вищої освіти аграрних вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації // Приліпко Т.М., Косташ В.Б. Коваль Т.В., – Кам'янець-Подільський, 2021. – 240 с.

Навчальний посібник розрахований для здобувачів вищої освіти аграрних вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації за спеціальністю 204 «Технологія виробництва і переробки продукції тваринництва» (ОПП - Кінологія). Може бути корисним слухачам підвищення кваліфікації, та кінологам-початківцям.

© Подільський державний
аграрно-технічний університет, 2021

Зміст

Вступ

Розділ I. Біологічні особливості собак.....	6
1.1. Теоретичні основи біології собак.....	6
1.2. Будова та функції організму собаки.....	9
1.3. Система органів довільного руху собаки.....	18
1.4. Розміщення органів по областях тіла собаки.....	27
Розділ 2. Передумови та елементи інтелектуальної поведінки тварин, критерії їх інтелектуальної поведінки.....	33
2.1. Форми комунікативної поведінки собак.....	33
2.2. Психологічні основи дресирувальних процесів.....	41
Розділ 3. Етологія собаки.....	47
3.1. Поведінкові портрети груп порід.....	48
3.2. Соціалізація собаки.....	68
Розділ 4. Розведення собак.....	83
4.1. Техніка в'язки.....	83
4.2. Конституція та екстер'єр собаки.....	85
4.3. Вимірювання собак.....	107
Розділ 5. Особливості утримання собак при використанні у розшуковій службі.....	112
Розділ 6. Складання раціонів та режим годівлі собак різних вікових груп та напрямків використання.....	117
6.1. Загальні правила та вимоги до годівлі собак.....	117
6.2. Загальні вимоги до годівлі цуценят різних порід.....	122
6.3. Загальні вимоги до годівлі дорослих собак різних порід.....	125
6.4. Раціони і режим годівлі племінних самців.....	137
6.5. Годівля вагітних самок.....	141
6.6. Годівля лактуючих самок.....	146
6.7. Годівля службових собак.....	156
6.8. Особливості годівлі циркових собак.....	162
6.9. Особливості годівлі мисливських собак.....	171
6.10. Особливості годівлі караульних собак.....	174
6.11. Особливості годівлі собак в умовах квартирної утримання.....	178
Розділ 7. Вироблення загально-дисциплінарних і спеціальних	

навичок у процесі дресирування службових собак.....	187
7.1. Історія службового собаківництва.....	187
7.2. Вирощування молодняку службових собак.....	188
7.3. Використання службових собак.....	196
7.4. Основні завдання та функції кінологічних підрозділів Національної поліції України.....	209
7.5. Методи підбору і основи дресирування собак у службовому використанні.....	213
7.6. Загальні принципи дресирування службових собак.....	217
Список літератури.....	223
Глосарій.....	227

ВСТУП

Використання службових собак широко поширене у всьому світі. Вони допомагають вирішувати безліч найрізноманітніших завдань. Але всіх їх об'єднують загальні якості – це повна недовіра до стороннім людям, агресивність, висока здатність до дресирування і відданість своєму господареві. При цьому кожна людина, яка бере на себе відповідальність щодо утримання та виховання собаки, повинна постійно турбуватися про неї, слідкувати за ростом та розвитком, станом здоров'я, поведінкою, своєчасно годувати собаку повноцінними доброякісними кормами, напувати, виводити на прогулянки, забезпечити зручне місце для відпочинку і сну, а також терпляче і лагідно ставитись до неї.

На сучасному етапі розвитку біології собак найважливішим є хоча б у загальних рисах викласти все розмаїття подій і фактів. Для ознайомлення з ними і пропонується окремі, але взаємопов'язані розділи даного посібника.

Автори сподіваються, що даний навчальний посібник допоможе студентам та кінологам-початківцям вивчити: основні породи собак; особливості їх утримання і догляду; санітарно-гігієнічні вимоги до приміщень, обладнання та устаткування; характеристику основних кормів тваринного та рослинного походження, мінеральних і вітамінних добавок тощо, а також технології їх приготування та згодовування собакам; типи раціонів та особливості годівлі собак у залежності від віку, фізіологічного стану, способів утримання, породи та навантаження; особливості спеціальних раціонів та різноманітних дієт для хворих собак; знати основні інфекційні та неінфекційні хвороби тварин; порядок зберігання кормів та режими годівлі собак залежно від віку та породи.

Розділ I

Біологічні особливості собак

1.1. Теоретичні основи біології собак

Знання біології собак має велике теоретичне і прикладне значення. Розробка теорії біології собак дозволяє глибше дослідити морфологію і нервову діяльність, філогенез і породоутворення, прикладну генетику і селекцію. Звичайно, далеко не всі аспекти сьогодні досліджуються. На жаль, не зовсім добре висвітлені, наприклад, імуногенетика, прикладна етологія, популяційна селекція, племінна справа та продуктивне довголіття собак. Разом з тим, роль біології в сучасній кінології зростає в зв'язку з широким використанням собак та виведенням нових порід, типів і ліній тварин, які сполучають високий біогенетичний потенціал із пристосовуваністю до різноманітної експлуатації.

„Користувальне собаківництво” завжди удосконалювалося на базі широкого використання даних біотехнії, біоінформатики, філогенезу, морфології та фізіології, закономірностей відтворення та онтогенезу. Прикладом класичної інтеграції теоретичної біології та прикладної кінології стало створення науково-дослідної бази діагностики генетичних хвороб, аналізу ДНК, реєстрації стандартів типу, визначення основ методології дресирування собак для різних підрозділів: МВС, Митної служби, Держкомкордону, СБУ, Позавідомчої охорони, МНС та Адміністрації Президента. Використання досягнень біології в собаківництві, як підтверджує життя, поширюється і прискорюється.

Великий інтерес представляють біохіміко-фізіологічні аналізи рефлексів, що визначають пошукову поведінки та стреси собак. Завдяки біології ще на початковому етапі вивчення організму собаки стала можливою вірогідна генетична експертиза походження, контроль генетичної сумісності та визначення одорологічних параметрів. Разом з тим, виникають нові й нові умови для методично правильної організації проведення подальших дослідів з питань

розведення та племінної справи, патологічної біології та здоров'я, біології утримання та безпечної екології.

На основі знань сучасної біології спеціальна біологія помітно удосконалюється і доповнюється новими даними молекулярної біології та вчення про екстер'єр, інтер'єр та конституцію собак. З часів професора П.М. Кулішова – фундатора вчення про екстер'єр, кінологи пройшли великий творчий шлях. В теперішній час глибоко вивчається нервова тканина, будова нейронів і міжнейрональних зв'язків собак, еволюція лейкоцитарних систем і регенерації. Сучасна біологія собак включає електронну мікроскопію особливо в «космічній цитології собак» та при моделюванні канцерогенезу. У надмірно складній клітинній популяції (в організмі собаки – близько трьох мільярдів клітин) за допомогою біоінформатики, цитофотометрії, радіографії і гістохімії створюється наукова база не тільки розуміння секретів «живого» але й більш раціонального виховання собак людиною. Так, власне розпочався перехід кінології від ремесла до науки. Правда, кінологічна наука сьогодні спирається на досвід споріднених сфер сільськогосподарських наук. А власний досвід українських заводчиків, дресирувальників, спортсменів і собаководів-аматорів ще має удосконалюватись у майбутньому.

Собака – перша домашня тварина, він був приручений людиною в той період, коли люди ще не знали землеробства та скотарства і головним засобом існування людей було полювання. Це сталося в перший період (палеоліт), або, як його ще називають, кам'яний вік четвертинної ери. Предками всіх домашніх тварин, в тому числі й собак, були дикі тварини (рис.1).

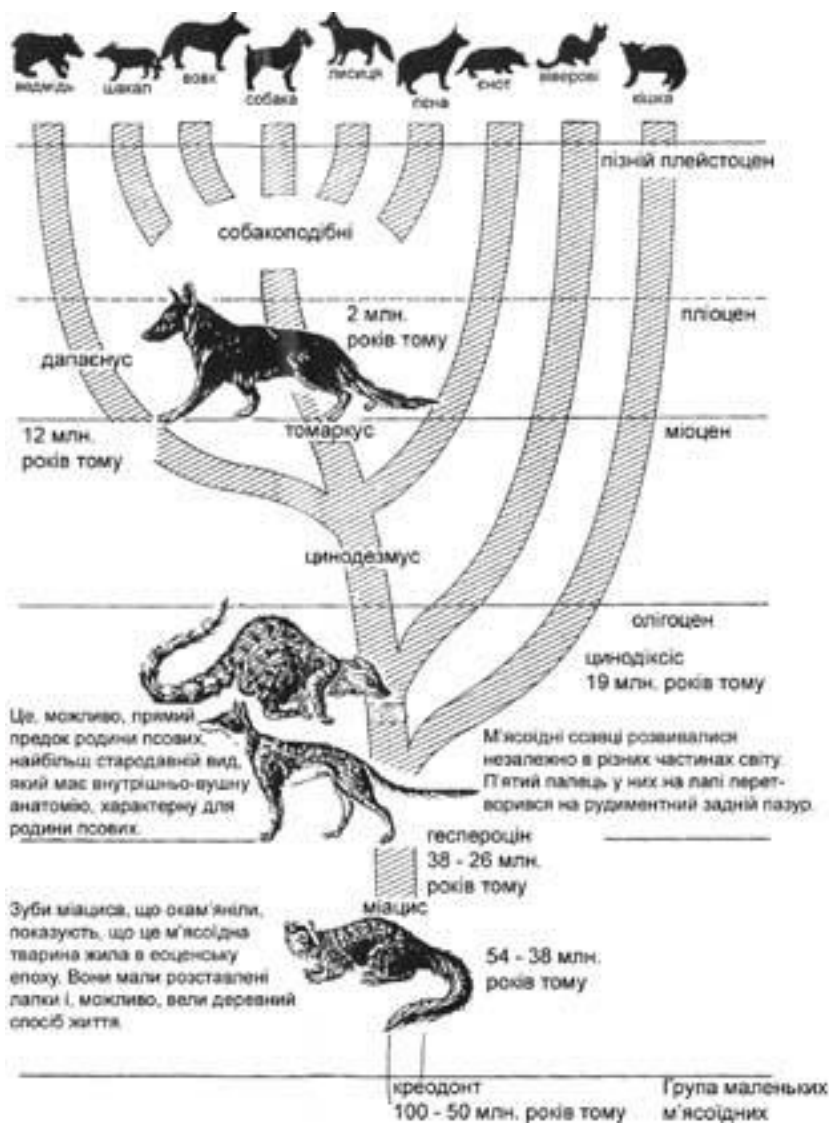

Рис. 1. Генеалогічне дерево собаки

Це підтверджується схожістю основних рис деяких видів диких і домашніх тварин, що особливо помітно у тих порід, які мало змінилися під впливом штучного відбору.

Наприклад, їздові лайки Чукотки, Колими, Єнісею зовнішнім виглядом дуже нагадують вовків; схожістю з вовками відрізняються і німецькі вівчарки примітивного типу.

Серед промислових лайок та собак інших середніх порід можна зустріти таких, що дуже нагадують зовнішнім виглядом шакала. Вищесказане підтверджується порівнянням кісток диких тварин із давніми викопними та кістками сучасних собак. Собака і вовк, собака і шакал при схрещуванні між собою дають нащадків, які нормально розвиваються і в свою чергу дають плідючих нащадків. В той же час помічено й іншу здатність домашніх тварин – дичавіти, тобто повертатися до первинного дикого стану при тривалому припиненні спілкування з людиною.

Зоологічний аналіз родини псових (Canidae), яка об'єднує значну кількість видів, показує, що найбільш близькими родичами собак є вовки та шакали.

Післязародковий (постембріональний) розвиток тварини починається після вилуплення або народження. У цей період організм вже здатний до самостійного існування та активного живлення. Характер після зародкового розвитку у різних тварин може бути різним, у зв'язку з чим розрізняють два його способи: прямий і непрямий.

У випадку прямого післязародкового розвитку вилуплюється або народжується тварина, в цілому схожа на дорослу, хоч і значно менша за розмірами. Під час післязародкового розвитку вона зазнає кількісних і якісних змін. Організм росте, змінюються пропорції тіла, утворюються зовнішні покриви, властиві дорослому організму. Відбуваються статеве дозрівання, старіння та смерть. Незважаючи на свою чисельність, процеси формотворення не змінюють загальних особливостей будови тварин і способу їх існування.

1.2 Будова та функції організму собаки

Організм тварини знаходиться в найтіснішому взаємозв'язку із середовищем і дуже залежить від нього. Тварина росте, розвивається і здійснює постійний обмін

речовин: одержує з зовнішнього середовища необхідні поживні речовини, воду, гази, сонячну енергію та інше, і виділяє відпрацьовані продукти обміну речовин. Усередині організму відбувається безупинний обмін речовин між кров'ю і лімфою, з одного боку, і тканинами органів – з іншого. Цей обмін забезпечує сталість внутрішнього середовища організму його здоров'я. Тому дуже важливо, щоб зовнішні умови, у яких живе собака, відповідали потребам його організму.

Анатомія – наука, що вивчає будову, розвиток, взаємозв'язок і розміщення органів і систем організму. Між будовою організму і його функціями є тісний взаємозв'язок. Тому знання основ анатомії допомагає краще опанувати теорією та практикою собаківництва. Вивчення екстер'єру собаки спирається на дані анатомії. Не знаючи анатомії та фізіології нервової системи, не можна зрозуміти вироблення в собаки умовних і безумовних рефлексів; а для діагностики захворювання собаки і надання лікувальної допомоги необхідні чіткі знання будови, топографії й функцій кожного органа в здоровому організмі.

Організм собаки складається з мікроскопічних елементів – клітин, неклітинних структур, безформної речовини. Клітина має особливо важливе значення в організмі тварини тому, що з неї починається розвиток багатоклітинних організмів. Із клітин складаються тканини й органи, за їхньою участю утворюються деякі неклітинні структури й безформна речовина ряду тканин. Розмір клітин тканин тваринних організмів не залежить від величини тварини. Більшість клітин має розмір від 10 до 100 мікронів (мікрон одна тисячна частка міліметра). За своєю формою клітини вкрай різноманітні – плоскі, кубічні, багатогранні, циліндричні, зубчасті та ін. Різноманіття це пов'язане з функцією, яку вони виконують.

Зовні клітина покрита оболонкою. Основні частини клітини цитоплазма і ядро. Цитоплазма клітин багата на органічні й неорганічні елементи (білки, жири, вуглеводи,

мінеральні солі). У ній є визначені структури – органели клітин, що забезпечують її життя – ріст, розвиток, рух, відчуття, самовідтворення, а також утворення спеціальних речовин, що можуть вироблятися відповідно до тієї функції, яку вони виконують в організмі й органі (виділення слизу, гормонів та ін.). Без протоплазми не може існувати найважливіша частина клітини – ядро, в якому міститься спадкова інформація, закріплення і передача спадкових історично сформованих особливостей структури і функцій організмів, властивих кожному виду тварин (зокрема, специфічних особливостей, властивих кожній породі собак), що служить для розмноження клітин. У клітинах є багато хімічних елементів у вигляді органічних і неорганічних сполучень.

До найважливіших органічних сполук належать білки, жири й вуглеводи, до неорганічних - вода й мінеральні речовини. У клітині відбуваються всі основні життєві процеси: обмін речовин, розвиток, ріст, подразливість, рух, утворення специфічних речовин (гормонів, слини, жовчі) і самовідтворення.

Сукупність певної структури і функції клітин, волокон і міжклітинної речовини, у якій вони знаходяться, прийнято називати тканиною. Фактично це той матеріал, з якого будується орган.

Тканина – *tactus* (греч. *histos*) – система гістологічних елементів, що історично склалася наділена певними морфологічними, фізіологічними та біохімічними властивостями, які відображають особливості розвитку і функції, які вона виконує. Клітини, неклітинні структури, безформна речовина, що перебувають у певних взаєминах одне з одним і пристосовані до виконання певних функцій, утворюють тканини організму. Різноманіття тканин, що існують у тваринному організмі, прийнято поєднувати в основні групи: епітеліальна (покривна) тканина; опорно-трофічні тканини (тобто тканини внутрішнього середовища: кров, лімфа, сполучна, жирова, хрящова, кісткова тканини);

м'язові тканини; нервова тканина.

Кожна група тканин виконує велику кількість різноманітних життєво важливих функцій.

Епітеліальна чи покривна тканина покриває тіло ззовні (епітелій шкірного типу), вистилає з середини трубчасті внутрішні органи (епітелій кишкового типу) і замкнені порожнини тіла (епітелій целомонефродермального і епіндимоглиального типів)

За формою клітин одношаровий епітелій може бути пласким, кубічним, циліндричним, а за розміщенням їх ядер – одноп'ядерним та багатоядерним. При наявності на вільному, апікальному кінці облямівки він називається облямінковим, а якщо є вії – мерехтливим.

Особливе місце займає залозистий епітелій, який може бути у вигляді одиночних бокалоподібних клітин, що знаходяться між призматичними клітинами облямілкового або мерехтливого епітелію, або у вигляді комплексу клітин, які вистилають трубчасті, альвеолярні або трубчасто-альвеолярні випинання стінки трубчастого органа, або відповідні заглиблення шкірного епітелію.

Міжклітинна речовина складається з безструктурної (аморфної) речовини, колагенових і еластичних волокон. Вона багата на чутливі нервові закінчення. Пухка сполучна тканина входить до складу всіх органів, заповнює проміжки між органами, у ній проходять кровоносні і лімфатичні судини та нерви.

Тверда сполучна тканина складається з пучків волокон і незначної кількості міжклітинної речовини і клітин. За будовою волокон вона поділяється на фіброзну та еластичну тканини.

Хрящова тканина характеризується великими клітинами і твердою міжклітинною речовиною. Хрящові клітини округлої форми розміщуються у середині капсул. Міжклітинна речовина хряща тверда. Розрізняють гіаліновий, еластичний і волокнистий хрящі.

Кісткова тканина складається з клітин і міжклітинної речовини. Кісткові клітини плоскі, багатовідросткові. У міжклітинній речовині багато колагенових волокон і мінеральних солей. У дорослих тварин кісткова тканина утворює пластинки різної величини і форми.

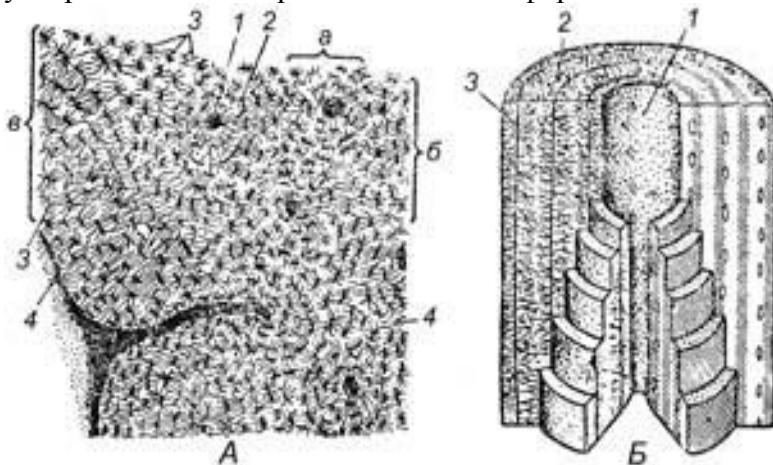

Рис. 2. Кісткова тканина

А – ділянка пластинчастої кісткової тканини на поперечному розрізі; Б – загальний вид остеона; а – остеон; б – вставочні пластинки; в – внутрішні загальні кісткові пластинки; 1 – гаверсів канал; 2 – кісткові пластинки остеона; 3 – остецити в кісткових порожнинах з кістковими каналцями; 4 – загальні кісткові пластинки

Розподіл пластинок у кістковій тканині залежить від функції кістки.

М'язова тканина відрізняється від інших тканин тим, що у ній є особливі скоротні волокна – міофібрили, завдяки яким вона може скорочуватися і виконувати певну роботу. Скорочується м'язова тканина під дією нервової системи, тому у м'язах багато нервів, чутливих і рухових нервових закінчень. У м'язовій тканині відбувається посилений обмін речовин. Цим пояснюється велика кількість в ній кровоносних судин.

У вищих тварин розрізняють три види м'язових тканин:

скелетну, серцеву та гладеньку.

Скелетний м'яз складається з групи м'язових жмутів, кожен з яких складений з тисяч м'язових волокон.

Силу м'язу визначають за максимальним скороченням його при піднятті максимального вантажу. Найбільшу силу мають м'язи з косими волокнами, що мають пір'яподібну будову.

При скороченні м'яз вкоротшується виконуючи таким чином роботу. Вона буде найбільшою при середніх навантаженнях і середньому ритмі скорочення.

Гладенькі м'язи складаються з клітин витягнутої, веретеноподібної форми. Клітини гладеньких м'язів групуються в м'язові пласти. Гладенькі м'язи мають ті ж самі властивості, що й скелетні, але збудливість їх нижча.

М'язи серця складаються з окремих волокон, що містять міофібрили. Вони утворені зі скорочувальних білків – ниток актіна (тонких) і ниток міозина (товстих). Сердечний м'яз має властивості автоматії, збудливості, провідності і скорочуваності.

Нервова тканина складається з двох видів елементів: нервових клітин (нейронів) і нейроглії (рис. 3).

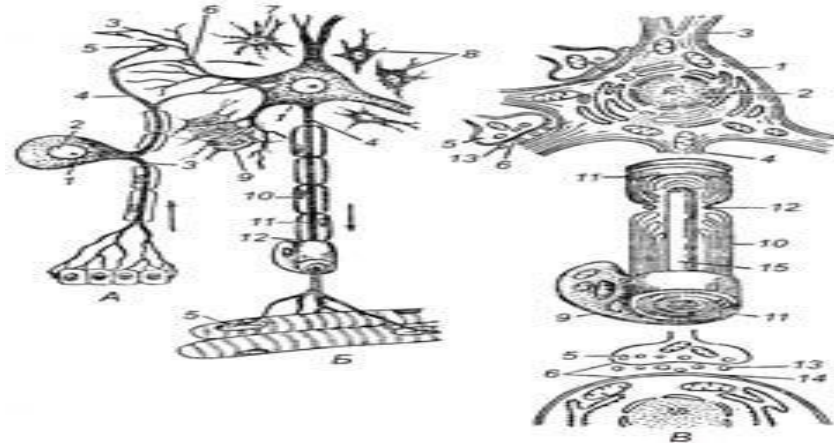

Рис. 3. Нервова тканина

А – загальний вигляд чутливого і Б – рушійного нейронів з нейроглією (стрілки вказують напрямок проведення

нервового імпульсу у рефлекторній дузі); В – частини нейрону; 1 – тіло нейрону; 2 – ядро; 3 – сприймаючі відростки (дендрити); 4 – нейрит (аксон); 5 – нервеве закінчення; 6 – синапс; 7 – астроцит; 8 – клітини мікроглії; 9 – нейроглії – лімфоцити; 10 – м'якотна (мієлінова оболонка; 11 – неврилема; 12 – перехоплення Раньє; 13 – синаптичний міхурець; 14 – постсинаптична мембрана; 15 – осьовий циліндр

Нейрон (неврон) – основний елемент нервової тканини. У ньому розрізняють тіло і відростки. Тіло нейрона називається нервовою клітиною. У ньому багато нервофібрил, які заходять у відростки неврона. Нервофібрили проводять нервові збудження – імпульси – або до тіла неврона, або від нього на периферію. Серед відростків неврона розрізняють дендрити, або рецепторні, аферентні (чутливі) відростки, по яких імпульси проходять до тіла клітини, і нейрит, або еферентний, ефекторний (руховий) відросток, який передає імпульси від тіла клітини. Відростки неврона можуть бути дуже довгими, тоді їх називають нервовими волокнами.

Нервові волокна мають особливу оболонку – неврилему. Дендрити закінчуються спеціальними рецепторними (сприймаючими) апаратами, а нейрит – спеціальним ефекторним (секреторним або руховим) апаратом.

Тіла невронів утворюють сіру мозкову речовину і ганглії (нервові вузли), нервові волокна – білу мозкову речовину. Нервові волокна є і в сірій мозковій речовині, а також формують нерви, які складаються з пучків різних нервових волокон.

Нейроглія складається з особливих клітин різноманітної форми. Клітини нейроглії виконують у мозку, гангліях і нервах захисну і трофічну функції, а в мозку, крім того, й опорну функцію.

Нервова тканина багата на кровоносні судини. Вона виконує рухові функції, переміщаючи організм і викликаючи скорочувальні рухи його органів. Нервова тканина утворює

нервову систему, щорегулює і координує життєдіяльність усіх тканин і органів.

За посередництвом нервової тканини відбувається сприйняття тваринним організмом зовнішнього світу (світла, заходів, звуків, смаку, температури). Нервова тканина також забезпечує погодженість функцій всіх систем органів, завдяки їй проявляється психічна діяльність тварин. Вона утворює нервову систему, що регулює і координує життєдіяльність усіх тканин і органів.

З тканини будується орган. *Органом* називається частина організму, що має певну форму, внутрішню будову і виконує певну функцію в організмі. Органи побудовані з різного «матеріалу»: тканин, що забезпечують функції (роботу) кожного органа і набору клітин, що являє собою, найрізноманітнішої форми волокна і міжклітинну речовину.

Кожен орган займає певне місце в організмі і знаходиться в тісному анатомічному і фізіологічному зв'язку з іншими органами. Форма та внутрішня будова кожного органа обумовлені його функціями. Звичайно перевага одного виду тканин в органі визначає його функцію (серце, нирки, очі, шлунок та ін.). Перевага м'язової тканини дає кістковий м'яз як орган, перевага нервової тканини властива мозку – органу нервової системи. Якщо велика частина органа побудована з клітин, що виділяють визначену речовину секрет, орган називається залозою та ін. Органи, що виконують хоча б і різні функції, але є послідовними стадіями загального фізіологічного процесу, утворюють *систему органів*.

В організмі собаки розрізняють такі системи органів: довільного руху; травлення; подиху; крово- і лімфообігу; сечовиділення; розмноження; внутрішньої секреції; шкірного покриву і його похідних; нервову систему; органи почуттів (аналізатори). Одні з них надають тілу певної форми – його екстер'єр, інші, розміщуючись усередині організму, складають його інтер'єр. Всі органи найтіснішим образом пов'язані між собою – життя і робота одних знаходиться у

прямій залежності від інших. Але при цьому організм є не просто сумою окремих частин, а складною цілісною системою і являє собою єдине ціле.

Знання будови і функцій організму собаки дає можливість зрозуміти багато особливостей його поведінки, вчасно побачити відхилення від нормального стану і дозволяє вчасно вжити заходів,

що попереджають захворювання, особливо це стосується молодого, зростаючого організму.

Для кожної породи собак характерні свої особливості будови і функцій окремих органів і систем. Шляхом селекції вони закріплені в поколіннях і передаються спадково. Усякі відхилення в екстер'єрі й інтер'єрі собаки визначаються за ознаками зміни форми і функції окремих органів і тканин. Умовно в організмі собаки, як і в інших домашніх тварин, розрізняють цілий ряд апаратів і систем органів за ознакою головної функції, що виконується цією системою. Однак ніколи не треба забувати про те, що кожен орган може виконати ще багато функцій, не менш важливих для організму. Наприклад, головна функція кістяка – опорно-рухова, однак, крім цього, кістки кістяка виконують ще і трофічну, кровотворну, електролітичну функції. Кістка, як орган, бере участь у білковому, водному, вуглеводному, жировому, мінеральному і загальному обміні речовин.

В організмі собаки, як і в інших тварин, розрізняють такі системи:

а) система органів руху, що складається із системи кісток (кістяка), зв'язок і м'язів;

б) система внутрішніх органів (травлення, дихання, сечовиділення, статеві);

в) інтегруючі (об'єднуючі) роботу всіх органів системи: крово- і лімфообігу, імунна, чи захисна система, система залоз внутрішньої секреції, система шкірного покриву, органів почуттів і, нарешті, нервова система.

Контрольні питання

1. Які тварини є найближчими родичами домашніх собак?

2. Що є предметом вивчення анатомії як науки?
3. З яких елементів складається організм собаки?
4. Яку будову має тваринна клітина?
5. Що називають тканиною?
6. Які групи тканин розрізняють в організмі?
7. Які тканини належать до епітеліальних?
8. Які тканини належать до опорно-трофічних?
9. Які тканини належать до м'язових?
10. Як побудовані нервові тканини?
11. Що називається органом?
12. Що називається системою органів?
13. Які системи органів розрізняють в організмі?
14. Як визначаються відхилення в екстер'єрі та інтер'єрі тварин?

1.3. Система органів довільного руху собаки

До системи органів довільного руху належать скелет та мускулатуру. Вона забезпечує пересування собаки, захоплення їжі, акти вдиху та видиху, рух очного яблука, повік, вух, хвоста. Система органів довільного руху збуджується та регулюється нервовою системою.

Система органів руху служить для пересування окремих частин тіла відносно одна одної і всього організму в просторі.

Рух проявляється у вигляді зміни положення суглобів під впливом скорочення кісткових м'язів, що служать ніби двигунами для кожного суглоба, чи здійснюється без участі кістково-суглобного апарату одними м'язами (змикання і розмикання повік, робота мімічних м'язів та ін.).

Апарат руху собаки фактично створює форму тіла тварини, визначає її екстер'єр. Опорною частиною тут є кістяк – тверда конструкція, що складається з окремих кісток, зв'язаних між собою нерухомо або за допомогою суглобів. На кістяку закріплюються м'язи, що приводять до руху окремі його ділянки і забезпечують можливість пересування тварини в просторі.

Скелет – є міцною основою тіла, його опорою і носієм

всіх його м'яких частин. Кістки в скелеті розташовані так, що утворюють ресорність, надають плавність рухам. Ресорність захищає внутрішні органи від різких поштовхів і струсів. Це особливо важливо для таких тварин, як собаки.

Скелет собаки (рис. 4). Складається з кісток, хрящів і зв'язок. Він служить опорою для організму, надає тілу певну форму, захищає внутрішні органи від шкідливих зовнішніх впливів. Кістяк собаки може мати від 271 до 282 костей, з'єднаних між собою за допомогою зрощень суглобів (різниця за рахунок кількості хребців у хвості). Форма кісток дуже різноманітна й залежить від основної їхньої функції і положення в скелеті. На своїй поверхні вони мають бугри, відростки, шорсткості, до яких своїми кінцями прикріплюються мускули.

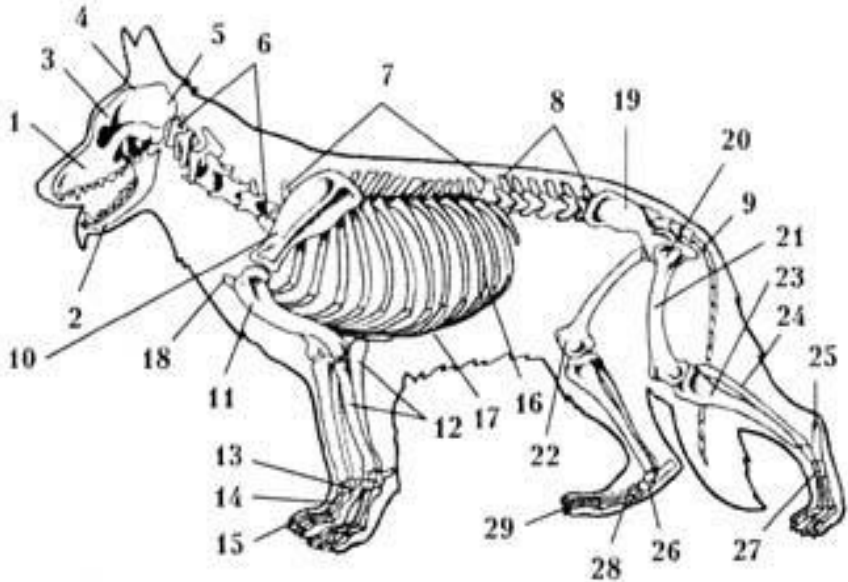

Рис. 4. Кістяк собаки:

1 – верхня щелепа; 2 – нижня щелепа; 3 – череп; 4 – тим'яна кістка; 5 – потиличний бугор; 6 – шийні хребці; 7 – грудні хребці; 8 – поперекові хребці; 9 – хвостові хребці; 10 – лопатка; 11 – плечова кістка; 12 – кістки передпліччя; 13 – кістки зап'ястя; 14 – кістки п'ястка; 15 – фаланги пальців; 16

– ребра; 17 – реберні хрящі; 18 – грудина; 19 – таз; 20 – тазостегновий суглоб; 21 – стегнова кістка; 22 – колінний суглоб; 23 – великогомілкова кістка; 24 – малоомілкова кістка; 25– п'яткова кістка; 26 – скакальний суглоб; 27 – передплюсна; 28 – плюсна; 29 – пальці

Складається кістка зі щільної губчастої речовини. Щільна речовина виконує опорну й захисну функції кістки, а губчаста речовина надає їй міцність і разом із хрящовими утвореннями – ресорність.

Зовні кістки покриті тонкою щільною оболонкою – окістям. Через неї до кістки підходять судини й нерви. Окістя має клітини кісткоутворювачі, за рахунок яких відбувається ріст щільної речовини кістки.

За своїм хімічним складом кістки складаються з органічних і неорганічних з'єднань. Перші надають їм пружність, а другі – твердість. Нормальне співвідношення складових хімічних елементів кістки залежить від умов годівлі та утримання тварини, особливо в період росту й формування молодого організму.

Скелет тварин поділяється на осьовий і периферичний. *Осьовий скелет* складається з кістяка голови (черепа), тулуба, хвоста. Кістяк тулуба поділяється на відділи, які складаються з різної кількості хребців: шийний з 7, грудний з 13, поперековий з 7, крижовий з 3, хвостовий з 20–23. Хребці кістяка тулуба утворюють хребетний стовп, усередині якого міститься спинний мозок. Хребці грудного відділу з 13 парами ребер і грудною кісткою утворюють грудну клітку, що захищає внутрішні органи (серце, легені). З передньої сторони до хребетного стовпа дуже міцно і рухливо прикріплюється кістяк голови – череп. Кістяк голови (череп) складається з великої кількості кісток. У ньому розміщуються головний мозок, органи почуттів (зору, слуху, нюху, смаку), а також беруть свій початок системи органів травлення й дихання.

Кістки голови поділяються на черепні і лицеві. До кісток черепа відносять: потиличну (потиличний гребінь), клиноподібну, решітчасту, дві тім'яні, міжтім'яну, дві лобні і дві скроневі кістки. До лицевих належать: парні різцеві, носові, слізні, вилицеві, верхньощелепові, ньобні, крилаподібні, нижньощелепові і під'язичні кістки, сошник і носові раковини.

Череп формується в більшій частині площини кістками, з'єднаними в молодій тварини нерухомо за допомогою хряща або сполучної тканини (у слабких щенят з'єднання між кістками довго не костеніють, прощупуються у вигляді м'яких швів).

У старих собак усі кістки черепа зростаються. Тільки нижня щелепа зв'язана зі скроневою кісткою дуже рухливим суглобом, завдяки якому собака захоплює і «розрізає» їжу. Роботу цього щелепного суглоба забезпечують найдужчі – жувальні м'язи

На задньому краю черепа добре прощупується трикутної форми потиличний гребінь, виражений тим сильніше, чим могутніша мускулатура шиї, що прикріплюється до нього. Нижче потиличного гребеня на межі з першим шийним хребцем знаходиться великий потиличний отвір черепа, через який виходить від головного мозку спинний мозок, що направляється в хребетний канал хребетного стовпа. У задній частині черепа формується черепна порожнина, де знаходиться головний мозок.

Попереду черепної порожнини розміщена носова порожнина, яка у собак має дуже складну будову. До неї можна потрапити через ніздрі, що знаходяться на завжди вологій, безволосій шкірі верхівки (мочки) носа.

Носова порожнина посередині розділена хрящовою носовою перетинкою й у кожній з її 2-х половин розміщені, прикріплюючись до її бічної стінки, тонкі кісткові пластинки, що загортаються в трубочки. Ці пластинки називаються раковинами. Раковини заповнюють обидві половини носової порожнини, залишаючи лише вузькі щілини

(ходи) між ними, по яких через носову порожнину проходить повітря, що направляється в легені. Нижче носової порожнини кістки черепа формують ротову порожнину, знизу обрамлену рухливою нижньою щелепою. На різцевій кістці, верхній і нижній щелепах знаходяться зуби.

Хребетний стовп – це серія хребців, зв’язаних між собою міжхребцевим хрящем і суглобами. Над опорною частиною хребетного стовпа, у його каналі, лежить спинний мозок, від якого на всі ділянки тіла через міжхребцеві отвори йдуть нерви. Шийний відділ хребетного стовпа собаки є найбільш рухливим незалежно від величини тварини і завжди має у своєму складі 7 хребців. У грудному відділі до 13 грудних, дуже малорухомих хребців, прикріплюються 13 пар кісткових ребер, що знизу з’єднуються з хрящовими ребрами, закріпленими на грудині тварини. Грудні хребці, ребра і грудина разом формують грудну клітку. Рух її стінки забезпечує дихання – розширення стінки грудної клітки разом зі скороченням м’язів діафрагми забезпечує вдих; звуження стінки грудної клітки, розслаблення діафрагми і тиск на неї внутрішніх органів при одночасному скороченні м’язів черевної стінки забезпечує видих. Задній край грудної клітки, утворений краями останніх ребер і реберних хрящів, називається реберною дугою.

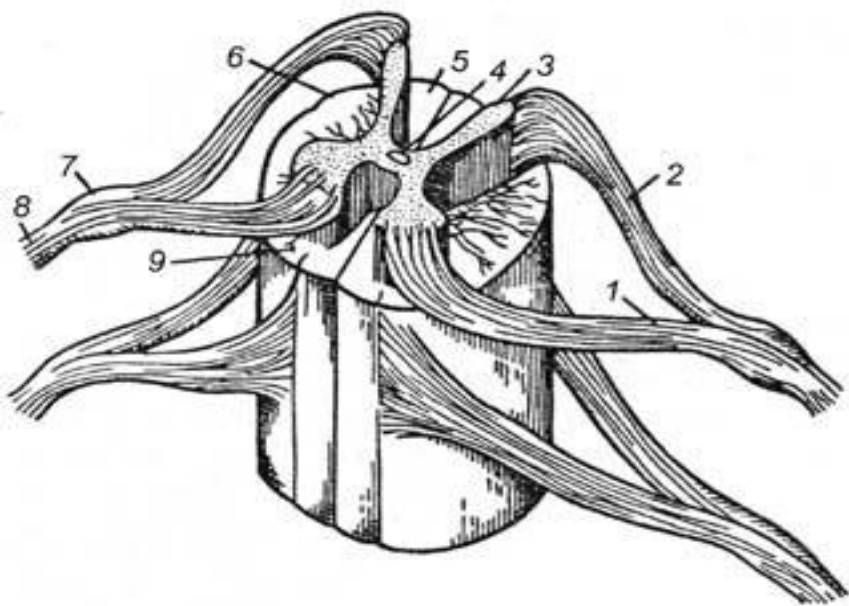

Рис. 5. Будова хребця

1 – вентральний і 2 – дорсальний корінці; 3 – дорсальний ріг; 4 – центральний канал; 5 – дорсальний і 6 – латеральний канатики; 7 – спинномозковий ганглії; 8 – спинномозковий нерв; 9 – вентральний канатик

За грудним відділом хребетного стовпа знаходиться поперековий відділ, утворений міцно з'єднаними 7 поперековими хребцями. Знизу до хребців прилягають нирки, у самок за ними лежать яєчники.

За поперековим відділом знаходиться крижовий відділ хребетного стовпа, де в собак зрослися 3 крижових хребці, до яких тугим суглобом прикріплена повздошна кістка таза.

За крижовим відділом починається хвостовий відділ хребетного стовпа, кількість хребців якого в різних порід собак

може бути різною. Крижова кістка, перші хвостові хребці і кістки таза: повздошна (зверху), лонна і сіднична (на дні таза) – утворюють тазову порожнину. Зовні, разом з м'язами, ця область називається крупом. Кістки таза міцно з'єднані з крижовою кісткою і першими хвостовими хребцями міцними зв'язками, а на дні таза праві й ліві кістки з'єднуються в молодих тварин хрящем, утворюючи, так званий, тазовий шов.

Перед щенінням зв'язок між кістками розслабляється, що сприяє кращому проходженню плоду через порожнину таза. Після пологів зв'язок між кістками знову стає жорстким.

Периферичний кістяк складається із двох пар передніх (грудних) і задніх (тазових) кінцівок. Передню кінцівку утворюють кістки плечового поясу (лопатка), плечова кістка, кістки передпліччя (променева і ліктьова), зап'ястя, п'ястки і пальці; задню кінцівку – кістки тазового поясу, стегнова кістка з колінною чашкою, кістки гомілки (велика гомілкорова та мала гомілкорова), заплесна, плесна й пальці.

Скелет кінцівок Розрізняють грудну кінцівку, (що прикріплюється за допомогою лопатки і м'язів до грудної клітки і задньої частини шиї, і тазову, що прикріплюється за допомогою тазового поясу (таза) до крижового відділу хребетного стовпа. Парні грудні і тазові кінцівки мають подібну будову – складаються з 3-х ланок: 1-а ланка – плече (на грудний) чи стегно (на тазовий), в основі яких лежать довгі трубчасті кістки – плечова і стегнова; 2-а ланка – передпліччя або гомілка. Основу цієї ланки складають 2 кістки: променева і ліктьова кістка з великим ліктьовим відростком на передпліччі та велика й мала гомілкові – на гомілці, причому ліктьова і мала гомілкорова кістки значно тонші і гірше виражені, ніж променева і велика гомілкорова – основні кістки, на які припадає вага тіла; 3-я ланка кінцівок – кисть або стопа, які є найскладнішими ланками. Кисть і стопа мають по 3 ланки кісток: 1-а ланка – 2 чи 3 ряди коротких кісточок зап'ястя (на кисті) і заплесни (на стопі); 2-а – довгі, тонкі 4 чи 5 кісток п'ястка (на кисті) чи плесни (на стопі), з'єднаних між собою короткими зв'язками.

До кожної з кісток п'ястка чи плесни прикріплюються пальці, кожен палець складається з 3-х фаланг.

Найдовші середні пальці (3-й і 4-й), коротші – 2-й і 5-й, а 1-й палець висячий і може бути відсутнім узагалі. У собак п'яткова кістка заплесни високо піднята над землею, ти часом коли у стопоходячих п'ятка спирається на землю. Собака належить до пальцеходячих тварин, він спирається тільки на

пальці.

Усі ланки кінцівок з'єднані між собою рухливими суглобами герметично закритими капсулами й укріпленими зв'язками. Усередині суглоба знаходиться прозора, густа синовіальна рідина, тому першою ознакою проколу суглоба буде виділення з нього через прокол жовтуватої прозорої синовії.

На кожен суглоб діють групи м'язів, зв'язаних за допомогою нервів з визначеними центрами спинного мозку. М'язово-зв'язковий апарат кінцівок являє собою могутній амортизаційний апарат, що пом'якшує ударне навантаження на кістяк. Для більш швидкого пересування нижні ділянки кінцівки полегшуються – по кисті і стопі йдуть в основному лише сухожилля м'язів. Велика ж частина м'язової маси концентрується в області лопатки чи таза, плеча і стегна. Уся кісткова мускулатура, скорочуючись, не тільки викликає рух тварини, але й сприяє утворенню теплової енергії. Про це варто пам'ятати і при роботі із собакою, враховуючи температуру навколишнього середовища, щоб не викликати тепловий удар.

Передній кінець грудної кістки має назву рукоятки або сокола, а задній – мечоподібного відростка.

Знання будови скелета собаки, назв кісток і суглобів має практичне значення при оцінці собаки за зовнішніми ознаками.

У кістяку всі кістки з'єднані між собою. З'єднання кісток буває нерухомим – з утворенням зрощень (кістки черепа, таза) і рухомим за допомогою суглобів. Між кінцями кісток утворюється щілина суглобна порожнина. Кінці дотичних кісток вкриті суглобним хрящем. Окістя, переходячи з однієї кістки на іншу, утворює суглобну сумку (капсулу суглоба), внутрішній шар якої виділяє в суглобну порожнину слизову рідину (синовію), що призначена для змащення суглобних поверхонь, що постійно труться. У суглобах, крім суглобної сумки, з'єднання кісток здійснюється за допомогою зв'язок.

М'язи. Щоб приводити до руху кістковий апарат,

організм має м'язовий апарат руху (рис. 5). М'язовий апарат складається з м'язів. Розмір і форма м'язів бувають різними і залежать від функцій. Довгі м'язи у вигляді веретена з довгими сухожилками знаходяться, головним чином, на кінцівках. Є м'язи широкі у вигляді стрічок, пластів або віяла. Вони є будівельним матеріалом для стінок порожнин – черевної і грудної.

Є м'язи кругові, розташовані коло отворів, наприклад, заднепрохідного.

За характером своєї дії по відношенню до зміни положення кісток м'язи поділяються на згиначі, що зменшують кут між кістками, і розгиначі, що збільшують цей кут; м'язи що приводять та що відводять; що піднімають; обертаючі м'язи та ін.

За своїм розміщенням скелетні м'язи поділяються: на шкірні м'язи, м'язи голови, шиї, поясу передньої кінцівки і самої кінцівки, м'язи спини, грудної клітки, черевної стінки, хвостові м'язи, м'язи поясу задньої кінцівки і самої кінцівки.

Мускулатура є активною частиною системи органів довільного руху, а також одним із показників екстер'єру тварин. Вона складається з окремих мускулів і допоміжних пристосувань (фасцій, синовіальних піхв).

Робота м'язів як активного апарату руху полягає в наступному: м'язи, прикріплюючись протилежними кінцями до з'єднаних між собою суглобами різних кісток, при скороченні приводять ці кістки до руху.

Таким чином утворюється система важелів, в якій плечима важеля є кістки, точкою опори – суглоби, точкою прикладення сили місце прикріплення м'язів до кісток і точкою опору – вага частини тіла, яка і приводиться до руху. Ця система важелів особливо добре виражена на кінцівках.

Сила м'язів залежить від кількості м'язових волокон, що містяться в них. Чим більше волокон, тим сильніший м'яз.

Контрольні питання

1. Яка будова та функції системи довільного руху?
2. Яке призначення апарату руху?

3. Що означає термін «ресорність»?
4. Скільки кісток містить скелет собаки?
5. Які існують типи з'єднання кісток?
6. Яка будова кістки?
7. На які відділи поділяється скелет собаки?
8. Яка будова осцевого скелету?
9. Яка будова периферичного скелету?
10. Яка будова черепа?
11. Яка будова хребетного стовпа?
12. Які кістки утворюють кінцівки?
13. Які існують форми м'язів?
14. Як поділяються м'язи за характером своєї дії?
15. Як поділяються м'язи за своїм розташуванням?
16. У чому полягає робота м'язів?

1.4. Розміщення органів по областях тіла собаки

Однією з найскладніших частин тіла є голова. У ній розташовані: носова і ротова порожнини, глотка і гортань, головний мозок, органи зору і слуху.

У носовій порожнині розрізняють верхній вузький хід між раковинами і носовою кісткою, що веде прямо в лабіринт гратчастої кістки – орган нюху, тому він називається нюховим. Щоб повітря потрапило в нього, собака «затаює» подих і сильніше втягує повітря нюхає. Раковини, між якими утворюються вузькі ходи в носовій порожнині, формують своєрідний фільтр, проходячи через який, повітря, яке вдихають очищається, обігрівается і перевіряється на запах носовою порожниною сполучаються порожнини лобової і верхньощелепової кісток черепа, так звані синуси.

У спеціальних заглибленнях черепа, орбітах містяться органи зору собаки. У собак орбіта формує неповне кісткове кільце. Тут у спеціальних жирових подушках лежать очні яблука, спереду прикриті верхніми і нижніми повіками. По краях повік ростуть вій. З внутрішньої сторони повіки покриті слизовою оболонкою ніжно-рожевого кольору, що переходить на поверхню очного яблука і називається кон'юнктивою,

запалення її називається кон'юнктивітом. У задню частину внутрішньої поверхні верхнього повіка відкриваються протоки слізної залози, що лежить над очним яблуком. Сльоза увесь час омиває слизову оболонку повік та ока і стікає в область внутрішнього кута ока, де на краях верхніх і нижніх повік видно маленькі крапкові отвори слізних каналців, через які слеза потрапляє в слізний-носовий канал і витікає в передню частину носової порожнини. Якщо отвори слізних каналців збуджені чи «забиті», очі починають «сльозитися», тому що слези уже витікають не в носову порожнину, а на лицьову поверхню (це спостерігається іноді у старих собак). Саме очне яблуко, що сприймає світлове подразнення, являє собою тришаровий міхур. Зовнішній шар має прозору частину – роговицю і щільну білу оболонку – склеру.

Під роговицею видно другу оболонку – судинну. Біля роговиці вона має забарвлення (у собак звичайно коричневе) тому називається райдужною оболонкою. У центрі її видно отвір – зіницю, через яку проникає промінь світла усередину очного яблука. Зіниця за допомогою м'язів може звужуватися чи розширюватися. За зіницею лежить прозора лінзочка – кришталік, що утримується спеціальними зв'язками з м'язами. М'язи, скорочуючись, діють на кривизну поверхні кришталіка. За кришталіком очне яблуко заповнене студнеподібною, прозорою масою – склоподібним тілом. Третій шар очного яблука – сітківка ока, на якій знаходяться нервові клітини, відростки яких зв'язані з нервовими клітинами головного мозку через спеціальний зоровий нерв.

Орган слуху собаки розділяється на зовнішнє, середнє і внутрішнє вухо. Зовнішнє вухо – це вушні раковини, що мають у собак найрізноманітнішу форму, властиву кожній породі. Під шкірою вушної раковини є хрящова пластинка, що забезпечує положення вушної раковини, – щільний хрящ лежить в основі стоячого вуха, тонка – складає основу висячого. Від вушної раковини йде зовнішній слуховий прохід, що на вході до середнього вуха затягнутий барабанною перетинкою.

Середнє і внутрішнє вухо розміщені в спеціальній кісточці черепа – кам'янистій кістці. Середнє вухо – це кісткова порожнина, у якій знаходяться зв'язані між собою слухові кісточки – молоточок, ковадло, чечевичеподібна кістка і стремінце. Вони передають звукову хвилю від зовнішнього до внутрішнього вуха. Із середнього вуха до внутрішнього ведуть два отвори, затягнуті також барабаними перетинками. Кісточки середнього вуха молоточком поєднані з зовнішньою барабанною перетинкою, а стремінцем – із внутрішньою. У середнім вусі є отвір, що веде через слухову трубу в порожнину глотки. Безпосередньо орган слуху і рівноваги знаходиться у внутрішньому вусі, від чуттєвих клітин якого йдуть відростки до центрів головного мозку, що знаходиться в черепній порожнині.

Таким чином, голова собаки є дуже складною і важливою частиною тіла.

Характерним для області ший є те, що під її хребцями розміщені: стравохід, що йде по трахеї, дуже великі судини і нервові стовбури. У молодих цуценят уздовж трахеї знаходиться центральний орган лімфоїдної системи – зобна залоза або тимус. Область грудної клітки – місце розташування дуже важливих органів: легень і серця. Вони лежать у герметично закритих окремих порожнинах, утворених особливою прозорою серозною оболонкою, що виділяє серозну рідину, «що зволожує» поверхню органів.

Таким чином, порожнина правої легені не з'єднується з порожниною лівої і вони обидві не з'єднуються з порожниною, у якій знаходиться серце. Через грудну клітку між легеньми проходять стравохід, великі стовбури двох нервів, що іннервують діафрагму, усі внутрішні органи грудної і черевної порожнини. Під хребетним стовпом лежить аорта, що йде від серця, та проходить через отвір діафрагми в черевну порожнину. Позаду грудна клітка відгороджена від черевної порожнини діафрагмою або грудочеревною перепонуою. Нерв, що іннервує діафрагму (без нього діафрагма паралізується), йде від області нижньої частини

ший, тому травми нижньої частини ший можуть зачепити цей нерв і викликати порушення роботи діафрагми, що, у свою чергу, може призвести до важких порушень дихання.

Рис. 6. Скелет та внутрішні органи собаки:

1 – череп; 2 – нижня щелепа; 3 – шийні хребці; 4 – грудні хребці; 5 – ребра; 6 – грудна кістка; 7 – поперекові хребці; 8 – крижові хребці; 9 – хвостові хребці; 10 – лопатка; 11 – плечова кістка; передпліччя (12 – променева кістка, 13 – ліктьова кістка); 14 – кістки зап'ястка; 15 – кістки п'ясті; 16 – пальці; 17 – кістки тазу; 18 – стегнова кістка; 19 – кістки гомілки (велика і мала берцові); 20 – колінна чашечка; 21 – кістки заплесни; 22 – кістки плесни; 23 – язик; 24 – глотка; 25 – стравохід; 26 – шлунок; 27 – тонкий відділ кишечника; 28 – ободочна кишка; 29 – пряма кишка; 30 – печінка; 31 – селезінка; 32 – нирка; 33 – сечовий міхур; 34 – ріг матки; 35 – трахея; 36 – легені; 37 – серце

Під попереком за грудною кліткою і діафрагмою знаходиться черевна порожнина. Дахом її є поперек, позаду

вона вільно переходить у тазову порожнину, а бічні її стінки формуються м'язами, які складаються з 4-х шарів. Унизу, по середній лінії живота, ці м'язи лівої і правої сторони «зшиваються», утворюючи так звану лінію фізіологічного шва, чи білу лінію. У кабелів у задній частині черевної стінки, трохи відступивши від білої лінії, можна прощупати вузькі щілини, їх називають паховими кільцями, через які можна потрапити в пахові канали (правий і лівий), де лежать сім'яні канатики – правий і лівий тяжі, що складаються із судин, нервів і сім'япроводу. У самок паховий канал не виражений.

У черевній порожнині знаходиться велика частина органів травлення. Відразу за діафрагмою, трохи лівіше середньої лінії, лежить шлунок, у який впадає стравохід і прикріплена селезінка. Зі шлунка виходить 12-пала кишка, у неї відкриваються протоки великих залоз – печінки і підшлункової залози. Печінка прикріплюється правіше до діафрагми і рухається з нею під час вдиху і видиху.

У черевній порожнині під попереком розташовані нирки, від яких сеча відводиться по сечоводах у сечовий міхур – резервуар, де накопичується сеча і періодично виводиться з організму собаки по сечівнику.

У тазовій порожнині, що міститься під крижовим відділом і першими хвостовими хребцями хребетного стовпа, лежить пряма кишка. У самок під нею знаходяться внутрішні статеві органи: матка, піхва, сечостатеве переддвір'я, що під анусом закінчується зовнішніми статевими губами. У нижньому куті статевої щілини міститься клітор (рудимент статевго члена самця).

На дні таза під маткою і піхвою лежить сечовий міхур і сечівник, що відкривається в нижню стінку між піхвою і його переддвір'ям. У самців у тазовій порожнині під прямою кишкою лежить сечовий міхур і тазова частина сечостатевого каналу. Сечостатевий канал йде від шийки сечового міхура тут у кобеля знаходиться велика і єдина придаткова статева залоза – передміхурова, що виділяє рідину, у якій знаходяться чоловічі статеві клітки – сперматозоїди. З тазової порожнини

сечостатевий канал виходить і йде по нижній стороні статевого члена, відкриваючись на його голівці сечостатевим відростком.

Всі органи, тазової порожнини, як і анус, пов'язані нервами з крижовими центрами спинного мозку. Ураження центрів крижового відділу спинного мозку може призвести до порушення не тільки акту дефекації, але і сечовипускання і статевих функцій.

Контрольні питання

1. Яка будова носової порожнини?
2. Які порожнини сполучаються з носовою порожниною?
3. Яка будова глотки?
4. Яка будова ротової порожнини?
5. Де знаходяться очі собаки?
6. Що таке кон'юнктива?
7. Яка будова очного яблука?
8. Яка будова органу слуху собаки?
9. Які органи знаходяться в грудній клітці?
10. Яке місцеположення черевної порожнини?
11. Які органи знаходяться в черевній порожнині?
12. Які органи знаходяться в тазовій порожнині?

Розділ 2

Передумови та елементи інтелектуальної поведінки тварин, критерії їх інтелектуальної поведінки

2.1. Форми комунікативної поведінки собак

Поведінка – це спосіб життя й дій тварин у різних умовах. Вона виражає ставлення організму до різних явищ навколишнього середовища й спрямована на задоволення виникаючих у них потреб.

Потреба є специфічна сила живих організмів, що забезпечує їхній зв'язок із зовнішнім середовищем для самозбереження й саморозвитку. Вона є джерелом активності організму в навколишніх умовах.

До найбільш істотних біологічних потреб живих організмів належать: потреби в їжі, воді, захисті від несприятливих факторів, продовженні роду, орієнтовно-дослідницька (потреба в інформації), у грі, наслідуванні, рухах, економії сил (потреба у відпочинку) і ін.

Потреби в собаки супроводжуються переживанням могутніх емоцій: голоду, спраги, статевого потягу, страху, гніву (злості), дружелюбного ставлення до людини (господаря) і ін. Академік І.П. Павлов писав: «Тварина так повинна реагувати на зовнішній світ, щоб всією відповідною діяльністю її було забезпечено її існування».

Еволюція психіки складає частину загального процесу еволюції тваринного світу і здійснюється за закономірностями цього процесу. Підвищення загального рівня життєдіяльності організмів, ускладнення їх взаємовідношень із навколишнім світом вело в ході еволюції до необхідності все більш інтенсивного контактування з усе більшою кількістю предметних компонентів середовища, до вдосконалення руху серед цих компонентів і до все більш активного поводження з ними. Тільки така прогресивна зміна поведінки могла забезпечити збільшуючи споживання необхідних для життя компонентів середовища, як і успішне зникнення шкідливих впливів та небезпеки. Однак для всього цього вимагалось певне удосконалення орієнтації в просторі та часі, що досягалось прогресом психічного відображення.

Таким чином, рух (первинно локомоція, а потім і маніпуляція) є вирішальним фактором еволюції психіки.

З іншого боку, без прогресивного розвитку психіки не могла б удосконалюватись рухальна активність тварин, не могли б вироблятися біологічно адекватні рухомі реакції, тобто не могло б бути еволюційного розвитку.

Ознаки найбільш глибоких якісних змін, яких зазнала

психіка в процесі еволюції тваринного світу, покладено в основу формулювання ним стадії психічного розвитку. Чітка, найбільш досконала грань проходить між елементарною і сенсорною психікою.

Елементарну сенсорну психіку визначають, як стадію, за якою діяльність тварин "відповідає тій чи іншій окремо витікаючій властивості (або сукупності окремих властивостей) в силу істотного зв'язку даної властивості з тими впливами, від яких залежить здійснення основних біологічних функцій тварин. Відповідно відображення дійсності, пов'язане з такою будовою діяльності, має форму відчуття до окремо впливаючих властивостей (або сукупності властивостей), форму елементарного відчуття".

Стадія перцептивної психіки, за Леонтьєвим, "характеризується здатністю відображення зовнішньої об'єктивної дійсності вже не у формі окремих елементарних відчуттів, що викликаються окремими властивостями або їх сукупністю, але у формі відображення речей". Діяльність тварини визначається на цій стадії тим, що виділяється зміст діяльності, направленої не на предмет впливу, а на ті умови, у яких цей предмет об'єктивно даний в середовищі. Ця змістовність вже не зв'язується з тим, що позбуджує діяльність в цілому, але і не відповідає спеціальним впливам, які його не викликають.

Тому слід як в межах елементарної сенсорної, так і в межах перцептивної психіки виділити суттєво різні рівні психічного розвитку: нижчий та вищий; допускати при цьому існування і проміжних рівнів. Завжди є тварини, які стоять на суміжних рівнях психічного розвитку. Пояснюється це тим, що якість вищого психічного рівня завжди зароджується на попередньому рівні.

Поведінка тварин являє собою сукупність функцій ефektorних органів тварин. У процесі еволюції функція первинно визначає форму, будову організму, його систем і органів. Лише вторинна будова ефektorів, їх рухомі можливості визначають характер поведінки тварини,

обмежують сферу її зовнішньої активності.

Цей діалектичний процес звичайно ускладнюється ще можливостями багатопланового вирішення завдань (меншою мірою у вищих тварин) і компенсаторними процесами у сфері поведінки. Це означає, що якщо тварина в даних умовах не має можливості вирішити біологічно важливе завдання одним шляхом, вона, як правило, має у своєму розпорядженні ще інші, резервні можливості. Так, одні ефектори можуть замінитися іншими, різні морфологічні структури можуть служити для виконання біологічно однозначних дій. З іншого боку, одні і ті ж органи можуть виконувати різні функції, здійснюючи принцип мультифункціональності. Особливо гнучкі морфофункціональні відношення в координаційних системах, насамперед у центральній нервовій системі вищих тварин.

Отже, з одного боку, спосіб життя визначає розвиток пристосувань в ефекторній сфері, з іншої сторони, функціонування ефекторних систем, поведінка забезпечує задоволення життєвих потреб, обмін речовин у ході взаємодії організму з оточуючим середовищем. Зміни умов життя породжують необхідність зміни ефекторних функцій (або навіть появи нових функцій), зміни поведінки, а це потім призводить до відповідних морфологічних змін в ефекторній і сенсорній сферах і в центральній нервовій системі.

Але не відразу і навіть не завжди функціональні зміни ведуть за собою морфологічні. Більше того, у вищих тварин більш достатніми, а інколи навіть найбільш результативними є суто функціональні зміни без морфологічних перебудов, адаптивні зміни тільки поведінки. Тому поведінка в сполученні з мультифункціональністю ефекторних органів забезпечує тварині найбільш гнучку адаптацію до нових умов життя.

Указані функціональні й морфологічні перетворення визначають якість і змістовність психічного відображення в процесі еволюції.

Перцептивна психіка є вищою стадією розвитку

психічного відображення. Ця стадія характеризується зміною будови діяльності – виділенням змісту діяльності, яка відноситься до умов, у яких даний об'єкт діяльності знаходиться в середовищі. З цієї причини ми зустрічаємось тут уже зі справжніми навиками і сприйняттями. Предметні компоненти середовища відображаються вже як цілісні одиниці, у той час як при елементарній сенсорній психіці мали місце відображення лише окремих їх властивостей або їх суми. Предметне сприйняття обов'язково припускає певний ступінь узагальнення, з'являються чуттєві уявлення.

Перцептивна психіка властива великому числу тварин, що стоять на різних ступенях еволюційного розвитку, має у конкретних своїх виявах велику різницю.

Різноманітністю маніпулювання можливо вважати комфортну поведінку, яка служить для догляду за тілом тварини, з тією лише особливістю, що об'єктом маніпулювання є не сторонній предмет, а власне тіло. У результаті можна виділити такі категорії рухів: очищення тіла, потріпування, почухування (визначеної ділянки тіла об субстрат), катання по субстрату, купання у воді, піску.

Сенсорні здібності. У повній відповідності до високорозвинених ефекторних систем вищих хребетних знаходиться і високий рівень їх сенсорних здібностей. Найбільше значення мають органи слуху і рівноваги, нюху і зору. Добре розвинені також шкірне і м'язове, термічне відчуття, смак, а в ряді випадків і інші види відчуттів (електричні, вібраційні).

Порівняння ролі зору і нюху в житті вищих хребетних показує, що у більшості ссавців ведучу роль грає нюх. Зір краще розвинений у птахів і приматів. Він грає важливу роль у їх їжодобувальній, захисній, репродуктивній та інших формах поведінки, забезпечуючи чітку орієнтацію тварин у просторі.

Спосіб життя, біологія визначає характер поведінки і психіки тварин (на відміну від людини, яка, завдяки загально-трудовій діяльності, набула далекосяжної незалежності

біологічних факторів і психічна діяльність якої обумовлюється соціальними умовами життя).

Зорове узагальнення та уявлення. Істинна перцепція сприйняття предметних компонентів середовища як існуючих можлива лише на основі достатньо розвиненої здатності до аналізу та узагальнення, тільки це дозволяє пізнавати постійно змінюючи свій вигляд (та інші властивості) предметні компоненти середовища. Дослідження, проведені на хребетних, показали, що всі вони здатні до предметного сприйняття, і саме до сприйняття форм. Уже на цій основі можна сказати, що хребетні знаходяться на стадії перцептивної психіки.

Здатність до зорового узагальнення у багатьох хребетних доведена. Уявлення важливі для виживання. У них закріплюється в загальному вигляді індивідуальний досвід, що дозволяє тваринам краще орієнтуватися в оточуючому середовищі при часовій відсутності життєво важливих подразників. Здатність вищих хребетних до предметного сприйняття, здібність до аналізу й узагальнення, а тим самим до формування уявлень є важливою передумовою утворення складних навичок.

У вищих хребетних способи комунікації включають у них елементи різної модальності – ольфакторні і тактильні. Ольфакторна сигналізація, що передає інформацію іншим особинам хімічним шляхом, переважає в територіальній поведінці, особливо при маркуванні місцевості у хижаків і копитних. Для цього служать залози, розташовані в різних ділянках шкіри і виділяючи спеціальний пахучий секрет. Видотипові, інстинктивні компоненти поведінки хребетних служать акустичними і оптичними спілкуваннями. Оптичне спілкування здійснюється, перш за все, за допомогою виразного позування і тілорухів. Акустичне спілкування виявляється в криках і піснях тварин.

Інстинктивна поведінка не губить своєї значимості в процесі еволюції, бо вона не може замінюватись навчанням. Інстинктивна поведінка є видовою поведінкою, навчання -

персональним і тому нічим не доведена протилежність цих двох основних категорій психічної діяльності як різних генетичних ступенів. Насправді прогрес інстинктивної поведінки, зокрема в ряді хребетних, нерозривно пов'язаний з прогресом індивідуально-змінювальної поведінки, тому хребетні з високорозвиненими формами навчання мають і не менш розвинені складні форми інстинктивної поведінки. У вищих хребетних, особливо ссавців, психіка набуває значення рішучого фактора еволюції завдяки сильному розвитку процесу навчання, у тому числі у вищих їх виявах - інтелектуальних діях. Але при цьому зберігається в повній мірі значення інстинктивної основи поведінки.

Інтелектуальна поведінка є вершиною психічного розвитку тварин. Кажучи про інтелект, "розум" тварин, їх мислення, необхідно відмітити, щодо яких тварин можливо говорити про інтелектуальну поведінку. Інтелектуальна поведінка не є чимось відокремленим, а лише одним із виявів єдиної психічної діяльності з її вродженими і сприятливими аспектами. Поведінка не тільки тісно пов'язана з різними формами інстинктивної поведінки та навчання, але і сама складається (на вродженій основі) з індивідуально-можливих компонентів поведінки. Вона є вищим підсумком, виявом індивідуального накопичення досвіду, особливою категорією навчання з властивими якісними особливостями. Тому інтелектуальна поведінка дає найбільш пристосовуючий ефект, показує рішуче значення вищих психічних здібностей для виживання особин і продовження роду при різких, швидких змінах у середовищі проживання. Передумовою і основою розвитку інтелекту тварин в усякому випадку в напрямку, що веде до людської свідомості, є маніпулювання, причому з біологічно "нейтральними" об'єктами, тому узагальнений рухомо-сенсорний досвід складає головну основу інтелекту.

При маніпулюванні одночасно і при взаємодії один з одним включаються в пізнавальну діяльність тварини різні сенсорні й ефекторні системи. Адже маніпулююча тварина

майже безперервно слідкує за рухами своїх кінцівок, під пильним зоровим контролем виконуються різноманітні дії, як без порушення цілісності об'єкта – прокручування в різні боки, облизування, прогладжування, придушування, перекочування, так і деструктивного порядку – розламування, розривання окремих деталей.

Особливу пізнавальну цінність представляють деструктивні дії, бо вони дозволяють одержати відомості про внутрішню структуру предметів. При маніпулюванні тварина одержує інформацію одночасно з ряду сенсорних каналів, але переважаюче значення має сполучення шкірно-м'язового відчуття кінцівок із зоровим відчуттям. Крім того, у дослідженні об'єкта маніпулювання беруть участь також нюх, смак, тактильне відчуття та інколи слух. Ці види відчуттів сполучаються зі шкірно-м'язовим відчуттям ефекторів ротового апарату, передніх кінцівок. Загалом тварина одержує комплексну інформацію про об'єкт як єдине ціле й таке, що має різні властивості. У цьому і полягає значення маніпулювання як основи інтелектуальної поведінки.

Важливою передумовою інтелектуальної поведінки є і здатність до широкого перенесення навичок у нові ситуації. Таким чином, здібності хребетних до різного маніпулювання, до широкого відчуттєвого (зорового) узагальнення, до вирішення складних завдань і перенесення складних навичок у нові ситуації, до повноцінної орієнтації та адекватного реагування в нових обставинах на основі попереднього досвіду є важливими елементами інтелекту тварин.

Відмінна особливість інтелекту тварин полягає в тому, що в доповнення до відображення окремих речей виникає відображення їх відносин і зв'язків. Відносно це має місце при деяких складних навиках, що лишній раз характеризує як перехідну форму до інтелектуальної поведінки тварин. Це відображення проходить у процесі діяльності, яка за своєю структурою є двохфазною.

У міру розвитку інтелектуальних форм поведінки фази вирішення завдання набувають чіткої різноякісності:

попередньо злита в єдиний процес діяльність диференціюється на фазу підготовки і фазу здійснення. Саме фаза підготовки складає характерну рису інтелектуальної поведінки.

2.2. Психолологічні основи дресирувальних процесів

Багато дресирувальників замислюються над питанням, чи здатний собака за згадками в якій-небудь відповідній ситуації діяти найбільш розумно, не дивлячись на відсутність асоціативного досвіду і на те, що його вроджені інстинкти не можуть допомогти йому у виборі найкращого способу дій. Чим краще дресирувальник навчиться розуміти свого собаку, тим точніше зможе аналізувати його дії, тим ясніше нам стане, що собака не є розумною істотою в тому розумінні, як ми те розуміємо. Разом з тим, він володіє достатньо явно вираженими, але індивідуально зовсім різними здібностями об'єднувати вигідні для себе ситуації і накопичений досвід із тим, що він робив, - задумано або випадково – до даних подій або одночасно з ними.

Кожний дресирувальник, розуміючи поведінку свого собаки, знає, як важливо точно інтерпретувати зміст різних дій людини, якщо тільки вони порівняно регулярно випереджали події, що мали для даної тварини відповідне значення.

Безумовно, такі події могли бути і приємними, і неприємними. Якщо асоціації пов'язані з приємними подіями, то собака робить усе можливе, щоб прискорити його наближення; якщо ж асоціації не приємні, собака прагне всіма способами обминати ситуацію, яка її викликає, що дозволяє йому уникнути самої неприємної події.

Часто говорять, що собака розумний. Насправді "розумний" собака сильний своїм досвідом. Молоді собаки недосвідчені і мудрими їх не назвеш. Вони ще не встигли набути той досвід і ті асоціації, які є попередником для поведінки, що сприймається ними в повсякденному житті як вияв собачого "розуму". Деякі собаки мають здібність дуже уважно слідкувати за довкіллям. Спокійний собака здатний

отримувати багато асоціацій безпосередньо від людини, тоді як жвавий і рухомий у грі тільки тоді, коли щось відбувається на місцевості. Асоціативний світ у кімнатного собаки, порівняно, бідний. "Розум" кімнатного собаки найбільш розвинений власне в спокійних особин. Собаки, що постійно проживають вдома, вміють вибирати із людської мови найрізноманітніші асоціації приємних або неприємних властивостей. Почувши знайомі слова, тварина "згадує" знайомі ситуації у всіх деталях. Майже всі кімнатні собаки досить точно реагують у крайньому разі на десяток слів. Але можна навчити тварину "розуміти" і десятки, а за даними американського вченого Скотта, навіть біля сотні слів. У будинку господаря собака чує людську мову і за її відтінками, навіть за окремими словами може скласти уяву про наміри людини. Господарі кімнатних собак частіше "розмовляють" із своїми улюбленцями.

Без якого б то не було цілеспрямованого навчання собаки переважно розуміють зміст тих слів, які часто вживаються при годуванні або вигулюванні, або, скажімо, на полюванні в певних повторних ситуаціях. Дуже швидко собака привчається реагувати на слова, які асоціюються в нього з небезпекою або попередженням, так само як на ситуації, що викликають агресивність.

Собака, раз познайомившись з людиною, пам'ятає її все життя. Якщо ж хтось обійшовся з ним погано, він вряд чи забуде образ і довго буде з недовірою ставитися до кривдника.

Здатність до самостійного навчання для собаки, як і для тварин загалом, не менш важлива, ніж асоціативне мислення, вони знаходяться в тісному зв'язку. Відомим, хоча і не самим найприємнішим з точки зору людини способом вираження такого "самонавчання" є набуте вміння собаки просити харчі. Усі закликаючі дії, обумовлені переважно вродженими інстинктами, та набуті посередництвом самонавчання інстинкти можуть деколи зовсім випадково виконувати функцію заклику. Оскільки можливо, що одні собаки

користуються закличними діями і голосами інших, а ті у свою чергу повторюють третіх, і оскільки до вроджених інстинктів можуть примішуватись набуті, закличні дії собак відрізняються значними різновидами. З цієї причини їх деколи важко розшифрувати.

Собака нездатний повторювати рухи і дії людини. Його потенційного примітивного мислення, що базується на зовнішніх подразниках, для цього недостатньо.

Собака реагує на кличку – це результат самонавчання тварин і навчання людиною. Тварина часто зв'язує відтворену людиною комбінацію звуків з тим, що його гладять, або з тим, що в обстановці, яка потребує настороженості, відбувається щось приємне. Ми навчаємо наших собак реагувати на кличку, нагороджуємо їх ласощами за те, що вони відповідають на оклик і підходять до нас. При навчанні собак потрібно дотримувати принципу: за успішно виконану вправу терміново нагороджувати. Але пам'ятайте – якщо вправа не принесла успіху, собаку не можна карати, бо сама по собі "безрезультативність", у порівнянні з успіхом, за який тварину нагородили, і є стимулом навчити собаку. Карання за невдалу спробу відіб'є у собаки бажання виконувати необхідні для навчання завдання, що зведе на ніщо успішне тренування. Разом з тим, коли собаку навчають не робити чогось, а він не слухається, слід удаватися до м'якого мотивованого покарання. Неважко виробити в нього асоціацію між діями, які він не повинен здійснювати, але все ж здійснює, хоч і з дискомфортом або неприємним відчуттям. Якщо такий зв'язок виник і укріпився, собака відвикає чинити так, як це непотрібно. Безумовна потреба до такого роду навчання полягає в тому, що покарання повинно відразу йти за непослухом. Собака відразу без труднощів пов'язує покарання з тією чи іншою ситуацією або місцем, але не завжди з власним вчинком. Це потрібно мати на увазі, караючи тварину. Покарання не повинно бути суворим, але важливо, щоб собака хоча б на мить відчув неприязнь до всього, що пов'язано з цією подією.

Далі можна сказати, що в собаки відмінна пам'ять. Його спостережливість також напрочуд добра, хоча базується на інших, ніж у людини, сприйняттях, але в нього відсутня здатність до повторення. У той же час він має добре розвинену здатність під впливом зовнішніх відчуттів і власного настрою опиратися на пов'язані з ними спогади, у тому числі й такі, котрі засновані на дуже давньому досвіді, що дозволяє йому вирішувати прості завдання і використовувати спогади в нових обставинах. З іншого боку, йому швидше за все не під силу у своїй уяві міняти місцями або якимось видозмінювати предмети, щоб вирішити те або інше завдання.

Тварини не в змозі також використати свої спогади як відправну точку для дій, які знаходяться за межею звичайних інстинктивних і набутих ним. У собаки повністю відсутня здатність усвідомлювати характер наслідків тієї або іншої дії, фізіологічне для нього доступної, яка не стимулюється вродженими реакціями. Зате згадка, викликана якою-небудь успішною дією, послужить йому і в іншій зовсім відмінній ситуації і може виявитися основою для дій зовсім іншого роду. Один і той самий предмет і одне і те ж середовище в житті собаки можуть мати зовсім інше значення, і це залежить від стану тварини. Напевне, різне навколишнє середовище і різні предмети собаки сприймають і запам'ятовують як окремі відчуття або як комбінацію відчуттів, які можуть викликатися найрізноманітнішими асоціаціями.

Здатність собак орієнтуватися. Для собаки, який звук пересуватися на обмеженій території вільно або навіть на повідку, знаходження дороги додому з будь-якої точки даної території не представляє ніяких утруднень. Розмір території, добре відомий даному собаці, залежить від того, на яку віддаль від дому він переважно відходить. Але можна чути підтвердження про те, ніби в собаки є майже феноменальна здатність орієнтуватися, яка дозволяє йому знаходити дім досить швидко, навіть при значному віддаленні і в місцевості,

на якій він раніше не був.

Напевно, за десятки, а в деяких випадках і за сотні кілометрів від дому собака здатний виявити які-небудь характерні для "рідних" країв запахи. Однак вони не дадуть йому точної уяви про віддалення від дому або інформації про вірний напрямок. Разом з тим, отримавши нюхову інформацію, собака може, наприклад, почати діяти у відповідності до реакції пошуку, доки не знайде нарешті місце, яке йому відоме, і вже без труднощів зможе добігти до дому. Можна передбачити, що собака, самотійно покинувши дім, завжди в змозі знайти зворотну дорогу з того місця, куди він прямував добровільно.

Окрім стану, пов'язаного з відповідними інстинктами і спричиненого їх проявою, у собаки спостерігається настрій, безпосередньо не пов'язаний з інстинктами. Прикладом може послужити так звані "докори сумління". Вони дуже нагадують правдивий страх з його реакцією втечі і виразом покори. Разом з тим настрої собаки, який за аналогією з людиною цілком можна назвати ревнощами, розчаруваннями, сумом, радістю і коханням, у багатьох відношеннях явище іншого порядку. Той, хто добре знає свого собаку, швидко завважує, наскільки в нього розвинений світ почуттів ~ розуміється, у відповідному значенні. Не викликає сумніву, що в подібних настроях така ж основа, як і в людини в аналогічних ситуаціях, їх наслідки побідні до людських.

Ревнощі і заздрість – звичайні почуття собак. Це бачив кожний, хто мав одночасно декілька собак, особливо якщо справа торкалася не дуже комунікабельної породи. Але собака може виявляти подібні відчуття і до людини.

Собака нерідко відчуває смуток. Зникнення друга, будь-то людина чи інший собака, із життєвого кола тварини - викликають реакцію пошуку. У такому стані собака годинами починає вити. Виття – призивний клич, викликаний почуттям самотності. Смутний собака малорухливий, він лежить на своєму місці, майже не торкається їжі. Дані про те, як собака сприймає смерть близької людини, суперечливі, свідчать про

значну індивідуальну різноманітність.

Реакція одного собаки на смерть іншого також неоднозначна. Часто причиною смерті є хвороба, під час якої хворий собака ніби випадає з життя тварин. Тоді реакція не буває буйною. Крім того, хворий собака часто викликає у здорового явно негативне відношення. Складається враження, що специфічний запах від вмираючого собаки відштовхує інших; ті обходять хворого, не обнюхують його, навіть якщо він підходить до них зовсім близько. Якщо собаки починають явно ігнорувати хворого собаку, це значить, що його дні відраховані.

Загиблі новонароджені цуценята викликають у матері деяку стурбованість. Вона може їх облизати, навіть поскиглити, але частіше вона їх відносить геть (в сторону).

Так, можна зробити висновок, що собака витрачає багато часу на спостереження за клопотами людини. Постійно знаходячись у колі дресирувальника, він швидко вчиться реагувати на слова, інтонації, вчинки, рухи свого господаря. Поступово за цими й менш помітними знаками він привчається заздалегідь відчувати, коли господар здійснить щось, на його погляд, цікаве. Асоціації можуть виникати і у зв'язку з такими тонкими деталями людської поведінки, на які ми самі не особливо звертаємо увагу і які важко можна описати. Є докази, що собака здатний реагувати на ту активність людського мозку, яку людина ще не освідомила, але яка якось відображається на її рухах і напрямку майбутніх дій.

Контрольні питання

1. Що таке поведінка?
2. Що таке потреба?
3. Які потреби є найбільш істотними?
4. Чим супроводжуються потреби в собаки?
5. Що таке дресирування?
6. Завдяки чому собаки легко піддаються дресируванню?
7. Про що слід пам'ятати при дресируванні собак?
8. Для чого необхідне знання основ поведінки собак?

Розділ 3

Етологія собаки

У сучасній популярній літературі все частіше ставиться знак рівняння між наукою, що вивчає поведінку і етологією. Проте це зовсім не синоніми.

Споконвічно етологія займалася описом видоспецифічних форм поведінки, розвитку різних реакцій в онтогенезі, зіставленням поведінкових характеристик споріднених видів. Подібна робота вимагає дуже ретельної реєстрації всіх реакцій тварини в природному середовищі перебування. Для складання етограми (переліку характерних для виду поведінкових реакцій із вказівкою частоти зустрічальності кожної й розподілу їх у межах доби, сезону, року) потрібні часом роки напруженої й одночасно зовсім рутинної роботи. Саме тому етологи дуже швидко озброїлися досить витонченою фіксуючою технікою і стали комбінувати спостереження в природному середовищі перебування з моделюванням поведінки, яка досліджується в лабораторних умовах.

Сучасний етологічний підхід не вичерпується тільки реєстрацією поведінки. Широко залучаються дані із суміжних галузей знань, що допомагають зрозуміти, як дана поведінка формується, як вона може служити у вихідному вигляді, як еволюціонує.

Етологія – галузь, що бурхливо розвивається, дослідження в ній для аматора тварин є набагато цікавішими, ніж праці біхевіористів. Невипадково, що серед дослідників поведінки собак, які пишуть для широкого кола читачів, переважна більшість є саме етологами. Хто не читав книг К. Лоренца, Н. Тинбергена, Дж. Адамсон, Дж. ван Лавик-Гудолл і багатьох інших натуралістів?

Отже, важність етології – у дослідженні поведінки тварини без відриву від середовища, що її оточує, в еволюційному підході. Основний недолік, як не дивно, той же, що в біхевіоризму: людину й тварину розділяє непрохідна прірва – розумна лише людина!

3.1. Поведінкові портрети груп порід

Породи собак це окремі групи близькоспоріднених і зовні подібних один одному домашніх собак, що належать до підвиду *Canis*, мають характерні риси, які отримані шляхом селекції і підтримуються людиною, а також ведуть своє походження від відомої групи собак. Порода собак представлена значною кількістю індивідуальних собак, які стабільно передають певні характеристики протягом поколінь. Собаки однієї і тієї ж породи володіють схожими характеристиками в екстер'єрі та поведінці, спочатку тому, що вони походять від обраного набору предків, які мають однакові характеристики. Собаки певної породи виробляють на світ потомство, яке подібно батькам. Окрема собака ідентифікується, як представник породи, за допомогою підтвердження її походження на підставі генетичного аналізу або письмових реєстраційних записів про її походження. Без одного з цих підтверджень, ідентифікація приналежності собаки до будь-якої певної породи не є надійною. Такі реєстраційні записи називаються племінними книгами, які можуть вести індивідуали, клуби та інші організації.

Відзначимо, що пропонується класифікація заснована саме на походженні груп порід і не завжди збігається із класифікацією, офіційно прийнятою FCI. Кожна з існуючих класифікацій порід відповідає певному завданню, для нашої мети найбільш зручним є поділ порід за походженням.

У межах групи різні породи розрізняються за поведінкою, хоча й не настільки сильно, як за екстер'єром. Проте одні характеристики зустрічаються дуже рідко, інші – часто, треті ж є типовими, найпоширенішими. В «портретах» груп порід описані найбільш типові представники даної групи.

Первинні, найстародавніші групи порід.

Молоссоїди – нащадки собак, що уклали з людиною союз для спільної охорони житла. Нюх непоганий, але використовується обмежено у зв'язку з особливостями анатомії, з одного боку (багато порід короткошеї й/або

короткоморді), і зі специфікою застосування, з іншого боку. Ці собаки використовуються як вартові, вовкодави, охоронці – як травильні собаки, не як шукачі. Блок на агресію проти людини знімається досить легко. Дуже висока соціальність, собаки прекрасно працюють спільно, зграї мають складну структуру. Територіальність доведена майже до абсурду, на своїй території мастиф при мінімальному навчанні готовий охороняти від чужих все, аж до метеликів і капусти на грядці; приватна («наша з господарем» або «нашої зграї») власність для цих собак свята. Мисливську поведінку можна при бажанні розвинути, але для цих порід полювання - не пунктик, хоча всі травильні собаки обов'язково несуть кров мастифів: бій з великим і небезпечним звіром – ще одна їхня спеціальність. Рухливість нервової системи добра. А от легкість перемикання уваги невисока: коли мастиф чимось зайнявся, то доведе заняття до логічного завершення, будь то підкоп під огорожею чи переслідування злочинця. Деяке афектування зустрічається рідко у надто декоратизованих порід, та й то в порівнянні з «декоратами» іншого походження крихти із клану мастифів дуже стримані. Інфантильність для всіх користувальних порід абсолютно виключена – собаки самостійні до межі.

Мисливці лісостепів і степів. Ця група дуже швидко розпалася на дві, більш вузькоспеціалізовані, - на хортих, що полюють на відкритих просторах, користуючись переважно зором, і на гончих, що переслідували дичину в «складних», що місцях заросли переважно за допомогою нюху.

Хорті. Нюх розвинений досить добре. У європейській селекції спеціально відбирали собак, що не користуються чуттям, – вся робота в ідеалі повинна відбуватися тільки в зрячу. У результаті зір чудовий, собака бачить рухомий об'єкт за кілька кілометрів. Агресія на людину заблокована настільки міцно, наскільки це взагалі можливо: чужа людина може увести хорту, просто взявши за нашійник і та, скоріш за все, мовчки піде. Поки з хортими всерйоз полювали, за спробу вкусити людину собаку вбивали на місці.

Соціальність висока, деталі внутрішньозграйних стосунків відрізняються від властивих мастифам, але хорті посправжньому зграйні собаки. Територіальність розвинена дуже слабо: можуть захищати свою територію від чужих собак, захист від людей – рідкість. Мисливська поведінка: єдина група порід, чий комплекс мисливської поведінки збережений селекціонерами в повному обсязі. Звіра необхідно виявити, догнати, схопити й убити. При цьому відбором було вирішене складне завдання: мисливська поведінка зовсім відділена від харчової. Самостійно зловлену здобич хорта не тільки не їсть, вона навіть не псує шкіру зайця, а та ж рветься, як цигарковий папір. Рухливість нервової системи добра, це природно для собаки, що повинен ловити здобич описаним способом; після невдалого лову собака швидко заспокоюється й знову готовий до роботи. Легкість перемикавання уваги досить висока. Афектованість низька, собака найчастіше справляє враження повністю зануреного у внутрішній світ, втім, дрібні породи бувають більш афектованими. Інфантильність невластива, собаки настільки самодостатні, що найчастіше виникає питання: а чи потрібний їм господар. Коли б не заборона на поїдання власної здобичі, так деяким собакам, можливо, він і справді не був би потрібний – хорта дуже добра в ролі спеціалізованого мисливця.

Гончі. Нюх розвинений у високому ступені, це, образно кажучи, основний робочий інструмент цих собак. Агресія на людину проявляється рідко, але може проявитися, причому в поведінковому контексті, мало властивому собакам інших груп порід: гонча цілком може сприймати людину як об'єкт полювання, якщо їй таку ідею вселити. Соціальність висока. Територіальність – поняття практично невідоме для більшості мисливських порід гончих: дежити, у якому оточенні, хто із чотириногих і двоногих поруч – все неважливо, аби тільки ганяти звіра по лісу. Виключення становлять важкі кров'яні гончі, предками яких були мастифи. Все життя цих собак у полюванні, при цьому

більшість гончих спеціалізовані лише на переслідуванні, а ловіння звіра – справа травільних собак, зате переслідувати вони можуть до повної знемоги. Рухливість нервової системи невисока, процеси гальмування включаються досить важко, але, якщо собака взяв слід, він буде по ньому йти, не відволікаючись. Гонча не дуже швидко перемикає увагу: собака настільки захоплюється переслідуванням, що вовки, буває, просто чекають, поки працюючий собака пробіжить повз них, і ріжуть його. Так само роблять непорядні мисливці: знімають чужого собаку з гонів, і та покійно йде за новоявленим господарем. Афектованість виражена слабо, один з небагатьох способів змусити собаку показати свої почуття – почати збиратися на полювання; збудження звичайно проявляється в гавкоті, хоча виведені й породи гончих, що голосу не поддають. Інфантильність цим породам не властива.

Мисливці тайги. Так само як борзогончі, на ґрунті полювання на великого звіра уклали союз із людьми стародавні *шпіци*. Нині виділяють власне шпіців Західної Європи й вітчизняних лайок. За поведінкою вони розрізняються несуттєво. Нюх найгостріший – ці собаки живуть у світі запаху, який для них дуже важливий. Агресія на людину виражена відносно слабо, скоріше як міра самозахисту; у деяких порід блок абсолютний – собака ні за яких умов не вкусить людину. Соціальність сильно варіює залежно від характеру використання: у чисто мисливських порід вона виражена середньо, у тяглових й запряжних – дуже високо, їхня робота без загальних зусиль і координації дій неможлива. Територіальність досить специфічна: ділянка, яка охороняється мала, і оберігають її насамперед від собак. Мисливська поведінка. Все залежить знов – таки від характеру використання. У порід, яких застосовують насамперед, як їздових, мисливська поведінка або ослаблена, або просто подавлена, промислові собаки є прекрасними мисливцями за найрізноманітнішою здобиччю. Цікавий характер мисливського використання: лайка або

мисливський шпіц виявляють здобич, використовуючи зір, і нюх, і слух. Далі на здобич активно гавкають відволікаючи її увагу й не даючи зійти з місця до підходу мисливця, великого звіра в разі нагальної потреби кілька лайок, спритно вивертаючись, хапають зубами. Рухливість нервової системи й легкість перемикання уваги високі. Афектованість проявляється тільки в гавканні. Інфантильність, зрозуміло, відсутня, собаки чудово працюють самостійно, не маючи потреби в щохвилинних підказках людини.

Вторинні групи порід, які з'явилися в результаті селекції й схрещування порід з первинних груп.

Великий куц вторинних груп порід дали гончі.

Такси – породи, спеціалізовані для переслідування й добування звіра в норі. За багатьма ознаками поведінки збігаються з гончими. Нюх гострий, агресія на людину – справа цілком можлива, але не як на об'єкт полювання. Соціальність не дуже висока, непогано виражена територіальність. Мисливська поведінка розвинена прекрасно – такса - упертий мисливець, вона не може спокійно пройти повз нору або трубу водостоку, якщо можна в неї залізти - обов'язково протиснеться і дослідить на предмет виявлення здобичі. Нервова система більш рухлива, ніж у класичної гончої, такса досить легко перемикає увагу. Афектованість й інфантильність цим собакам невластиві.

Лягаві – нащадки гончих; їхнім завданням є виявлення птаха й вигнання під стрільця або ловчого птаха. Обов'язковий елемент мисливської поведінки лягавої – завмирання перед виявленою дичиною в характерній позі – стійці. Нюх дуже гострий. Агресія на людину надійно заблокована у переважній більшості порід. Соціальність досить низька, і хоча можна навчити лягавих працювати в парі, але в самій суті їхньої роботи співробітництво з одноплемінником не закладено. Територіальність також невисока, їй немає від кого й від чого охороняти територію. Мисливська поведінка модифікована досить тонко. Собака дичину виганяє, подає під постріл і. в ідеалі, підносить

господареві. Лягавих також навчають відшукувати й приносити підранків, при цьому собака не повинен м'яти птаха. Рухливість нервової системи добра, увага перемикається досить легко. Собакам властива певна афектованість поведінки, особливо породам, що мають нахил до декоративності. Простежуються певні ознаки інфантильності.

Спанієлі – теж нащадки пташиних гончих, близька рідня лягавих, працюють без стійки. Їхнє діло – виявити й вигнати птаха. Нюх гострий. Агресія на людину заблокована. Соціальність не дуже висока; хоча собака охоче контактує із чотириногими побратимами, вона може прекрасно без них обходитися. Територіальність мало виражена. Мисливська поведінка розвинена чудово, собака з величезним азартом шукає й виганяє дичину, із задоволенням розшукує підранків і, що є особливо цінним, іде за здобиччю у воду. Рухлива нервова система, увага перемикається легко. Афектованість зустрічається часто й може бути досить вираженою. Риси інфантильності помітні не тільки в поведінці, але в багатьох породах навіть і в зовнішності.

Тер'єри – група, що стоїть окремо від інших, з чітко обмеженим центром формування (Британські острови), що виникає думка, чи не є ці собаки, випадком, дійсного одомашнювання якогось виду вже в історичні часи. Для цієї групи властиві настільки типова, добре наслідувана зовнішність і настільки характерна поведінка, що саме ця гіпотеза про походження тер'єрів вважається правильною. Можливо, що на північно-західній території Європи жили вимерлі нині дрібні малосоціальні псові з характерною, твердою проволокоподібною шерстю. Зважаючи на особливість поведінки всіх порід тер'єрів, можна говорити про те, що ці пратер'єри жили невеликими родинами й суворо дотримувалися кордонів своїх ділянок, реагуючи на порушення їхньої цілісності дзвінким гавкотом й атакою.

Сучасний тер'єр. Особливої проблеми у використанні нюху немає. Агресія на людину заблокована досить

посередньо, тер'ерам взагалі властива висока агресивність. Соціальність досить низька, собаки терплять один одного, бійки між ними часті й малоритуалізовані. Територіальність, мабуть, настільки ж висока, що й у мастифів. Хоча в тер'ера часто немає фізичних можливостей для захисту своєї ділянки, проте дзвінкий заливчастий гавкіт і невтримні кидання на порушника кого завгодно змусять зникнути, а може і відступити. Мисливська поведінка розвинена досить добре, багато порід тер'ерів є безстрашними норними мисливцями, всі вони славляться як неперевершені винищувачі пацюків. Нервова система маловрівноважена: процеси збудження різко переважають. Увага перемикається важко. Афектованість досить висока, а от інфантильність цим собакам невластива – це дуже серйозні пси, яким природа дала маленьке тіло.

Справжні вівчарки – ця група виділяється не за походженням, а за застосуванням. Поєднує вівчарок характер споконвічного використання – випасання худоби на обмежених ділянках з обов'язковим більш-менш тонким керуванням чередою під керівництвом людини. До групи входить багато порід, предками яких є представники всіх первинних груп, змішаних у найвигадливіших сполученнях, в інших породах можна запідозрити й кров тер'ерів. А от портрет вівчарок виходить досить однорідним і чітким.

Нюх досить гострий: адже худобину, що загубилася, найчастіше доводиться шукати по сліду. Агресія на людину проявляється досить легко: функцією вівчарки є ще й охорона худоби від злодіїв. Соціальність часто не дуже висока: собаки взаємодіють, але можуть упоратися з роботою й поодиночі – все залежить від виду худоби, розмірів череди й місця випасу. Територіальність середня або низька. Мисливська поведінка це особливий випадок, оскільки випасання худоби за своєю суттю є видозміненою мисливською поведінкою з досить чіткою заборонаю шкодити жертві. Рухливість нервової системи добра, увага перемикається легко. Багато порід схильні до афектованості, що для них є необхідним адже доводиться привертати увагу людини до того, що робить

худоба або збираються зробити зловмисники. Інфантильність теж виражена, часом дуже сильно, собака має потребу в схваленні своїх дій господарем.

Кавказька вівчарка – типовий представник групи порід Мاستифоподібні. Мاستифоподібні – це собаки добре відомі ще з часів Древнього Єгипту і Римської імперії. У найдавніших згадках фігурують індійські, а у пізніших – тибетські собаки. Дуже схожі собаки збереглися і зараз у Монголії, хоча як самостійні породи не зареєстровані. Немає сумнівів, що батьківщиною мастифів є Центральна Азія. Ареал неспеціалізований, або примітивних, форм цієї породної групи охоплює всю Азію, гористу частину Центральної Європи. Мاستифоподібних здавна використовували як пастуших і бійцевих собак. Вони і до теперішнього часу незамінні пастуші собака, де ще збереглися великі хижаки. У деяких країнах, де зберігся варварський звичай собачих боїв, їх використовують у собачих боях. У Європі і Америці це перш за все собаки-компаньйони.

На древньоєгипетських фресках цих собак можна легко відрізнити від інших типів за масивним корпусом, великою і важкою головою та міцною шиєю. Окрім того, вони не заганняють здобич, як хорти, а хватають її і утримують. Їх використовували на полюванні на лева і бика у гладіаторських боях, у військових походах римлян як бойових собак. Для цих собак навіть робили кольчуги. Ці собаки дуже дорого цінувались, тому їх могла утримувати обмежена кількість людей. Найбільшою популярністю користувались молосські собаки, їх іноді називали молосськими догами (молоссами). Цей термін прижився і зараз у багатьох посібниках молоссидами називають усіх собак типу мастифоподібні.

У міру окультурення ландшафту ці собаки поступово замінювались висловухими, а у міру просування на північний схід – гостровухими вівчарками. При цьому у межах самої групи мастифів вишиковується безперервний ряд форм від

тибетського дога і курдських вівчарок до гладкошерстих мастифів і бульдогів. Серед них з'являються карликові і дрібні породи, які копіюють великих собак у всьому, крім розмірів. У результаті ізоляцій, відбору і послідовних схрещувань (викликаних природними причинами і селекцією) з'являються породи локального і змішаного походження, адаптовані для виконання конкретних видів роботи. У мастифів ми зустрічаємося з набором мутацій, які проявляються окремо і разом: брахіподія і викривлення кінцівок; брахіцефалія і пов'язана з нею зміна співвідношення щелеп; гігантизм і карликовість; складчастість шкірного покриву. Тому, щоб систематизувати ці породи, необхідно враховувати не лише морфологію існуючих форм, але й історію та екологію їх утворення.

Важливим фактором відбору даної породної групи є клімат, який обумовив формування двох основних типів волосяного покриву: короткого, щільного з міцним підшерстям, який рівномірно покриває все тіло собаки; довгого, об'ємного, з довгою м'якою остю і дуже м'яким пухнастим густим підшерстям, який майже не промокає. Перший тип поширений на територіях з різко континентальним кліматом (різкий перепад температур вдень і вночі, літом і зимою), у якому собаки повинні були не лише виживати, але і працювати. Довгий тип волосяного покриву, який диференційовано розміщений по корпусу (утворює муфту або комір, який переходить у плащ на спині і штани на ногах) добре захищає від спеки і холоду. Другий тип поширений у рівнинних і передгірних районах. Не виключено, що на його формування вплинуло переважання рослинності з колючими плодами. У цих умовах довга тепла "шуба" перетворилася б на панцир, який лише сковував би рухи.

Тілобудову мастифоподібних обумовило два фактори: здатні виконувати різноманітні рухи та вступати у схватки з рівними або більшими противниками (вовком, кабаном, ведмедем, великими котячими). Мастифоподібні – це

приземисті і помірно високоногі, міцні, костисті, мускулисті, дуже тяжкі собаки. Не дивлячись на масивність вони гнучкі і пластичні. Типовий для них алюр у спокійному ставні – рись або шаг, які забезпечують тривалі пересування з мінімальними затратами енергії. При необхідності поспішна рись може різко переходити до галопу. Гладкошерсті форми відбирались за здатністю до бойових схваток, а не за здатністю до бігу. Яскравим прикладом відбору за цією ознакою є група бульдогів з невеликим зростом, низьким передом, широкими грудьми і тазом, важкою головою з міцними важкими щелепами і короткою шиєю, товстою шкірою, або численними шкірними складками, які захищають собаку від деяких травм. Необхідність рухатись довгий час різними алюрами визначила у примітивних мастифів іншу тілобудову: довгу спину, довгий гнучкий поперек з довгим злегка похилим крупом, об'ємною, але не округлою, грудною клітиною з випуклими ребрами, костисті кінцівки і добре вираженими кутами. У останні 70-100 років гладкошерсті мастифи для міського утримання набули декоративної форми тілобудови, стали менш агресивними. Завдяки селекції, у них посилились ті риси, які зробили їх гарними компаньйонами. Поведінку цих собак можна охарактеризувати так: агресивні, але не нестримно; самостійні, але коректують дії між собою і людиною; чуйні і уважні весь час. Для мастифоподібних не характерна атака в “лоб”. Їх можна видресувати на такий тип нападу, але він для них не типовий. Згряя таких собак не кидається сторч головою на ворога, а обходить його з різних сторін, зберігаючи контроль над ситуацією, щоб узяти верх ціною мінімальних втрат. Така згряя працює з розподілом обов'язків між членами, коли одні відвертають увагу, а інші заходять ззаду і збоку, щоб ворог виявився у кільці. Лише потім іди кидок, але із взаємною підтримкою. Узгодженістю дій дозволяє цим собакам затримати не лише людину, але і вовка, кабана, леопарда тощо. Така ж узгодженість і взаємодія можлива між собаками і людиною.

Особливості мастифоподібних дуже корисні у роботі,

яку вони виконують для людини, але це одночасно і ускладнює їх використання, тому що сучасне виробництво пов'язане із частою зміною господаря, введення нових собак і т.д. Наприклад, узгодженість і взаємодія між собаками і людиною є не лише перевагою, але і недоліком. Собака дозволяє рухатись сторонньому біля господаря, але якщо той зробить якісь підозрілі рухи, то зразу ж кидається на нього. Проте вони здатні без дресировки і зупинитись у останній момент. Наприклад, тримати чужого за одне із вразливих місць, сильно не стискаючи зубів. Зграя – це складна система, яка має свої біологічні особливостями формування та існування. Людина-господар є для таких собак високоранговим членом зграї, який користується повагою і любов'ю. Втрата однієї з високорангових особин, якою є господар, може призвести до принципової зміни структури і властивостей цієї системи і обов'язково вплине на її функціонування, порушивши життєдіяльність і навіть позбавивши її здатності працювати. Тому зміна господаря не лише трагічна, але і не завжди можлива. Повільно (десятки місяців) можна привчити до нового господаря, але ця заміна не буде повноцінною. Більше того, помилка допущена новачком, може призвести до атаки тварини, яка закінчиться численними травмами. Є проблеми і при поповненні зграї цуценятами з інших груп. Не всі самки люб'язно відносяться до чужих цуценят. Найчастіше вони вороже налаштовані до них. Вони лише тоді приймають їх у зграю, якщо бачать, що господар вибірково ставить до цуценят. Є також проблеми і при використанні мастифоподібних для поодинокі охорони. Знову ж таки, собаки погано переносять зміну господаря. Якщо і вдається привчити до нового господаря, то повної довіри добитись не можливо. Досягти цього можна ласкою і терпінням, але вони повинні бути ґрунтовані на знаннях. Окрім того, якщо дуже часто змінювати обстановку собаки, то вона втрачає довіру і перестає підкорятися людині. Це ускладнюється “злопам'ятністю”

Першочергово мастифоподібні відбирались за здатністю

пасти стадо. Цих собак і до теперішнього часу в Азії використовують як пастуших собак. Тому до них ставляться відповідні вимоги. Вони повинні бути: міцні, великі і рухливі – щоб захистити себе від хижака; невтомні – щоб за день не стомитись, обходячи територію, на якій пасеться стадо; мати добре розвинені нюх, слух, зір – щоб вчасно виявити потенційну небезпеку; уміти по команді господаря припини напад; бути недовірливими до сторонніх; уміти самотійно приймати рішення – щоб діяти на великій відстані від господаря; жити і вміти працювати у зграї (вміло коректувати свої дії, узгоджувати їх з іншими членами зграї, адекватно сприймати і передавати інформацію) – щоб перемогти зграю хижаків; мати елементарні мисливські якості – щоб забезпечити себе їжею у примітивному кочовому побуті пастуха.

Єдиним виправданим гіпотетичним предком кавказького вовкодава може бути тибетський дог, якого не можна ні в якому разі плутати із сучасним, так називаним, «тибетським мастифом» – англійською «реконструкцією» древнього собаки. Подарунок китайському імператорові – травильний тибетський дог – згадується ще в 1121 році до н.е. Ці собаки, набуваючи закономірних, але непринципових змін, через якийсь час поширилися в Монголії та інших азійських регіонах. Через один з них – Месопотамію – древні пастуші й одночасно охоронні собаки виявилися в Греції і Римі, відкіля разом з військами і торговельними караванами поширилися по всьому європейському континенті. З цього моменту і починається історія кавказької вівчарки. Тому порода нараховує ніяк не менше як 2,5 тисячі років.

Саме з цього моменту і починаються найцікавіше. Історичні, соціальні і географічні особливості цього регіону, що є своєрідним євразійським перехрестям, формують зовсім унікальну породу собак, оптимально видозмінену і пристосовану до місцевих умов – молоського собаку, який згодом одержав назву «кавказька вівчарка». Якраз з цього моменту розходяться шляхи кавказців і азійців. Вони виявилися в ролі рідних братів, яких

розлучили, і потім виростили і виховали в різних умовах.

Сам по собі Кавказ є регіоном дуже складним і цікавим. Він ніколи не був ізольований так, як азіатські території, але був роз'єднаний і ізольований, так би мовити, усередині себе. З одного боку, Кавказ дуже різний за кліматичними і географічними умовами. В ізольованих високогірних районах і селищах дуже цінувалися чутливі, агресивні, сильні охоронно-захисні собаки, які виконують і функції пастухів – сторожів стад, адже скотарство, і насамперед – вівчарство, і по цей день має велике значення на Кавказі. Таким чином, зберігаючи необхідні фізичні параметри, ці собаки орієнтувалися на двох головних ворогів – вовка, як самого розповсюдженого хижака, і сторонньої людини – чужинця. Такі ж собаки потрібні були й у містах-державах, містах-фортецях, найвідомішим з яких є Урарту. Так і з'явилася основна психічна характеристика кавказької вівчарки – злостивість і нелюбов до чужинців. З тих пір виникла і зовсім унікальна «філософія» цих собак – розподіл світу не за принципом – «добрий-поганий», а за принципом «свій (хороший)-чужий (поганий)», що зробив їх неперевершеними охоронцями, які не мають аналогів у світовій кінології. З іншої сторони, під час тривалих переходів зі стадами кавказці залишалися гранично ізольованими, спілкуючись лише з чабаном-ватажком. Імовірно, саме в цьому варто шукати корені безпрецедентної вірності. Виходячи з цього можна сказати: тільки цей собака дійсно важко переживає найкоротшу розлуку з хазяїном, яким би «поганим» він ні був! Навіть азіат сприймає це обставину спокійніше. Природа продемонструвала прекрасний приклад того, як тісний інбридинг у сполученні з найжорстокішим природним добром і роботою може дати геніальний результат, відтворити який у сучасних умовах неможливо.

Виникненню розходжень усередині породи сприяли розходження кліматичні. В умовах високогір'я повітря більш зріджене, ніж на рівнинах. Отже, щоб збагатити киснем організм, необхідно максимально збільшити об'єм легенів та грудної клітки. У той же час основна вимога гірських стежок до живого організму – стійкість. Звідси більш короткі важелі

передніх і задніх кінцівок. У свою чергу, холодне гірське повітря провокує собаку добре «вдягатися». Напевно, так і сформувався тип гірських кавказців: дуже могутні, приосадкуваті, кремезні довгошерсті собаки, що виглядають ледь розтягнутими. У передгір'ях необхідності в такій адаптації не було, але високоногість суворо регламентувалася можливістю вести двобій з вовком. З'являлися собаки більш компактні, із трохи укороченим шерстним покривом, більш стрункі.

Умови найтяжких добових переходів за вівцями виробили в цих собак своєрідний режим «економії енергії». Суворе життя і не занадто рясне харчування змушували кавказця будь-яку зупинку використовувати для відпочинку. Сучасні кавказці свято дотримуються цього закону: до визначеного моменту, при будь-якому утриманні, вони неквапливі, не люблять суєти і біганини, воліють полежати в максимально вигідному положенні. До речі, це робить їх дуже зручними для квартирного утримання, не найкращому для них, оскільки ці величезні собаки практично непомітні на найменшій житлоплощі.

Таким чином, аж до 30-х років XX сторіччя кавказькі вівчарки культивувалися методами народної селекції і не піддавалися аж до 70-80 р. XX в. цілеспрямованим змінам з боку селекціонерів-кінологів, що і врятувало породу від так названої «соціалізації», не зробило з неї «прислугу».

Є декілька найважливіших обставини, що наклали свій відбиток на сучасних кавказців. Коли говорять про зникнення типів кавказців, то мають на увазі не лише стирання екстер'єрних типів, а і етіологічних особливостей. Для цього досить порівняти характер російського й українського поголів'я кавказців. Українське поголів'я при загальній злостивості характеризується дружелюбним відношення до собак. Це пояснюється їхньою «генетичною пам'яттю», яка не включає інстинкт агресії на подібних собі.

Інша обставина, яка наклала свій відбиток на сучасних кавказців, це «кавказисті» азіати і «азиатисті» кавказці, тобто, собаки, про які неможливо сказати – кавказець це чи азіат.

Ідеться про іранську перехідну породну групу собак, що живе на границі ареалів проживання кавказької і середньоазіатської вівчарок

За оцінками різних фахівців історія породи нараховує 3-6 тисяч років. Споконвічно вона використовувалася як вівчарський охоронний собака. Історичні умови дозволили кавказьким вівчаркам сформуватися як породі з унікальними бойовими якостями. Початком світової популярності кавказців стали 30-і роки, коли вони почали регулярно експонуватися на Всесоюзних сільськогосподарських виставках.

У 1936 році кавказькі вівчарки були показані на всесвітній кінологічній виставці в Парижі. “Червоні гіганти”, “смерть капіталізму”, такими епітетами називала французька преса наших собак. Мабуть ні одна інша порода собак не переживала такого тріумфу після першої ж демонстрації на міжнародному кінологічному співтоваристві. Потім почалася цілеспрямована робота з породою.

Потім був історичний для породи 1988 рік – рік першої Всесоюзної виставки службових собак вітчизняних порід. Безумовний інтерес представляють матеріали Донецької виставки і семінару 1990 року, оскільки вони дуже точно характеризують стан породи напередодні буму популярності.

Кавказька вівчарка була з незапам'ятних часів надійним помічником чабанів. Умови життя в отарі по своїй суворості незначно відрізнялися від умов життя тварин у дикій природі. Невблаганно панував природний добір, залишаючи в живих найстійкіших, що не бояться ні суворого клімату, ні бідного харчування, що добре справляються з обов'язками вівчарок. До середини 30-х років минулого сторіччя кавказька і середньоазіатська вівчарки такими і залишалися. Собаківники-любители займалися інтелігентними доbermanами і східноєвропейськими вівчарками. Але уже в передвоєнні роки кавказька вівчарка попадає в розплідники. Ними впритул цікавиться Мазовер, вивчає цю породу в місцях поширення, пише стандарти, вказує на те, що поголів'я дуже не однотипне і вже в ті роки називає породу не примітивною, а перехідною від примітивної до заводської.

Перша Всесоюзна виставка собак вітчизняних порід (1988 рік) наочно продемонструвала зростаючу популярність у собаківників-аматорів породи кавказька вівчарка. Вона показала, що по країні розосереджені ті крихти цінного генетичного матеріалу, який не зіпсовано так званим племінним розведенням, що ще не пізно повернутися до типу гармонічної кавказької вівчарки, у якому гармонійно сполучилися б міць, сила, гармонія форм і рухів. Стало зрозуміло, що є необхідність використовувати в розведенні високопородних аборигенів. Для більш широкого використання необхідно відмінити дискримінаційні міри, що виходять із положення про племінну роботу. Теоретично плановим розведенням з породами клуби і розплідники займаються 40 років, але практично цю роботу потрібно ще тільки починати.

Стандарт породи собак – річ далеко неоднозначна. З однієї сторони, без нього неможливо повноцінне існування породи в сучасних умовах, коли засоби спілкування дозволяють розводити собак однієї породи за сотні тисяч кілометрів від регіону їх споконвічного проживання або створення. Тому необхідність офіційного зразка очевидна. З іншої сторони, стандарт може бути шкідливий. У всякому разі, фахівці одностайні в думці: зайва деталь в стандарті веде до виродження породи.

Тисячі років кавказька вівчарка культивувалася методами, так званої «народної селекції», коли ніякого стандарту не існувало. І, проте, ті кавказці які в I столітті до н.е. у складі військ вірменського царя Тіграна II більш ніж успішно протистояли римським легіонам, мало чим відрізнялися від тих, котрі в 1765 році, відповідно спеціальному наказові, використовувалися в російській армії. А перший стандарт кавказької вівчарки, складений В. Вайсманом, був опублікований лише в 1931 році. Усього ж на сьогоднішній день було цілих 4 стандарти кавказької вівчарки. Крім названого стандарту В. Вайсмана – стандарт Мазовера (1954 року), стандарт 1976 року, що ввійшов у історію під

номером FCI-328, і, нарешті, 1997 року.

Отже, історія породи кавказька вівчарка нараховує 3-6 тисяч років. Тисячі років кавказька вівчарка культивувалася методами, так званої «народної селекції», коли ніякого стандарту не існувало. Початком світової популярності кавказців стали 30-і роки, коли вони почали регулярно експонуватися на Всесоюзних сільськогосподарських виставках. У нашій країні розосереджені ті крихти цінного генетичного матеріалу цієї породи, який не зіпсовано так званим племінним розведенням, тому ще не пізно повернутися до типу гармонічної кавказької вівчарки, у якому гармонійно сполучилися б міць, сила, гармонія форм і рухів. Теоретично плановим розведенням з породами клуби і розплідники займаються 40 років, але практично цю роботу потрібно ще тільки починати.

Середньоазіатська вівчарка. Породі середньоазіатської вівчарки, також відомої як алабай і туркменський вовкодав, вже більше 4 тисячоліть. Ці собаки мешкали на величезній території, що простягнулася від Каспійського моря до Китаю і від Південного Уралу до Афганістану. Предками середньоазіатської вівчарки були древні тибетські мастіфи, бійцівські собаки Месопотамії і собаки пастухів різних кочових племен. Протягом тисячоліть ці величезні, розумні пси з залізною волею були прекрасними помічниками людині – вони охороняли худобу, каравани і житло. Справжні середньоазіатські вівчарки в Туркменії вважаються національним надбанням, і їх заборонено вивозити з країни. Зрозуміло, цей гігант з вродженим охоронним інстинктом вимагає особливого ставлення і підходу до виховання. Перш за все, потенційні господарі повинні добре подумати, чи зможуть вони впоратися зі середньоазіатською вівчаркою чисто фізично. Додайте сюди ще й непростий характер алабая – незалежний, самовпевнений, гордий, часом свавільний. Ця собака здатна на самостійне прийняття рішень, тому команди вона буде виконувати тільки в тому випадку, якщо усвідомлює необхідність цього.

Средньоазіат – це безумовно сильна особистість, і в його вихованні Вам доведеться заpastися чималим терпінням, наполегливістю і любов'ю. Важливо розуміти, що середньоазіатська вівчарка – за своєю природою зграйна собака, тому для неї характерне прагнення зайняти в "зграї" (сім'ї) найбільш високу позицію. Алабаю обов'язково потрібен професійний дресирувальник, причому "універсал" на цю роль не підходить. Дуже важливо вибрати фахівця, добре знайомого з особливостями темпераменту і характеру цих собак. І, зрозуміло, середньоазіатській вівчарці будуть потрібні тривалі прогулянки і інтенсивні фізичні навантаження. Але, якщо Ви вибрали вірний напрям, Ваші зусилля будуть з лишком винагороджені. Добре вихована середньоазіатська вівчарка – це врівноважена, смілива, вкрай розважлива собака, нескінченно віддана своєму господареві і сприймає його як ватажка своєї зграї. До сторонніх середньоазіатська вівчарка відноситься підозріло, у неї вроджений інстинкт охорони свого житла і господаря. Цікаво, що алабай здатний стати рівним суперником навіть у боротьбі з хижакom.

Головною вимогою, яке висували стародавні кочівники до своїх собакам, було охороняти і чатувати. Їх навчанням і дресируванням ніхто не займався. Тварин привчали до того, щоб вони самі усвідомлювали, як діяти, без команд і установок людини. Таким чином, порода сформувалася самостійна, з розвиненим інтелектом.

У тридцяті роки минулого століття в Радянському Союзі було розпочато заводська селекція даного виду. Заводчики спочатку мали намір застосовувати цих тварин в якості охоронців об'єктів державного значення. Однак масова дресирування вийшла нездійсненною, так як виявилось, що порода, незважаючи на свій розвиненою розум і кмітливість, володіє достатньо складною і специфічною психікою.

Середньоазіати, незважаючи на свою давню історію, офіційно були зареєстровані лише в 1989 році. А в 1993 році FCI затвердило стандарт породи.

Існує чотири основних і офіційно визнаних виду вівчарки — алабая: Туркменський; Тибетська; Кавказький, Турецький.

Особливою популярністю і любов'ю вівчарки-азіати користуються в таких країнах: Росії; Туркменії; Ірані; Таджикистані; Афганістані; Казахстані; Киргизстані; Узбекистані.

Середньоазіатська вівчарка входить у світову десятку найбільш великих і сильних собак. Стандарти цієї породи стверджували кілька разів, і в 1993 році був прийнятий останній варіант.

Для алабая характерні наступні зовнішні особливості: Потужний корпус з короткою шиєю і широкою грудною кліткою; масивна прямокутна і широка голова, у якій плоский лоб; вигин від морди до лоба незначний і плавний, не яскраво виражений; ніс з великої мочкою коричневого або чорного кольору. Чим світліше забарвлення шерсті, тим світліше і ніс. Далеко посаджені один від одного округлі темні очі. Колір райдужки – темно-коричневий, карий, горіховий. Надбрівна дуга виражена яскраво. Міцні щелепи з великими зубами. Висячі невеликі вуха, низько посаджені, що мають трикутну форму. Добре виражена висока мускулиста загривок. Прямі і міцні спина з короткою попереком і злегка завищеними задом. Лапи алабая — високі, овальні, міцні, з потужною кісткою. Живіт сухорлявий. Відділ попереку виділяється чітко. Серповидний хвіст, на підставі широкий, високо посаджений. Зазвичай його зупиняють. Шерсть гладка, груба, пряма, густий підшерсток. Волосяний покрив буває двох типів: з довгою шерстю (до 8 см) і з короткою шерстю (до 4 см). Висота тварини в холці: у псів – від 70 см, у сук – від 65 см. Основне призначення середньоазіатської вівчарки – це охорона і захист. Тварина, яке не здатне дати відсіч своєму супротивнику, не розглядається як справжній вовкодав і розведення не підлягає.

Ці чудові собаки зберегли унікальні якості своїх предків:

- Врівноваженість і незворушність.
- Флегматичний, спокійний і неспішний вдачу.
- Уважність. Алабаї дуже тонко відчують настрій свого господаря.
- Невибагливість, витривалість. Вівчарка легко пристосовується до обставин і умов утримання. Може стійко переносити жаркий клімат і ліміт води.
- Розвинений соціальний інстинкт. Середньоазіатський алабай досить легко входять в зграю, якщо утримуються з іншими собаками.
- Безстрашність при охороні своєї території. Ці сторожа дуже швидко реагують на вторгнення чужинця. Суки при цьому виявляють велику обережність. На порушника території вони, як правило, гавкають і блокують шлях, однак від нападу утримуються.
- Схильність до домінування.

Потрібно відзначити, що алабай – досить специфічна порода. Не кожній людині під силу впоратися з такою твариною і завоювати його авторитет. Пасивним і малорухливим людям, а також жінкам зі слабким характером кінологи не рекомендують заводити такого вихованця. Самки алабаїв набагато більш динамічні, ніж самці. Собаки не сприймають дитину як свого господаря. Тому якщо ви вирішили завести пса саме для свого чада, краще виберіть іншу породу. До дітей тварина ставиться спокійно, проте не терпить вільного відносини щодо себе. Крім того, маленьких дітей собака буде вважати «нижчими» себе по ієрархічній драбині і може намагатися карати їх за неправильне, на її думку, поведінку. У представників цієї породи досить тривала реакція на зовнішній подразник. Для відволікання тварини необхідно або усунути дратівливий чинник, або відвернути іншим об'єктом.

Алабай — надзвичайно горда порода і володіє почуттям власної гідності. Це тварина при пильному погляді не відведе своїх очей.

Алабай ніколи не проявляє довіри до чужих людей.

Його ставлення до незнайомих можна назвати настороженим і помірно агресивною. При цьому випадки безпричинного нападу на людей вкрай рідкісні.

Для породи характерна терпимість по відношенню до іншим домашнім вихованцям, які проживають на одній території. Однак у деяких обставинах конфлікти все-таки можливі, так як алабаю притаманні власницькі риси.

До стороннім тваринам вовкодав досить агресивний. Сприймає тільки вихованців свого господаря. І хоча правильна дресирування знижує рівень агресії, але позбутися від неї повністю не вдається.

Пінчери й шнауцери – група пізнього походження; вона була створена в Німеччині, можливо, за участю тер'єрів: отут і характер – на жорстка шерсть у всіх шнауцерів і жорсткошерстних пінчерів, і подібні риси поведінки. Великі породи використовували як пастухів, середні і дрібні – як ловців пацюків і як живих «дзвінків». Нюх дуже добрий, деякі породи використовують ще і як шукачів. Агресія на людину проявляється досить легко. Соціальність розвинена середньо, собаки можуть працювати в зграї, але занадто велика ймовірність конфліктів між ними з будь-якого приводу. Територіальність виражена середньо, але ці собаки легко навчаються охороняти. Мисливська поведінка: від середньої до маловираженої, полювання – це не їхній фах. Нервова система дуже рухлива, часто з перевагою процесів збудження. Легкість перемикання уваги, мабуть, занадто велика, особливо в молодих собак. Афектованість звичайно досить висока, так само як й інфантильність, – що пінчер, що шнауцер не може без того, щоб господар не приділяв йому уваги частіше!

3.2. Соціалізація собаки

Чим більше щенята стають схожими на собак, тим більш цілеспрямованою стає їх безладна спочатку метушня. Граючись, вони возяться й кусаються гострими, як голки, зубами, якими нагородила їхня мати-природа, і пізнають, якої сили повинен бути укус, щоб він заподіяв біль, а коли їх

кусають у відповідь, вони пізнають відчуття болю . Фактично єдина мета, заради якої їм дані зуби, полягає в тому, щоб заподіювати біль.

На цьому етапі життя їхні зуби не годяться для того, щоб рвати м'ясо, гризти кістки, для полювання або інших занять дорослого собаки. У щенят дуже слабкі, недорозвинені щелепні м'язи, і саме під час цього періоду вони повинні навчитися регулювати силу укусу. Вкусивши за вухо ровесника, вони чують його вереск і завдяки цьому дізнаються, що вкусили занадто сильно.

У цей період мати поступово перестає годувати щенят своїм молоком (в одних сук материнське начало виражене сильніше, ніж в інших, і, отже, це відбувається в різний час). Мати видає низьке попереджуваче бурчання й, якщо щеня не реагує відразу, закликає його до порядку ричанням і пронизуючим поглядом. Вона може навіть встати над щеням, що до цього моменту вже перевертається на спину й починає верещати. Наступного разу, коли мати забурчить, щеня відреагує негайно. Таким є один із методів знайомства щеняти з дисципліною в період соціалізації в собачому суспільстві.

На жаль, деякі заводчики, спостерігаючи таку поведінку матері стосовно щеняти (у якому вона насправді розпізнала й придушує особливе прагнення до домінування), найчастіше припускають, що мати не любить це щеня й цілком здатна вбити його. У результаті вони ізолюють щеня від матері або навіть забирають його з виводку й вигодовують штучно. У дійсності дуже рідко трапляється, щоб мати вбила щеня в цей період його розвитку. До того ж дуже важливо, щоб весь це час щенята залишалися зі своїми родичами, тоді вони стануть урівноваженими «особистостями» (дорослими собаками). Не дозволивши матері належним чином виховувати щенят з яскраво вираженим прагненням до лідерства, заводчик, віддаючи щеня майбутньому власникові, разом із щеням «подарує» йому купу проблем.

Основною метою цього періоду соціалізації в собак є навчити щеня регулювати силу укусу, спілкуватися з іншими

собаками, установлювати ієрархію, і, що також життєво важливо, він вступає в контакт із людиною. Заводчики повинні регулярно брати щенят на руки, ніжно перевертати, перевіряти очі, вуха, зуби, лапи та інше. Роблячи це, вони не тільки дають щеняттям приємний досвід спілкування з людиною, вони також змушують щенят пережити легкий стрес, що допоможе їм сформувати стійкість до стресу надалі.

Щенята, яким дали можливість завершити даний період у спілкуванні з матір'ю й іншими щенятами, постійно відчуваючи тепло й захищеність, і, крім того, придбати досвід контакту з людьми, виростаючи, звичайно стають добре пристосованими до життя дорослими собаками.

Періоди соціалізації. Під соціалізацією розуміють багатоступінчастий процес, у ході якого складається особистість соціальної тварини й утворюються зв'язки з його оточенням. Кожен етап соціалізації обмежений у часі й має критичні строки, коли включаються вроджені програми поведінки й добудовуються за рахунок придбання нових умовних рефлексів, які поступовим тренуванням доводять до досконалості. Цей процес іде на всіх поведінкових рівнях: включаються нові потреби й уроджені компоненти мотивації. Тварина вловлює основні закономірності й причинно-наслідкові зв'язки навколишнього світу, розуміння яких їй необхідно на даному етапі розвитку. Якщо етап або незавершений (спадкова програма включилася, але повністю не добудувалася), весь подальший розвиток собаки як соціальної тварини виявляється збитковим, психіка порушеною, поведінка аномальною.

Спостереження за собаками різних порід, собаками - паріями привели до висновку, що неможливо чітко вказати межі періодів. Виявилося, що в межах породи дуже багато залежить від індивідуальності щеняти, від умов вирощування й утримання. Умови перебування собак у людському суспільстві виявилися настільки різноманітними, що їх неможливо стандартизувати, хоча б у першому наближенні. Оскільки породи, поки вони існують, увесь час перебувають

під пресом і природного, і штучного відборів, еволюція їх, особливо в нашому сторіччі, різко підсилюється. Цілком імовірно, що саме завдяки бурхливим еволюційним процесам і під впливом складного середовища одна з основ поведінки – соціалізація перебуває в дуже рухливому стані.

Хоча стадії або періоди соціалізації з повним правом називаються критичними, неможливо жорстко визначити їхні рамки для всього виду «собака домашня» у цілому. Тривалість дитинства в різних порід може відрізнятись в тричотири рази. Зовсім неможливо вказувати точні строки у відриві від конкретної породи, у даній ситуації навіть група порід виявляється занадто великою таксономічною одиницею, оскільки поєднує найчастіше карликові, нормальні й гігантські форми. Для забезпечення орієнтування при подальшому вивченні надаються строки, які є найбільш характерними для середніх і великих службових порід, оскільки особливості їхньої вікової фізіології найближчі до середніх показників.

Перший період соціалізації. Починається у віці після двох тижнів від народження й триває приблизно до восьми тижнів. Перша й одна з найважливіших подій у житті соціальної тварини – це імпринтинг, у ході якого запам'ятовується образ свого виду й – це особливість собаки – образ людини-партнера. Імпринтинг – запам'ятовування деяких властивостей середовища, під час якого вони пізнають особливості батьків, сестер, братів або місця проживання.

Серед досліджень К. Лоренца, які суттєво збагатили етологічну науку, одним із головних є вивчення розвитку соціальних відносин у тварин, і перш за все – явища імпринтингу.

Коли дослідники годували з пляшечки звірів, що втратили матерів одразу після народження, ті починали ставитися до них як до батьків: всюди ходили за ними, а зголоднівши, просили їжі. Вже ставши дорослими, такі звірі не лякалися як інші, коли людина приходила в стадо, а прибігали до неї.

Протягом перших тижнів життя виробляються рефлекси спілкування з тваринами свого виду (соціальні). У цуценят це відбувається на другому та третьому тижні після прозріння.

Фокс вигодовував цуценят під кішкою. Розвиток соціальних рефлексів він визначав за реакцією цуценят на своє зображення у дзеркалі, на цуценят меншого розміру, на кошенят та ін.

В перший тиждень цуценята не реагували на дзеркало, але потім, протягом наступних двох тижнів енергійніше рухалися, скавчали, шкрябалися, побачивши себе в дзеркалі. Маленьких собак вони лякалися, тулилися від них до стінки чи до кішки. Вочевидь, що “котяче” виховання спотворило їх соціальні рефлекси, зробило їх котячими собаками. Подібні зсуви спостерігаються також при вихованні цуценят в ізоляції, коли вони не граються з іншими цуценятами.

Не дуже зрозуміло, чому у тварин зі зміненими соціальними рефlekсами виявляються порушеними і статеві рефлекси. Здавна було помічено прояв статевого інстинкту у цуценят по відношенню до людини. Це стосується й інших видів тварин (мавпи).

У певний період життя тварини навчаються відрізнити їстівну їжу від непридатної. Часто це відбувається при спостереженні за тим, як харчується мати. Надбані навички зберігаються на все життя і змінюються дуже важко. (Цуценята навчаються їсти не лише материнське молоко, коштуючи їжу з миски матері і коли мати годує цуценят відрижкою. Сире м'ясо їдять майже сліпі цуценята).

Хижаки від народження не уявляють собі, який вигляд повинна мати їхня здобич і як її можна їсти. Кішки навчають своїх малюків на напівпридушених мишах, віддаючи їх гратися дітям.

У ході імпринтингу щеня запам'ятовує свою приналежність до певного виду тварин, те, як виглядають істоти, з якими він надалі буде в тісних соціальних відносинах. Надто важливо, що імпринтинг відбувається не тільки на образ матері, але й на людину – саме це дозволяє собаці

сприймати людину як старшого одноплемінника. Щенята, яких відняли дуже рано від матері і яких вигодовували люди, сприймають себе саме як людей. При пізніх контактах із собаками вони спілкуються з ними неохоче, обмежено, явно не ототожнюючи себе із цими тваринами.

Запам'ятовування образу матері підсилює тягу молодого собаки до тварин тієї ж породи, що й вона сама. Із цього образу собака одержує ключові характеристики зовнішності й поведінки для впізнання в майбутньому статевго партнера. Хоча це й не має великого значення для домашніх собак, але, по суті, служить первинним механізмом поділу порід, що далеко розійшлися в ході еволюції, є бар'єром, що затрудняє в таких випадках міжпородні схрещування. Так, наприклад бульдогів, бассетів, хортів, представники інших порід найчастіше просто не сприймають як собак.

Слід зазначити, що імпринтинг у собак, на відміну від птахів, на прикладі яких це явище було описане вперше, не є одномоментним процесом. Більше того, є дані, що людина не єдиний вид, образ якого може бути відбитий собакою як «рідний» вид. У деяких вівчарських господарствах щенята народжуються в кошарах, де утримуються вівці, і, подорослішавши, сприймають овець як можливий варіант свого виду.

Отже можна зробити такі висновки:

1. Всі типи поведінки являють собою результат генетичних та середовищних взаємодій.
2. Імпринтинг може мати віддалені наслідки, які особливо відображаються на статевій поведінці тварин.
3. Імпринтинг може мати важливе значення для розвитку здатності розпізнавати близьких родичів, що запобігає спорідненому спарюванню.

Спостереження за щенятами показують, що протягом першого періоду соціалізації формується поняття «МИ». Щеня на все життя запам'ятовує, як повинні виглядати тварини, до яких належить і він сам. При цьому щеня максимально розкрито для навколишнього світу. Для цього

періоду його життя властиві поява та буквально лавиноподібне наростання двох складних комплексів поведінки: ігрового й нерозривно пов'язаного з ним дослідницького. Кількість контактів, у які може вступати щеня, велика. Зрозуміло, що нервова система дуже швидко стомлюється, але й настільки ж швидко відновлюється. Кому не знайома картина: маленьке щеня смикає іграшку, кидає її, починає вовтузитися з родичами, потім кидається кудись бігти і раптом, буквально на ходу, падає й засинає; короткий сон змінюється черговим бурхливим приступом активності.

Формування поняття «МИ» залежить не тільки від внутрішньої готовності до цього процесу організму, але й від зовнішніх факторів. Так, у випадках із собаками-паріями, що живуть у мегаполісах, подібно як із вовкодавами, що живуть у місцях традиційного використання, може відбутися запам'ятовування тільки образу свого виду. Критичний період триває довго, але щенята в цьому віці далеко від лігвища не відходять. Більше того, з появою людей мати буває подає сигнал тривоги й змушує щенят сховатися в норі або іншому важкодоступному притулку. У результаті щенята просто не стикається з людиною, запам'ятовування її образу не відбувається.

Більш пізні контакти не зможуть змінити становище радикально: собака буде ставитися до людини з певною часткою недовіри і зовсім не буде самостійно прагнути до контактів з ним. Ласкавим ставленням, ласощами собаку можна буде приручити, але довіряти вона буде лише конкретним людям, і то далеко не у всьому.

Другий період соціалізації. Він може співпадати з першим періодом або перекриватися з ним; припадає на вік приблизно від півтора до п'яти місяців. Суть періоду формування індивідуальності в тім, що щеня починає виділяти себе серед інших істот, здобуває власне «Я». Різко зростають активність і самостійність. Родичі вже не прагнуть триматися всі разом. Підсилюється дослідницька активність: щеня енергійно вивчає не лише предмети і явища

навколишнього світу, але й можливості власного тіла, у буквальному значенні намагається пізнати себе. Ігрова поведінка є майже переважаючою активністю, набуваючи більш складних та різноманітних форм. Ігри стають змаганнями, переходять у боротьбу і навіть бійку за місце в щенячій ієрархії.

Щеня, яке вирощують у будинку, саме в цей період заподіює власникам максимум турбот. Його дослідницька активність, спрямована на речі й предмети обстановки, може привести квартиру до стану руїн. Щеня постійно кудись лізе, хапає в зуби що потрапило, бігає, стрибає, при цьому на прогулянках з ним просто немає можливості упоратися. Як тільки господар трохи відволікається, щеня, що прагне знань і нових знайомств, іде за перехожим, лізе у купу сміття або безстрашно вирушає до собаки, чиї розміри приголомшують навіть уяву господаря. Складається враження, що на вулиці собака просто забуває, що в неї є господар, або навмисне випробовує його терпіння різноманітними витівками. Багато господарів саме в цей період завдають неоправної шкоди психіці щеняти, караючи його ледве не щохвилини і особливо за підхід до чужих людей.

Слід зрозуміти, що щеня не слухається не тому, що воно не підкоряється командам і кидає виклик домінанту в особі господаря. Справа в іншому – його нервова система усе ще недосконала, процеси збудження й гальмування погано збалансовані, а вміння поширювати увагу разом на кілька об'єктів просто відсутнє. Дослідницька поведінка спонукає щеня до вивчення будь-якого нового для нього предмету або явища. Саме на цьому явищі й зосереджується вся увага щеняти, воно дійсно не чує окриків господаря.

Більше того, чим частіше та голосніше кричить на щеня господар, тим більша ймовірність, що, звикнувши до такої манери спілкування, собака просто не буде реагувати на спокійний тихий голос. Виховання цуценяти можна умовно розділити на три фази.

Таблиця 1

Фази виховання цуценяти

№ з/п	Фаза	Характеристика
1	<i>Перша фаза</i> проходить до відбирання від матері	Щеня повинен засвоїти, що являють собою його брати і сестри, усвідомити права та обов'язки кожного члена цього колективу, а також навчитися їх виконувати. Він повинен навчитися грати, нападати і захищатися, добувати корм, але в той же самий час і відучитися від впертості і егоїзму. Якщо поспостерігати за сукою, яка виховує своїх цуценят, то видно, що вона з великою любов'ю і умінням навчає їх ігор, веселощів, жвавості, але якщо потрібно, то досить різко карає за кожну провину.
2	<i>Друга фаза</i> виховання цуценяти починається після передачі його в новий будинок	Зазвичай це відбувається у віці 6-8 тижнів, коли цуценя необхідно навчити правилам життя поруч з людиною. Вночі він не повинен скиглити, повинен спати тільки на своїй лежанці, не справляти нужду де попало, не гризти взуття, інші речі і предмети в будинку, їсти в один і той же час в одному і тому ж місці, не просити їжу зі столу господаря, не лизати в обличчя дітей і ще багато іншого, чого не змогла навчити його мати.
3	3 прогулянки почнеться <i>третьа фаза</i> виховання, яка межує з дресируванням	Щеня повинен звикнути ходити на повідку, нічого не підбирати з землі, його слід відучити лякати людей і тварин, він повинен розуміти команди «фу!» І «до мене!», якщо бігає без повідка.

Щеня не в змозі одночасно тримати в полі зору власника й, припустимо, зграйку інших щенят, чия гра настільки приваблива для нього. Це вже справа власника контролювати поведінку підростаючого собаки так, щоб він не потрапив в небезпечну ситуацію й не загубився. Покарання тут безглузді, оскільки в природному оточенні – у зграї – щеня смикають, лише, коли воно поводить надто галасливо, викликає до себе зайву увагу старших, створює безпосередню загрозу. Ніхто зі старших собак не стане карати щеня за те, що воно гризе стару кістку, гілку або грає зі знайденим шматком. Щеня не може уявити собі цінність речей або відразу, яку вони викликають з погляду людини: для нього однаково цікаві й привабливі парадні туфлі господарки й підібрана на смітнику стара мочалка – і те й інше він гризе, щоб пізнати якості й цінність даних речей для нього самого

Найбільш болюче питання симпатія юного собаки до всіх зустрічних, адже він дійсно кидається до них із найщирішим вираженням дружніх почуттів, часто поводить просто улесливо. Для нього ще не існує поняття «чужі» – ворожі до нього представники його виду, образно кажучи, поняття «внутрішній ворог» щеняті на другій стадії соціалізації невідоме. Дорослі собаки дійсно ніколи не скривдять щеня в цьому віці.

Більше того, будь-яке щеня, залишившись на самоті й зустрівши незнайомого чужого собаку, одержує якийсь мінімум уваги: його можуть привести в зграю, де про нього подбають, де його стануть годувати.

Подібна соціальна відкритість щеняти, можливість перейти до іншої зграї, знайти прийомних батьків дають зовсім новий рівень пристосованості. У багатьох видів турбота про потомство егоїстична, у деяких випадках це просто жорстка програма, що не дозволяє ніяких варіацій. На які хитрощі доводиться йти тваринникам, щоб змусити вівцю з ягням-одинаком прийняти під свою опіку сироту. Вівця цілком може годувати двійню, навіть трійню, але це повинні бути її рідні ягнята. Їхній образ запам'ятовується матір'ю

відразу після пологів, безпосередньо пов'язаний із запахом і смаком її власних вод. Така ж поведінка спостерігається й у собак.

Проблема неприйняття сироти настільки серйозна, що над нею працюють наукові лабораторії в різних країнах світу. І вівця тут не виключення, а скоріше правило: якщо лосиця, отелившись, втратить на якийсь час своє теля з виду і воно обсохне, то вона не стане годувати його, хоча й буде шукати. Щеня песця, що потрапило на чужу мисливську ділянку, не тільки не може розраховувати на дружній прийом, але повинне боятися зустрічі з господарями – можуть з'їсти. І тільки високосоціальні види тварин набувають альтруїстичного ставлення до дитинчат: неважливо, рідний він чи ні, але він належить до того ж виду. Прагнення багатьох дорослих сук до вбивства підсисних (приблизно до місячного віку) щенят аж ніяк не суперечить вище сказаному.

Убивство маленьких щенят – варіант природного відбору серед сук на вміння стежити за своїм потомством і захищати його.

Тільки-но вид придбав механізм, що дозволяє рятувати від загибелі сиріт, він відразу ж підвищив генетичну пристосованість. Загибель дорослої тварини, батька може бути викликана випадковими факторами, збереження його генотипу зграєю при всиновленні дитинчат компенсує таку випадковість. Крім того, таким чином може відбуватися обмін генетичним матеріалом між зграями і зниження високого рівня інбридингу, у нормі властивого псовим.

У ізових собак ми бачимо явно виражену реакцію уникнення чужих. У деяких собак-компаньйонів третій період так повністю й не завершується. Він закінчується формуванням тісного кола спілкування. Собака дуже відданий господареві, його родині, розлука з ними приносить йому сильні страждання, але не нападати на сторонніх, ні до пуття уникати їх тварина так і не навчається. Такі породи в порівнянні з іншими мають дуже високу інфантильність, такі собаки за все життя так і не стають зовсім дорослими, вони

потребують, якщо не безпосередньої опіки власника, то найтіснішого спілкування з ним.

Цікавий третій період соціалізації в собак спеціалізованих мисливських порід, особливо яскраво видно це на прикладі гончих. З настанням статевого дозрівання, з дорослішанням не пов'язане замикання зграї, закриття її меж. Такого на великих псарнях просто ніколи не відбувалося, оскільки склад собак раз у раз змінювався. Замість цього відбувається дуже своєрідна трансформація поняття «свій» стосовно до людини. Своїм сприймається мисливець із цілком певною амуніцією. Для сучасної гончої додатковою ознакою або атрибутом «свого» стосовно людини-мисливця є рушниця. Собака, який хоч раз побував у полі, повністю довіряє будь-якій людині з рушницею. Це найцікавіший випадок, коли поняття «МИ» й «ВОНИ» є атрибутивними у тварин.

У ході третього етапу молодий собака не просто стикається з ворожістю інших тварин, але й навчається певним чином оцінювати рівень небезпеки від них для себе. Якщо собака з іншої зграї найбільш небезпечний вже тим, що він чужий, то у своїй зграї частина собак зберігає до молодії тварини дружелюбність, інші тільки терплять його, а треті відверто третирують. Собака перестає бути особистістю тільки для себе, він набуває індивідуальних рис для інших собак. Щеня за великим рахунком не має статі, а його дитячий ранг у середовищі однолітків зовсім не цікавить дорослих тварин. При статевому дозріванні молодий собака здобуває в поведінці риси, які для його одноплемінників чітко асоціюються з певною статтю, тепер він повинен зайняти своє місце в зграї, причому у відповідній статі підсистемі.

Саме на третьому етапі соціалізації собака включається в дорослу систему ієрархії, здобуває певний соціальний статус. Тоді ж відбувається бурхливе формування міжособистісних зв'язків як з однолітками, так і з іншими, більш дорослими собаками. Первинна, щеняча ієрархія практично перестає існувати. Так, пам'ять про колишні

симпатії й антипатії залишається, може офарблювати відносини тварин, що стали дорослими, але ці дитячі стосунки перестають бути актуальними.

Саме в цьому віці стає можливим укладання лояльного союзу, оскільки тепер треба поєднувати сили проти зовнішнього світу. У розхожому жарті: «Проти кого, братики, дружимо?» насправді схований глибокий біологічний зміст. Поки оточуючі без винятку добрі до маляти, воно може відповідати лише більшою або меншою прихильністю, що легко змінюється і швидко забувається. Але варто підліткові зрозуміти, як по-різному до нього ставляться інші живі істоти, і усвідомити, що одні можуть допомогти уникнути неприємностей від інших, як виникає основа для набагато більш глибокої й міцної прихильності, ґрунт, на якому і утворюється лояльний союз.

Лояльний союз завжди вигідний і взаємоприємний. Як би не хотіло щеня потрапити під опіку домінанта, цього не станеться, поки в союзі не виявиться приємної сторони і для останнього. Причому зовсім необов'язково шукати корінь дружніх союзів тільки в полегшенні здобуття їжі, набагато частіше вони заповнюють дефіцит дружніх соціальних контактів, знімають зайву напругу, тільки так, на наш погляд, можна пояснити укладання союзів не тільки між родичами або «бандитами»- ізгоями, але й між високоранговими та молодими кабелями.

Собаки, що лише вступили на поріг зрілості, найчастіше можуть зайняти в зграї становище «прикордонника» й аутсайдера. Втеча щеняти зі зграї на другому періоді соціалізації зовсім не є вигнанням. Зграя не відмовлялася від нього, не прагнула позбутися, це щеня було лише одним із маси, відхід саме його для зграї був непомітним. Справжні вигнанці з'являються лише тоді, коли зграя починає бачити в них індивідуальність, коли їхні особисті якості чимось дратують співтовариство. Тут процес взаємний: не тільки собака уникає спілкуватися з членами зграї, але й ті активно відганяють її геть від себе.

Особливості соціалізації в собаки полягають у наступному: неможливим виявилось виділити чіткі межі між критичними періодами, самі періоди накладаються один на одного. Ще не закінчується критичний для поняття «МИ» період, а активне щеня вже починає пізнавати світ як індивідуальність, зав'язує первинні особистісні зв'язки, формує відносини. Таким же чином поняття відстороненості, неприналежності до спільності «МИ» виникає в деяких породах і в особливо обдарованих інтелектом собак уже в другому періоді соціалізації. З іншого боку, виникає феномен, немислимий для дикої тварини, – незавершення третього етапу, інфантильність продовжена на все життя, що залишилося, більше того, атрибутивність поняття «СВОЇ». Все це вказує не тільки на найвищу складність соціальної поведінки собаки, але й унеможливорює сліпе перенесення поведінкових особливостей диких соціальних псових на собаку. Безумовно, у поведінці вовка і собаки, двох споріднених видів, є дуже багато подібного, однак розходження в протіканні соціалізації, у самій суті її періодів більш ніж достатні, щоб не робити висновків про поведінку одного виду на підставі спостережень поведінки іншого без детального аналізу.

Контрольні питання

1. Що означає термін «етологія»?
2. На які групи поділяються собаки за типом поведінки?
3. Які особливості поведінки групи «молосоїдів»?
4. Які особливості поведінки групи «хортих»?
5. Які особливості поведінки групи «гончих»?
6. Які особливості поведінки групи «мисливців тайги»?
7. Які особливості поведінки групи «такс»?
8. Які особливості поведінки групи «лягавих»?
9. Які особливості поведінки групи «спанієлів»?
10. Які особливості поведінки групи «тер'єрів»?
11. Які особливості поведінки групи «справжніх вівчарок»?
12. Які особливості поведінки групи «пінчерів та шнауцерів»?

13. Що означає термін «соціалізація»?
14. Як відбувається відлучання щенят від сосання материнського молока?
15. Які існують періоди соціалізації?
16. Чим характерний перший період соціалізації?
17. Чим характерний другий період соціалізації?
18. Чим характерний третій період соціалізації?
19. Що означає термін «імпринтинг»?
20. Які існують види імпринтингу?

Розділ 4

Розведення собак

Оцінка ставиться і плідникам-кобелям, і сукам. Особливо строго підходять до оцінки псів, так як їх для розведення потрібно набагато менше, ніж сук, отже, вони мають більше можливостей для поліпшення якості потомства.

Можливість розмноження у собак починається з 9 місяців. Але до в'язки службових собак не варто приступати раніше того часу, коли вони остаточно сформуються. Для сук це 19-20 місяців, для псів 24 місяці. Перша в'язка може проводитися тільки при третій тічці. Середня тривалість племінної активності собак становить не більше 9 років.

У перший рік молодих псів в'яжуть з 3-4 суками. При цьому виявляється доцільність їх племінного використання - за кількістю цуценят з однорідними пороками. Племінне використання сук визначається після двох її пометів від двох різних виробників.

Розмноження собак проводиться двома основними методами – чистопородним розведенням і схрещуванням. Чистопородне розведення – це спарювання собак однієї породи для отримання цуценят цієї ж породи. Під схрещуванням розуміють спарювання собак різних порід, що має ціль покращити породу. У службовому собаківництві застосовується метод чистопородного розведення.

4.1. Техніка в'язки

Щоб зберегти здоров'я самки, в'язку проводять лише раз на рік. Краще це робити навесні, так як цуценята, народжені на початку літа, краще зміцніють влітку на сонці і в теплі, і досить підготуються до зимівлі.

В'язка проводиться приблизно на 10 день тічки. Фізіологічний процес вагітності інакше називають щенності сук. В період однієї вагітності запліднюється до 8 і більше яйцеклітин, з яких, відповідно, розвивається така ж кількість плодів.

В'язку проводять вранці, до годівлі, або через 3-4 години після годування. При в'язці не повинні бути присутніми

сторонні люди, транспортні засоби, інші тварини, оскільки собаки, особливо кобелі, можуть відволікатися. До в'язки тварин вигулюють, щоб надати їм можливість для знайомства - вони повинні обнюхатися. При прояві агресії з боку суки їй одягають намордник.

Щенність. Вагітність триває в середньому 65 днів. Для нормального запліднення, розвитку плодів самка після в'язки міститься в сухому, чистому, світлому приміщенні.

У першій половині щенності режим для самки не змінюється, її можна дресирувати, водити на службу. Змінюється лише добовий раціон, в нього вводять м'ясо, молоко, вітаміни, і годують самку невеликими порціями до 4 разів на день. Також у неї завжди має бути достатньо води.

Лише через місяць після в'язки самка стає більш спокійною, повільніше пересувається, багато спить і їсть. Приблизно за місяць до пологів самку звільняють від роботи або служби, виводять на прогулянку до 3 разів на день. Мити в цей період собаку не рекомендується

Щенність (пологи). Затишне місце для пологів потрібно підготувати за декілька днів. Щільний, добре миється килимок послужить зручною підстилкою. Ближче до щеності самка проявляє занепокоєння, важко дихає, постійно лягає і встає.

На час пологів собаку краще залишити одну, оскільки вона не потребує допомоги, лише ненав'язливо спостерігати за нею.

Цуценята народжуються через різні проміжки часу, від 15 хвилин до 2 годин. Як правило, щеніння може тривати до 24 годин. У собак службових порід зазвичай народжується 5-8 цуценят.

За годуючої самкою необхідний ретельний догляд. Її потрібно щодня вигулювати, чистити, повноцінно годувати, міняти підстилку. Цуценята ж повинні постійно перебувати з матір'ю до 45 днів, поки не настане час відбирання

4.2. Конституція та екстер'єр собаки

Конституція собаки – це його загальна будова, обумовлена анатомо-фізіологічними особливостями будови, спадковими факторами та виражається в характері вияву природних властивостей та службових якостей тварини.

Природні властивості собаки – це біологічні та фізіологічні особливості тварини, що склалися еволюційно під впливом умов життя і впливу навколишнього середовища. До них відносяться: сила, спритність, сміливість, швидкість реакції, гострота слуху, зору, нюху, здатність вести боротьбу, швидко пристосовуватися до різних умов існування та ін.

Під впливом людини багато природних якостей собаки удосконалювалися та формувалися в такі службові якості, як чуйність, уважність, здатність до дресирування, слухняність, відданість володарю, настороженість, пильність, недовірливість та злобність до сторонніх людей, здатність захищати себе та хазяїна, охороняти його речі, вести тривалий пошук по запахових слідах.

Сукупність природних властивостей та необхідних якостей визначають придатність собаки до виконання тої чи іншої роботи і складає службову цінність тварини. Цінність службового собаки визначається здатністю до дресирування та робочими якостями, котрі багато в чому залежать від функціонального стану нервової системи тварини, обумовленого типологічними особливостями вищої нервової діяльності. Тип вищої нервової діяльності собаки носить спадковий характер і має тісний зв'язок з його конституціональними особливостями.

Поняття "конституція" об'єднує всі властивості організму собаки, у тому числі його службові та розплідникові якості. З конституцією пов'язані здоров'я, життєстійкість, опірність організму, скороспілість, плодовитість, тривалість життя, працездатність та ін. Наявність таких загальнобіологічних властивостей у собаки складає племінну цінність тварини.

Природні властивості та службові якості в різних собак навіть однієї породи виявляються неоднаково і залежать від багатьох факторів, але, головним чином, від конституціональних особливостей організму, що називаються типами конституції.

Тип конституції собаки. Тип конституції собаки – це особливий вид його будови й поведінки, що склався на спадковій основі під впливом різних причин та факторів. Практично тип конституції визначається за екстер'єрними ознаками, інтер'єрними показниками й особливостями поведінки собаки з урахуванням його працездатності.

Конституція собак поділяється на п'ять основних типів:

Ніжний тип конституції. Тип вищої нервової діяльності слабкий (процеси збудження та гальмування слабкі, за силою та рухливістю невірноважені). Поведінка відрізняється великою різноманітністю: є собаки надто рухливі (метушливі), в інших спостерігається обережність і пасивність. Основні реакції поведінки виявляються слабо, відрізняються нестійкістю, переважають орієнтувальна й пасивно-оборона реакції. Початкове утворення умовних рефлексів відбувається швидко, але вони легко гальмуються, з великим трудом формуються у складні навички і тому не досягають досконалості.

Нервова система відрізняється високою чутливістю до всіх подразників. При високій аналітичній здатності синтетичні процеси нервової діяльності ослаблені. На сильні подразники умовні рефлекси не утворюються із-за замежового гальмування і неврозів при повторних і тривалих їх впливах.

Будова ніжна. Кістяк слабо розвинений, тонкий. Мускулатура плоска, тонка, слабка. Сухожильно-зв'язочний апарат недостатньо розвинений. Суглоби виражені нерельєфно, слабкі. Шкіра тонка, ніжна, натягнута, складок не утворює. Підшкірна клітковина погано розвинена. Обмін

речовин незбалансований, собака часто має погані кондиції. Статевий диморфізм виражений слабо.

Екстер'єрні статі виражені відповідно ніжному типу будови. Голова вузька, довга, з плоским лобом, гострою мордою і майже прямим профілем. Очі косо поставлені, повіки сухі, вилиці й надбровні дуги слабо розвинені. Шия суха, довга, високо поставлена. Груді вузькі, плоскі, живіт різко підтягнутий. Кінцівки довгі, собака здається високоногою.

Ріст відбувається швидко, розвиток нерівномірний, формування закінчується рано, часто зустрічається недорозвиненість або перерозвиненість окремих органів та систем.

Життєва стійкість, опірність низька. Собаки хворобливо переносять несприятливі умови, вимагають турботливого догляду, особливо режиму утримання, годування та службового використання.

Дресирування утруднюється із-за нестійкості умовних рефлексів та складності формування навиків. Працездатність слабка, часто бувають відмови від роботи при службовому застосуванні у складній чи незвичайній обстановці.

Тип ніжної конституції відмічається переважно в собак декоративних порід. У собак службових порід зустрічається рідко.

Сухий тип конституції. Тип вищої нервової діяльності сильний, рухливий, неврівноважений (збудження переважає над гальмуванням). Поведінка легко збудлива, невтримна, темпераментна. Рухи швидкі, різкі, енергійні, сильні. Основні реакції поведінки виявляються сильно, переважає активно-захисна реакція, часто у злобній формі. Початкові умовні рефлекси утворюються легко та швидко. Навички формуються з великим трудом, нестійкі, вимагають постійного закріплення та тренування. Витримка та диференціювання слабкі. Синтетичні функції нервової системи дещо ослаблені. На сильні подразники може

відбутися перезбудження, але заборонне гальмування настає рідко.

Будова суха. Кістяк тонкий, але міцний (компактний). Мускулатура тонка, довга, але сильна й витривала. Сухожильно-зв'язочний апарат та суглоби розвинені добре. Шкіра тонка, щільна, еластична, погано прилягає до тіла. Підшкірна клітчатка розвинена слабо. Обмін речовин відбувається інтенсивно. Статевий диморфізм виражений.

Екстер'єрні статі виражені відповідно до загального типу будови. Голова відносно вузька, витягнутої форми, з плоским лобом та слабо вираженим переходом до морди. Морда загострена, за довжиною наближається до черепної частини, паралельна лінії лоба або опущена. Губи тонкі, сухі, щільно прилягають. Очі косо поставлені. Груді глибокі, відносно вузькі, овальної форми. Шия суха, довга, високо поставлена. Живіт підтягнутий вище лінії грудей. Кінцівки довгі, собака видається високоногим. Скакальні суглоби різко окреслені й добре виражені.

Ріст, розвиток та формування організму відбувається швидко й рано закінчується. Собаки життестійкі при дотриманні певних умов утримання, годування, догляду та використання. Початкове дресирування із-за сильної збудливості утруднене. При систематичному дресируванні працездатність хороша. Собаки працюють активно, енергійно і майже не втомлюються. Сухий тип конституції переважно зустрічається у шотландських вівчарок (коллі) та ердельтер'єрів.

Міцний тип конституції. Тип вищої нервової діяльності, у більшості своїй сильний, врівноважений, рухливий. Поведінка спокійна, смілива, дещо стримана, легко керована. Рухи сильні, енергійні, упевнені, пластичні. Усі основні реакції поведінки виявляються активно, виражені сильно, легко та швидко змінюються. Умовні рефлекси, пов'язані як із процесами збудження, так і з процесами гальмування, утворюються легко. Сформовані з умовних рефлексів складні навички динамічні, легко закріплюються та

довго зберігаються. Аналітичні та синтаксичні функції нервової системи протікають врівноважено. Диференціювання хороше. На сильні подразники замежне гальмування не настає.

Будова міцна. Кістяк добре розвинений, масивний, але не грубий (компактний). Мускулатура масивна, щільна, сильна, рельєфно виражена. Сухожильно-зв'язочний апарат розвинений добре, міцний, суглоби виражені. Шкіра помірно товста, еластична, щільно натягнута, складок не утворює. Підшкірна клітчатка розвинена помірно. Обмін речовин відбувається інтенсивно. Гормональна система функціонально збалансована. Статевий диморфізм виражений добре.

Екстер'єрні статі виражені пропорційно. Голова в черепній частині помірно широка, подовженої форми, з плоским чи дещо випуклим лобом то помірно вираженим переходом до морди. Морда за довжиною дорівнює приблизно довжині голови, з лінією лоба утворює паралельну лінію. Губи нетовсті, щільно прилягають. Очі, як правило, косо поставлені. Шия суха, пропорційна довжині голови, з широким горлом та добре розвиненим гребенем. Груди широкі, глибокі, овальної форми. Живіт помірно підтягнутий вище лінії грудей. Кінцівки помірно довгі, з добре розвиненими гомілками та сформованими кутами скакальних суглобів.

Ріст, розвиток та формування організму відбувається поступово, рівномірно та відносно швидко закінчується.

Собаки відрізняються життєстійкістю, добрим пристосуванням до різних, у тому числі й важких умов існування та використання. Легко та швидко піддаються різноманітному дресируванню, мають високу працездатність. Показують високі результати при службовому використанні. Міцний тип конституції переважно зустрічається у німецьких вівчарок.

Грубий тип конституції. Тип вищої нервової діяльності сильний, врівноважений, малорухливий. Поведінка

спокійна, смілива. Рухи нешвидкі, дещо незграбні, але сильні та впевнені. Основні реакції поведінки виражені активно, але протікають дещо застійно. Утворення умовних рефлексів та формування складних навичок у багатьох випадках утруднене. Утворені навички стереотипні, не сягають досконалості, але закріплюються стійко та зберігаються довго. На сильні подразники замежне гальмування не настає. Будова міцна, але виражена в грубих формах. Кістяк масивний, щільний, грубуватий. Мускулатура масивна, міцна, сильна. Сухожильно-зв'язочний апарат розвинений добре, суглоби виражені нерельєфно. Шкіра товста, щільна, натягнута, але часто утворює складки в ділянці голови та шиї. Шерсть густа, добре розвинена, груба. Обмін речовин відбувається інтенсивно, збалансовано. Статевий диморфізм виражений.

Екстер'єрні статі виражені відповідно до загальної будови. Голова груба, широка, масивна, вилицювата, з дещо випуклим лобом та вираженим переходом до морди. Морда тупа, масивна, утворює паралельну лінію з лінією лоба. Губи товсті, натягнуті або дещо відвислі. Очі поставлені відносно прямо, з сухими повіками. Груді глибокі, відносно вузькі, овальної форми. Шия коротка, масивна, низько поставлена. Живіт помірно підтягнутий. Кінцівки недовгі, з укороченими гомілками, з дещо випрямленими кутами колінних та скакальних суглобів.

Ріст та розвиток організму відбувається дещо уповільнено, формування закінчується пізно. Собаки відрізняються великою життєстійкістю, стійкістю до захворювань, невибагливістю до умов утримання та годування, пристосованістю до місцевих умов. Складне дресирування утруднене. Після тривалого дресирування працездатність хороша.

Грубий тип конституції переважно зустрічається у кавказьких та середньоазійських вівчарок.

Сирий тип конституції. Тип вищої нервової діяльності сильний, врівноважений, інертний. Поведінка спокійна,

флегматична, здається лінивою та байдужою. Рухи в'ялі, уповільнені, незграбні. Основні реакції поведінки виражені слабо, протікають уповільнено та застійно. Утворення умовних рефлексів та складних навичок відбувається повільно. Утворені навички стереотипні, утримуються міцно. Аналітичні процеси та синтетична діяльність нервової системи протікають уповільнено. Сильні або часто застосовувані подразники викликають пасивність тварини та гальмування нервової системи.

Будова сира (рихла), виражена у грубих формах. Кістяк масивний, рихлий, грубий. Мускулатура рихла, в'яла, слабка. Шерсть груба, добре розвинена. Шкіра груба, вільна, утворює складки. Підшкірна клітчатка розвинена добре. Процеси обміну речовин протікають уповільнено. Є схильність до ожиріння. Статевий диморфізм недостатньо виражений.

Екстер'єрні статі виражені відповідно до загальної будови. Голова масивна, широка, вилицювата, коротка, з випуклим лобом та різким переходом до морди. Морда коротка, тупа, іноді піднята, з сильно розвиненими сирими, товстими, часто обвисаючими губами. Очі широко та прямо поставлені, глибоко сидять. Повіки сирі, відвислі. Шия коротка, низько поставлена, горло вузьке, гребінь масивний. Груди широкі, масивні, округлої форми. Живіт опущений. Кінцівки відносно короткі, з короткими гомілками та випрямленими кутами колінних та скакальних суглобів.

Ріст відносно швидкий, розвиток повільний, формоутворення та дозрівання пізніє. Спостерігається рання старість та швидке дряхління. Життестійкість слабка, зміна умов існування викликає хворобливий стан. Дресування досягається з великими складнощами. Працездатність низька із-за повільності та швидкої втомлюваності.

Сирий тип конституції зустрічається переважно у сенбернарів та ньюфаундлендів.

Окрім п'яти основних типів конституції собак як серед існуючих порід, так і в середині кожної породи, можна виділити перехідні типи: проміжні та комбіновані. Деякі

породи та всередині породні групи займають проміжне положення між основними типами за двома рядами змінності. Перший ряд змінності – від ніжних типів до грубих зі всіма переходами. Ці типи виділяються, головним чином, за розвитком скелета, м'язової тканини, шкіри та внутрішніх органів. Другий ряд – від сухих типів до сирих (знову ж з усіма переходами), що визначаються за розвитком з'єднувальної тканини, характером жировідкладень та обміну речовин, компактністю будови м'язової та кісткової тканини. У центрі кожного ряду знаходяться собаки найбажанішого - міцного типу конституції.

Проміжними вважаються типи, що стоять між ніжним і міцним, грубим і міцним, сухим і міцним, сирым і міцним. Комбіновані типи, що поєднують ознаки двох рядів змінності: грубий сухий, грубий сирий, ніжний сухий, ніжний сирий, називаються змішаними. Ніжний сухий та ніжний сирий - украй виражені типи конституції - зустрічаються рідко.

З конституціональними рядами змінності існує генетичний зв'язок змінності функціональних властивостей нервової системи: з першим рядом (від ніжних до грубих) – сила нервових процесів збудження та гальмування і порого чутливості органів чуття, а з другим рядом (від сухих до сирих) – рухливість нервових процесів та швидкість змінюваності основних реакцій поведінки. Особливості цих зв'язків відомою мірою відображені в характеристиці основних типів конституції собак.

У назвах проміжних та змішаних типів на початку вказується більш виражений тип конституції, а в кінці – менш виражений. Наприклад, якщо в собаки проміжного типу конституції переважають ознаки міцності та менш виражені ознаки сухості, то пишуть міцний сухий.

Собакам, у котрих переважають ознаки основного типу конституції та слабо виражені окремі ознаки другого типу, записують назву основного з додаванням елементів другого типу. Наприклад, міцний тип з елементами грубості.

Конституцію собаки не можна установити, тим більше оцінити за одиночними, навіть яскраво вираженими ознаками. Тип конституції визначається та оцінюється за комплексом основних ознак у двох рядах змінності, виражених в особливостях екстер'єру, інтер'єра та поведінки собаки.

Екстер'єр та кондиція собаки. Екстер'єр – це зовнішній вигляд собаки, виражений у статях, пропорціях, гармонійності та особливостях форм будови, властивих породі, статі, віку й типу конституції тварини. Являючись безпосереднім показником здоров'я, міцності і пристосування тварини до певних умов існування і застосування, екстер'єр має велике значення в відборі племінних і користувальних собак.

Організм тварини являє собою єдине складне ціле, де всі частини взаємозв'язані і залежать один від другого. Ця залежність по зовнішньому вигляду може бути мало помітною або різко вираженою, в результаті чого кожна порода має свої форми і пропорції будови, обумовлені її продуктивністю, умовами зовнішнього середовища - годування, утримання, догляду і застосування.

Стати – це окремі частини тіла собаки, що виконують певні функції організму, за котрими судять про здоров'я, витривалість, міцність будови, статевої та породної вираженості та, певною мірою, про племінну і службову цінність тварини. При вивченні статей відмічають селекційно-генетичні зв'язки зовнішніх форм тіла з корисними природними властивостями та певними робочими якостями тварини.

Особливості будови визначають за гармонійністю та пропорційністю статури, ступенем розвиненості кістяка й мускулатури, за раціональністю кутів з'єднання окремих частин тіла й суглобних з'єднань, що забезпечують кращу рухливість, ресорність та стійкість тварини з мінімальними затратами енергії.

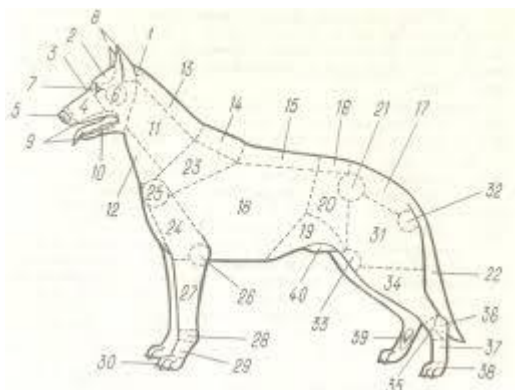

Рис. 6. Частина тіла (статі) собаки: 1 - лоб; 2 - морда; 3 - мочка носа; 4 - скули; 5 - перехід від лоба до морди; 6 - затылок із затылочним бугром; 7 - шиї (7а - гребінь шиї; 7б - горло); 8 - холка; 9 - спина; 10 - поясниця; 11 - круп; 12 - бокова частина грудей; 13 - груди; 14 - нижня частина грудей; 15 - живіт; 16 - пах; 17 - плече; 18 - лікоть; 19 - передпліччя; 20 - зап'ястя; 21 - п'ясть; 22 - передня лапа; 23 - сідалишний бугор; 24 - стегно; 25 - коліно; 26 - голень; 27 - суглоб; 28 - п'ятка; 29 - плюсна; 30 - задня лапа; 31 - хвіст; 32 - подвздох (голодна ямка); 33 - маклак; 34 - крайня плоть.

Екстер'єр оцінюють найбільш розповсюдженим у кінології окомірним способом у стійці та в русі тварини. Окомірна оцінка основана на суб'єктивному висновку, думці, що склалася про зовнішній вигляд та розвиток тварини в цілому.

Окомірну оцінку доповнюють промірами, зважуванням, а в необхідних випадках фотографуванням, кінозніманням, відеозаписом. Біометричні дані на собаку та інші відомості про нього складають об'єктивну характеристику особливостей будови тварини й використовуються у селекційній роботі. Огляд собаки виконують з відстані 4 метрів збоку, спереду та ззаду. Собака повинен стояти на горизонтальному майданчику та рівномірно спиратися на всі чотири кінцівки. Після загального огляду оцінюють окремі статі тіла за ділянками в певній послідовності.

Статі голови. За статями голови можна скласти уявлення про багато з особливостей собаки. Величина голови та кісткові виступи дозволяють судити про розвиток усього кістяка, про грубість або ніжність конституції, про вираженість статевого диморфізму. Форма кісток черепа - одна з найбільш стійких ознак, за допомогою котрих можна встановити породність і типовість собаки. Голова буває грубою (тяжкою) чи сухою (легкою), вузькою чи широкою, довгою чи короткою.

Визначення пропорційності довжини голови росту собаки та відповідності типу його будови складають основу описувальної оцінки всіх статей голови:

1 - голова клиноподібна, помірно широка в черепній частині, перехід від лоба до морди помітний, лінія морди паралельна лінії лоба, вуха стоячі, гостроконечні, мають форму рівностороннього трикутника;

2 - голова клиноподібна, довга, вузька, суха, перехід від лоба до морди плавний, малопомітний, вуха невеликі стоячі, з опущеними вперед кінцями;

3 - голова клиноподібна, довга, суха, перехід від лоба до морди малопомітний, вуха високо поставлені, висять на хрящах;

4 - голова вузька, легка, суха, морда загострена, опущена вниз, вуха висять;

5 - голова масивна, груба, з широким лобом, морда коротка, з товстими, але сухими губами, вуха широко поставлені, коротко купіровані;

6 - голова масивна, морда об'ємна, з відвислими губами, вуха високо поставлені, гостро й високо купіровані;

7 - голова з округлим випуклим лобом, різким переходом від лоба до морди, морда коротка, тупа, піднята, з товстими опущеними губами, вуха купіровані;

8 - голова масивна, сира, з випуклим лобом та різким переходом від лоба до морди, губи сирі, товсті, вуха високо поставлені, висять.

Потилиця – верхня частина голови, де прикріплюються сухожилки шийних грудних та плечеголовних м'язів, що визначають силу ривків собаки під час боротьби. У собак різних порід та різного типу будови потилиця буває сильно або слабо вираженою.

Лоб, у залежності від породної належності й типу будови собаки, може мати різну форму. Плоский лоб із малопомітним чи поступовим переходом до морди властивий собакам сухої будови й енергійної поведінки, а випуклий лоб із широким та різким переходом характерний для собак сирої будови й малорухливої поведінки.

Морда - передня частина голови в поєднанні з іншими її частинами є породною ознакою собаки. Вона може бути гострою чи тупою, довгою чи короткою (відносно довжини лоба), піднятою доверху чи опущеною вниз.

Мочка носа в більшості собак чорна. Допускається темно-коричнева й темно-сіра в собак білих та світлих забарвлень. Рожева мочка носа свідчить про відсутність пігменту в собаки та вважається вадом. У здорового собаки, що не спить, мочка носа завжди волога й холодна.

Вилиці виражають ступінь розвитку вилицевих дуг та мускулатури голови. У собак із масивною головою вилиці випуклі, а в собак з легкою (сухою) головою вилиці слабо виражені, утворюють поступовий перехід до морди.

Очі виражають функціональний стан нервової системи, норов, темперамент, емоційний настрій та стан здоров'я собаки. У залежності від породи вони бувають круглі, овальні, темні та світлі, у відповідності до загального забарвлення собаки, прямо поставлені (кути очей на одній лінії), косо поставлені (зовнішні кути очей вище внутрішніх).

Вуха розрізняють за формою, величиною та поставом. Поєднання цих та інших ознак надає певних рис голові собаки, характерних тій чи іншій породі. Форма вух собак більшості порід нагадує рівнобедрений чи рівносторонній трикутник. Кінці вух можуть бути загострені чи закруглені.

Вуха відносно величини голови бувають великі й маленькі, довгі й короткі, а також стоячі, напівстоячі й висячі.

Стоячі вуха мають міцні, добре розвинені й еластичні хрящі, що утримують вушні раковини в положенні вверху й вперед. Стоячі вуха, направлені в сторони, називаються розвішеними, що вказує на слабкість хрящів або флегматичний характер. Вуха, кінці котрих направлені до середньої лінії, називаються зближеними.

Напівстоячі вуха із-за м'якості хрящів верхньої половини мають кінці, опущені вниз, вперед чи в сторони. У собак, що відносяться до порід зі стоячими вухами, напівстоячі вуха можуть бути спадковою вадю або наслідком рахіту й виснаження в молодому віці росту й розвитку. Звичайно в цуценят вуха починають підніматися з 2-місячного віку, і цей процес закінчується до 6-7 місяців. Висячі вуха бувають двох видів: висячі на хрящах та повністю висячі внаслідок м'якості хрящів усієї вушної раковини.

Постав вух може бути високим та низьким (по відношенню розміщення основи вушної раковини до лінії лоба), вузьким та широким (по відношенню до середньої лінії лоба).

В окремих порід собак вуха в цуценячому віці обрізають (купірують) за визначеною стандартом формою.

Губи – шкірні складки, що утворюють краї рота. Вони бувають сухі, тонкі, натягнуті, щільно прилягаючи або сирі, утворюючи складки й відвисання, що називаються брилами. Для деяких собак брили є природною ознакою (боксер). Сухі губи частіше всього бувають у собак міцної будови, а товсті й відвислі свідчать про належність собаки до сирого типу конституції.

Зуби відображають стан та особливості мінерального обміну речовин в організмі, виконують функції захисту й нападу. У собаки повинно бути 42 зуба. Виконуючи неоднакові функції, вони мають різну будову й назву: 12 різців, 4 клика, 26 корінних. Зуби повинні бути здоровими,

білими, мати правильне змикання різців та кликів. Форма змикання зубів називається прикусом.

Нормальним прикусом вважається ножицеподібний, коли при зімкнутих щелепах різці нижньої щелепи своїми передніми сторонами примикають до задньої сторони різців верхньої щелепи та при відкушуванні нагадують роботу ножиць.

При змиканні клики нижньої щелепи входять у проміжки між крайніми різцями та кликами верхньої щелепи, утворюючи "замок", що забезпечує собаці міцну хватку. Різці у основи щелепи повинні бути розміщені в одну лінію. Любе відхилення від ножицеподібного прикусу, якщо це не обумовлено породою, вважається вадою і собака виключається із числа племінних.

Прямий прикус – різці верхньої та нижньої щелепи ріжучими поверхнями впираються одна в одну як кліщі. Такий прикус називається кліщеподібним. При такому прикусі ріжучі поверхні різців передчасно сточуються. Недокус буває в собак із недорозвиненою нижньою щелепою, у результаті чого різці нижньої щелепи не доходять до лінії верхніх різців, а клики верхньої щелепи, щільно прилягаючи до нижніх, сточують їх задню поверхню.

При перекусі різці нижньої щелепи висувуються вперед за лінію верхніх різців, а клики нижньої щелепи щільно прилягають до крайків верхньої щелепи, швидко стираючи їх. За характером стирання зубів та зміною форм прикусу визначають вік собаки. Надмірне стирання та зміна кольору зубів, порушення зубної емалі свідчать про порушення в організмі обміну речовин або про захворювання окремих почорнілих зубів.

Статі ший. Залежності від породної належності й типу будови собаки шия може бути сухою чи сирою, короткою чи довгою, поставленою високо чи низько й направленою вище чи нижче лінії кута 45 градусів до горизонту.

Для кожної породи собак постав ший визначений стандартом. У всіх випадках шия повинна бути сильною,

рухливою, пропорційною довжині голови й іншим частинам тіла. На шії визначають дві статі: гребінь та горло. Ступінь розвитку мускулатури гребеня виражає силу та спритність собаки при веденні боротьби. Широке чи вузьке горло свідчить про ступінь розвитку дихальної трубки (трахеї) та всієї легеневої системи.

Статі тулуба. Основою тулуба є грудна клітина, черевна й тазова порожнини, де розміщені життєво важливі органи, які визначають витривалість собаки, працездатність та міцність будови.

Холка – місце прикріплення потужних м'язів переду собаки, що визначають опорну й рухальну силу тварини. Вона повинна бути добре розвинена й виступати над лінією спини.

Спина є продовженням холки і разом із крижами служить зв'язком, "мостом" переду із задом собаки, забезпечуючи передачу рухових поштовхів від задніх кінцівок. Спина повинна бути середньої довжини, прямою та широкою, з добре розвиненою мускулатурою.

Горбата спина свідчить про загальне захворювання чи слабкість м'язів спини та задніх кінцівок. Провисання спини - ознака м'язової слабкості, що призводить до швидкої втомлюваності собаки.

Крижі утворюють рухливий перехід від спини до крупа і разом зі спиною несе велике навантаження при русі собаки. У собак більшості службових порід вони повинні бути порівняно короткими, широкими, мускулистими і дещо випуклими. Собака з прямими та провислими крижами швидко втомлюється при русі, що відображається на його працездатності. Довгі й горбаті крижі - відхилення від норми.

Круп – задня верхня частина тулуба, що об'єднує на крижах та кістках тазу потужну мускулатуру задніх у кінцівок. Круп повинен бути довгим, широким, помірно похилим до хвоста. Короткий та вузький круп - ознака м'язової слабкості задніх кінцівок. Горизонтальний та

скошений круп свідчить про відхилення в поставі задніх кінцівок.

Груди – передній відділ тулуба, який відповідає формі грудної клітини собаки. Вони повинні бути об'ємними й мати овальну форму в поперечному перетині. Груди великого об'єму свідчать про добре розвинені легені, а овальна форма забезпечує найбільш повний вдих і видих. Об'єм грудей обумовлений їх глибиною, якщо їх нижня частина розміщена на одній лінії з ліктями або нижче них. Мілкі груди мають лінію вище лінії ліктів. Округлі (бочкоподібні) груди спостерігаються в сирих, тяжких та малорухливих собак. Вузькі мало об'ємні груди мають слабкі недорозвинені собаки. Бочкоподібні та вузькі груди викликають неправильний постав передніх кінцівок.

Живіт – задня, нижня частина тулуба. Форма живота залежить від типу конституції та форми грудей собаки. При нормальному розвитку живіт повинен бути підтягнутий дещо вище лінії грудей. Опущений живіт зустрічається в собак сирої будови. Надміру підтягнутий (піджарий) живіт характерний для собак сухої будови та при хронічних захворюваннях шлунково-кишкового тракту.

Пах – верхня бокова частина живота собаки між останнім ребром та маклоком. Ширина паха відповідає довжині крижів. Пах буває широкий, вузький, вільний, повний та запалий. Він відображає особливості будови, загальний розвиток та фізичний стан собаки.

Маклок являє собою бугор підвздошної кістки таза, де прикріплюються сухожилки мускулатури задньої кінцівки. Добре розвинені маклоки свідчать про потужність мускулатури задніх кінцівок собаки.

Хвіст у поєднанні з іншими статтями є ознакою породної належності собаки. За допомогою хвоста собака забезпечує збалансованість рухів і виражає своє емоційне ставлення до різних об'єктів та ситуацій. За формою хвіст буває опущений (шаблевидний, гачком, поліном), піднятий (серпом, прутом, кільцем) та купірований (відрізаний) відповідно до вимог

стандартів. За довжиною хвіст може бути коротким, якщо він не доходить до скакальних суглобів, та довгим - нижче скакальних суглобів.

Статі передніх кінцівок. Передні кінцівки як важелі опори й відштовхування при пересуванні собаки оцінюються за ступенем розвитку кістково-м'язової системи, сухожильно-зв'язочного апарату окремих частин та їх функціональної взаємодії через кути суглобних з'єднань.

Лопатка – верхня частина передньої кінцівки, що забезпечує підвіску, стійкість та вільний рух переда. Вона повинна бути довгою, широкою, покритою добре розвиненою мускулатурою та поставленою під кутом 45 градусів до горизонту. Коротка лопатка випрямляє плече та скорочує довжину кроку при русі собаки рессю.

Плече повинно бути заповнене щільною рельєфною мускулатурою і мати кут з'єднання з лопаткою близький до прямого (90-100 градусів). Пряме плече (кут більше 100 градусів) обмежує винесення кінцівок та скорочує крок. Гостре плече (кут менше 90 градусів) дозволяє собаці робити більш широкий крок, але при цьому він витрачає більше енергії, ніж при прямому плечі.

Лопаточно-плечове з'єднання – це місце з'єднання лопатки з плечем.

Лікоть – відросток ліктьової кістки, на котрому прикріплюються м'язи – розгиначі передньої кінцівки. При правильному поставі кінцівок лікті повинні нещільно прилягати до грудної клітини й бути направлені суворо назад. Розгортання ліктів назовні буває в широкотілих собак із клишоногістю всередину. Розгортання ліктів усередину спостерігається у вузькогрудих собак із розставленими в сторону кінцівками.

Передпліччя оцінюється за ступенем розвитку променевої кістки й мускулатури в цій ділянці. Передпліччя повинні бути прямими, відвісно поставленими і за довжиною пропорційними лопатці, плечовій кістці й загальній будові собаки.

Зап'ястя повинно мати добре розвинений сухожильно-зв'язочний апарат, знаходитися в одній площині з передпліччям і бути ширше його нижнього кінця.

П'ясті функціонально забезпечують пом'якшення ударів кінцівок (ресорність) при стрибках, виражає міцність та ступінь розвитку кістяка. П'ясті повинні бути об'ємними й похилими під певним кутом, у залежності від будови, властивої собакам даної породи. Більш прямо поставлені й короткі п'ясті називаються торцевими, властиві собакам квадратного (укороченого) формату. Похилі (м'які) п'ясті характерні для собак подовженого (розтягнутого формату).

Лапа передньої кінцівки повинна бути округлою, зібраною в грудку, зі щільно стиснутими, напівзігнутими (склепінчастими) пальцями. На передніх лапах є по 5 пальців із міцними кігтями, що злегка торкаються землі. П'ятий палець із внутрішнього боку не дістає землі. Вадою є м'які чи плоскі лапи (з випрямленими пальцями), великі чи маленькі (що не відповідають загальній будові), розпущені лапи (з широко розставленими пальцями та проміжками між ними). Постав передніх кінцівок вважається правильним, якщо вони стоять відвісно й паралельно одна до одної, забезпечуючи прямолінійні рухи ніг в одній площині. Вузкий постав кінцівок буває при вузьких та плоских грудях, широкий - при бочкоподібній грудній клітині та надто широкому положенні лопаток. Широкий постав ніг часто супроводжується клишоногістю всередину (п'ясть та лапи направлені всередину), вузький – клишоногістю назовні (п'ясть та лапи вивернуті назовні).

Статі задніх кінцівок. Задні кінцівки роблять потужні рухові поштовхи, сила котрих залежить від довжини стегна, гомілки, від раціонального поєднання кутів усіх суглобів та від ступеня розвиненості мускулатури заду.

Стегно утворюється потужної згинальною та розгинальною мускулатурою тазостегнового й колінного суглобів. Довжина стегна залежить від довжини стегнової кістки, котра повинна бути пропорційна довжині крупа.

Коліно у своїй основі має колінну чашку з прикріпленими до неї сухожилками та зв'язками. Воно повинно бути округлене, малопомітне та знаходитися на одному рівні з ліктем. Кут, що утворюється стегною та великою гомілковою кісткою, складає 125-135 градусів.

Гомілка повинна бути довгою, мускулистою, направленою до горизонту під кутом 45 градусів.

Скакальний суглоб приймає на себе сильні навантаження та забезпечує передачу рухових поштовхів при відштовхуванні від землі. Він повинен бути сухим, з добре вираженим п'яточним бугром та чітко позначеним суглобним кутом, який дорівнює 125-135 градусів.

Плюсна забезпечує собаці стійку опору під час руху та стрибків. Вона повинна бути міцною, довгою, широкою та майже відвісно поставленою.

Лапа задньої кінцівки – овальна, зі щільно стиснутими склепінчастими пальцями. На задніх лапах собаки є по 4 пальці. П'ятий палець зустрічається не завжди і називається прибулим. У деяких собак бувають по два та три прибулих пальці. Звичайно ці пальці відрізають невдовзі після народження цуценяти.

Постав задніх кінцівок вважається правильним, якщо при огляді собаки ззаду ноги стоять прямо й паралельно одна до одної. Такий постав забезпечує прямолінійні пружні рухи собаки. Вузкий постав зустрічається в собак зі слабкою мускулатурою заду й вузьким крупом.

При зближеному поставі скакальні суглоби та плюсни сходяться разом, майже торкаючись один одного. Широкий постав частіше зустрічається у широкотілих, масивних порід собак, не пристосованих до швидких рухів. Бочкоподібний постав буває в собак із розгорнутими в сторони скакальними суглобами та зведеними всередину плюснами. У таких собак, як правило, спостерігається клишоногість усередину.

При огляді собаки збоку можна спостерігати відхилення в поставі стегна, гомілки та плюсни. Прямий постав задніх кінцівок буває при відвісному положенні стегна та гомілки,

унаслідок чого кути колінного та скакального суглобів випрямлені. Шаблистість задніх ніг зустрічається при надто косому положенні стегон та гомілок і при похило поставлених плюснах. Шаблистий постав пов'язаний зі слабкістю скакальних суглобів, що утворюють гострі кути.

Волосяний покрив. Забарвлення. Волосяний покрив складається із шерсті й підшерстка. Шерсть складається з двох видів волос: остьового, що щільно закриває підшерсток по всьому тілу, і покривного, більш довгого та грубого, розміщеного в ділянці шиї, спини, стегон. При тривалому утриманні собак у теплих (квартирних) умовах протягом багатьох поколінь покривний волос тоншає, нещільно прилягає остьовий волос і не зберігає тепло. У короткошерсних собак покривний волос проходить слабко вираженою вузькою смугою по гребеню шиї та вздовж спини чи відсутній зовсім.

Підшерсток – найкоротший і тонкий хвилястий волос, що зберігає внутрішнє тепло, запобігає переохолодженню організму собаки. Два рази на рік у собак буває сезонна зміна волос, що називається линянням. У собак, що живуть у квартирі, линяння відбувається менш інтенсивно, сезонність виражена не різко. На голові в собаки є дотикове волосся, що виділяється своєю довжиною та товщиною. Вони розміщені пучками над очима, на верхній губі та на підборідді.

Колір волосся називається забарвленням. Він буває найрізноманітнішим і позначається відповідно до стандарту породи. Шерсть може бути одноколірною, двоколірною та багатоколірною.

До одноколірних забарвлень собак відносяться: чорний, білий, рудий, коричневий.

Чорне забарвлення у собак зустрічається в чистому вигляді, а також із коричневими, бурими, сірими підпалинами та з білими плямами на голові, ногах, грудях та хвості.

При білому забарвленні волоссяний покрив позбавлений пігментів, а мочка носа, краї губ та повік пігментовані в чорний або коричневий колір.

Руде забарвлення має велику кількість відтінків і часто неоднорідний у різних частинах тіла (яскраво-рудий, світло-рудий, золотисто-рудий, палевий).

Коричневе забарвлення буває різних відтінків, від світло-коричневого до темно-коричневого (бурого).

Чепракове (двоколірне) забарвлення складається з новного – світлого кольору й темного чепрака, що покриває собаку зверху. Чепрак може бути чорним, бурим, сірим, різко окресленим від світлого тону або таким, що поступово переходить в нього.

Зонарно-сіре забарвлення має зональну пігментацію волоса, тобто забарвлену та незабарвлену зони. Волос зонарно-сірого собаки має світлу основу, що переходить у чорне закінчення. Зонарно-руді собаки мають волос зі світлою основою та рудим кольором на кінці.

Буре забарвлення властиве зонарно-сірим собакам із коричневим та чорним відтінком волос.

Тигристе забарвлення характерне темними або чорними поперечними смугами на рудому, бурому, палевому та сірому фоні. Більшість собак із тигристим забарвленням на морді мають темну маску.

Плямисте забарвлення має основний фон білий і по ньому розміщені темні плями різної величини.

Строкате забарвлення має основний фон темний, по котрому розкидані білі плями різної величини.

Мармурове забарвлення зустрічається в собак зі світлим фоном, по котрому розкидані невеликі безформені, "змазані" темні плями.

Прикмети та відмітини. Прикмети – різні ознаки, що відрізняють одного собаку від іншого. До особливих прикмет відносяться відмітини – природжені плями та смуги різної величини та форми, що зустрічаються на голові, грудях та кінцівках собаки. Вони можуть бути білого, світлого й темного кольору.

До прикмет відносяться також порване вуха, відсутність зуба, рвана губа чи повіка тощо. Прикметами не вважаються

тимчасові ознаки: вистрижена шерсть, сліди поранень, потертостей та облісінь. Для відрізнєння одномасних та дуже схожих між собою собак їх помічають різними способами, наприклад, татуюванням. У деяких країнах номерне татуювання обов'язкове.

Визначення віку. Вік собаки визначається по зубах та інших зовнішніх ознаках. При огляді зубів звертають увагу на зміну молочних зубів та ступінь стертості різців та кликів. Молочні зуби (різці) в цуценят починають прорізуватися на 18-25-й день після народження. До місячного віку цуценя має уже всі передні молочні зуби. Зміна молочних різців на постійні на обох щелепах відбувається між 4 та 5 місяцями.

Клики міняються у віці 5-6 місяців. До 7 місяців у собаки виростають усі постійні зуби. До одного року зуби досягають нормального рівня. Різці гострі і їх ріжуча поверхня має форму "трилисника". У 2 роки стерті зачепи нижньої щелепи і починають стиратися середні. У 3 роки стерті середні різці нижньої щелепи і починають стиратися зачепи верхньої щелепи.

У 4 роки стерті зачепи й починають стиратися середні різці верхньої щелепи. До 5 років стерті окрайки нижньої щелепи й починають стиратися клики. У 6 років стерті окрайки верхньої щелепи, клики тупі. У 7 років зачепи нижньої щелепи приймають зворотньо-овальну форму. До 8 років середні різці щелепи приймають зворотньо-овальну форму. У 9 років зачепи верхньої щелепи приймають зворотньо-овальну форму. З 10-12 років починають випадати зуби: спочатку зачепи нижньої щелепи, потім верхньої.

Таблиця 2

Визначення віку собаки по зубам (до шестирічного віку)

Зміни в зубах	Зачепи		Середні		Окрайки	
	нижні	верхні	нижні	верхні	нижні	верхні
Час прорізання молочних зубів	3 - 4 тижні	3 тижні	3 - 4 тижні	3 тижні	3 - 4 тижні	3 тижні
Час стирання	2 - 2,5 місяці		3 - 3,5 місяці		4 - 4,5 місяці	

трилисника молочних зубів							
Час прорізання постійних зубів	4 - 5 місяців			4 - 5 місяців		4 - 5 місяців	
В один рік – все зуби цілі, яскраво-білого кольору							
Час стирання трилисника постійних зубів	1,5 - 2 року	3 - 3,5 року	2 - 2,5 року	4 - 4,5 року	5 років	6 років	

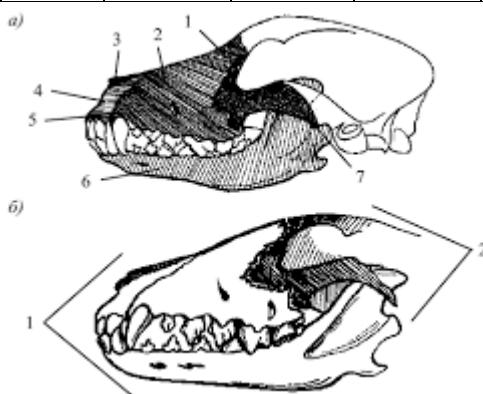

Рис. 7. Визначення віку собаки по зубам:

- 1 – зуби молодого собаки;
- 2 – зуби собаки двох років;
- 3 – зуби собаки трьох років;
- 4 – зуби собаки чотирьох років;
- 5 – зуби собаки п'яти років.

До інших ознак визначення віку відносяться: поява сивини в ділянці губ та підборіддя - до 6-7 років, у 8-9 років западають очі, мутніють хрусталики, розширюються зіниці, спина робиться м'якою, живіт опускається.

4.3. Вимірювання собак

Вимірювання собак слід проводити на спеціально підготовленому майданчику з твердим та рівним покриттям.

Можна користуватися переносним дерев'яним щитом, що не згинається, розміром не менше 2х5 м.

Розміри майданчика повинні забезпечувати зручний підхід до собаки з любого боку та вільне застосування вимірювальних приладів. Для вимірювання собак застосовують вимірювальну стрічку, універсальну вимірювальну палку, металічний циркуль. Щоб вимірювальні інструменти й інші приладдя не викликали в собак занепокоєння та інших небажаних реакцій, тварин необхідно з ними попередньо знайомити.

Вимірювання собак краще проводити втрьох. Володар собаки тримає його, друга людина вимірює, третя записує проміри. Володар собаки повинен брати активну участь у процесі вимірювання і за необхідності заспокоювати тварину. Володаря знайомлять із порядком роботи та пояснюють, як правильно ставити та утримувати собаку у спокійному стані, як відволікати і вчасно заслоняти його голову, щоб собака не злякався вимірювальної палки й не покусав того, хто вимірює. На особливо злобних собак слід надягати намордник.

Спочатку краще виконувати ті вимірювання, при котрих застосовується стрічка й циркуль, а коли собака звикне й почне спокійно ставитися до виконуваних маніпуляцій, переходять до вимірювання палкою. Вимірювальні інструменти слід прикладати точно до певного місця, щільно до тіла, але не вдавлюючи в нього. У довгошерсних собак із багатим підшерстком для більш точного промірювання слід розсувати шерсть у місці прикладання інструмента. При оцінці собак за стандартом роблять три основних проміри:

- Висота в холці (ріст) визначається палкою (вимірювальною) від вищої точки в холці по вертикалі вниз до землі.

- Коса довжина тулуба визначається вимірювальною палкою від переднього виступу плечової кістки до середини сідалишного бугра.

- Обхват п'ястя вимірюється стрічкою у верхній третині п'ястя, безпосередньо під зап'ястним суглобом, вище основи п'ятого пальця.

У випадках, коли необхідно більш точно визначити й порівняти деякі показники розвитку та будови собаки, роблять додаткові промірювання:

Довжина передньої ноги вимірюється стрічкою від ліктя по вертикалі вниз до землі.

Обхват грудей вимірюється стрічкою по окружності за лопатками біля ліктів.

Ширина грудей спереду визначається вимірювальною палкою в крайніх точках лопаточно-плечевих з'єднань.

Глибина грудей визначається вимірювальною палкою за лопатками від нижньої частини грудей до верхньої точки холки.

Висота у крижах визначається вимірювальною палкою від вищої точки крупа (між маклоками) по вертикалі вниз до землі. Довжина голови вимірюється стрічкою чи циркулем від потиличного бугра до кінця носа по прямій. Довжина лоба вимірюється стрічкою чи циркулем від потиличного бугра до міжкової западини. Довжин морди вимірюється стрічкою чи циркулем від міжкової западини до кінця носа. Ширина голови у вилицях вимірюється циркулем у найширшій її частині по середині лоба та вилицевих дуг перед вухами.

Для порівняння пропорцій тіла собак та співставлення екстер'єрних особливостей будови користуються індексами.

Індекс – це відношення одного проміра до іншого, виражене в процентах. Для різних порід собак розроблені й визначені стандартами свої індекси:

Індекс формату (розтягнутості) - відношення довжини собаки до висоти в холці.

Індекс костистості (відносний розвиток кістяка) – відношення обхвата п'ястя до висоти собаки в холці.

Індекс високоногості – відношення довжини ноги до висоти собаки в холці.

Індекс масивності (відносний розвиток тулуба) – відношення обхвату грудей до висоти собаки в холці.

Індекс довгоголовості (відносна довжина голови) – відношення довжини голови до висоти собаки в холці.

Індекс широколобості – відношення ширини голови собаки до довжини голови.

Грудний індекс (відносний розвиток грудей) – відношення ширини до глибини грудей.

У племінному собаківництві можуть розроблятися та застосовуватися інші індекси. У практиці службового собаківництва частіше всього користуються першими двома індексами. Індекси служать додатковими співставляючими даними про будову тварини і не можуть замінити її індивідуального огляду та всебічної екстер'єрної оцінки.

Кондицією називається рівень вгодованості, що залежить від годування, умов утримання, використання та здоров'я собаки. На кондицію впливає також і вік собаки.

Розрізняють такі види кондиції. Заводська кондиція характеризується доброю вгодованістю, міцною мускулатурою з невеликим шаром жиру, що ніби згладжує форми собаки.

Шерстний покрив у такого собаки повинен бути лискучим, добре розвиненим. Заводську кондицію можуть мати тільки здорові собаки за умов доброго й повноцінного годування, правильного утримання та регулярного тренування. Заводська кондиція найбільш сприятлива для племінного використання собаки, тому всі племінні собаки повинні знаходитися в заводській кондиції.

Робоча кондиція близька до заводської. Але внаслідок посиленої роботи в собаки при добре розвиненій мускулатурі буває слабо розвинений жировий прошарок, і тому тварина не здається такою гладкою. При тривалому перебуванні під час роботи на відкритому повітрі й особливо при утриманні в холодному приміщенні шерстний покрив у собак більш розвинений, з багатим підшерстком.

Недостатня кондиція характерна слабо розвиненому жировому прошарку або її відсутності, маклоками, остистими відростками спинних хребців і навіть ребрами, які видаються, що особливо помітно в короткошерстних собак і легко прощупуються в довгошерстних. Шерсть часто тускла. Виснажена кондиція спостерігається, коли до вказаних вище ознак додається часткова атрофія, витонченість мускулатури, слабкість суглобів, тускла скупована шерсть, хистка хода, млявість тощо.

Жирна кондиція характеризується значним відкладенням жирового прошарку в підшкірній клітковині, що робить собаку округлою. Мускулатура нерельєфна, спина дуже широка, живіт не підтягнутий як треба. Собака при роботі швидко втомлюється, стає млявим. Як виснажена, так і жирна кондиція характеризують чи хворобливий стан собаки, чи недостатнє годування.

Контрольні питання

1. Вкажіть, які проміри беруть у собак?
2. Назвіть типи конституції у службових собак?
3. Визначення віку собаки по зубах?
4. Як відбувається зміна зубів собак з віком?
5. Прикмети та відмітини.
6. Статі передніх кінцівок.
7. Статі голови.
8. Екстер'єр та кондиція собаки.
9. Техніка в'язки.

Розділ 5

Особливості утримання собак при використанні у розшуковій службі

Умови розміщення собак чинять значний вплив на збереження їх здоров'я і працездатності. Собаки багато часу проводять на місці свого утримання, де відпочивають, відновлюють свою енергію, витрачену на службі. Позбавлені свободи пересування собаки, знаходячись в несприятливих умовах утримання, легко піддаються різним захворюванням, і навпаки, правильно організоване утримання собаки позитивно сприяє на стан її здоров'я і ефективно запобігає простудним, шкіряним і іншим.

Тому вольєр, де розміщується собака, повинен відповідати певним зоогігієнічним вимогам: температура, відносно вологості, освітленості, і газового складу повітря, які приведені в таблиці.

Таблиця 3

Зоогігієнічні вимоги до утримання дорослих службових собак

Вид тварин	Температура, °C		Вологість		Максимально допустима концентрація в повітрі	
	Колив.	В серед.	Колив.	В серед.	Аміаку, мг/л	Вуглецю, % об'єму
Дорослі собаки	18-22	20	50-65	55	0,01	0,15

Територія будується на ділянці, що природно захищена від холодного вітру, яка не затоплюється дощовими і талими водами. Територія, обладнана освітленням і огорожена суцільним цегляним парканом висотою 2,5 метри, з метою запобігання проникнення на територію інших тварин і сторонніх людей, які можуть виявитися небажаними подразниками для собак, а також носіями інфекційних захворювань.

Таблиця 4

Благоустрій території розплідника собак

Показники благоустрою	Згідно гігієнічних вимог
1. Відповідність наявності потрібної номенклатури ветеринарно-санітарних об'єктів згідно НТП фактичному стану	Дотримуватись вимог НТП-81
2. Наявність огорожі, її стан	Огорожа повинна бути висотою 2-2,5 м в належному стані
3. Наявність ветеринарно-санітарного пропускника, його характеристика	Дотримуватись вимог НТП-81
4. Наявність твердого покриття на території і його стан	Під'їзні дороги повинні бути з твердим покриттям
5. Гігієнічний стан вигульних майданчиків (наявність покриття, огорожі, їх стан)	Наявність твердого покриття та огорожі висотою 2-2,5 м
6. Озеленення території	Наявність зелених смуг згідно вимог НТП

Вольєр служить для захисту від шкідливих метеорологічних чинників (дощу, снігу, вітру, високих і низьких температур) і відповідає наступним мінімальним вимогам:

- у ньому зручно працювати людині;
- у вольєрі є будка;
- вольєр має захист від атмосферних опадів.

Двері з вольєрів до вигулів обладнані так, щоб собака сама могла їх відчиняти, а обслуговуючий персонал міг безперешкодно входити для прибирання, роздачі корму та заміни води, а також і для того, щоб вивести собаку на повідку. Закриті вольєри розділені між собою стінами. Вигули відділені стінами висотою не більше 60 см. Металева сітка, яка поділяє вольєри, має достатньо дрібні отвори, щоб цуценята не могли крізь неї пролізти.

Таблиця 5

Розміри вольєрів для утриманий собак, м

Зріст породи	Закрита частина вольєру		Вигул	
	довжина	ширина	довжина	ширина
Для самки з цуценятами				
Великі	1,5	1,8	8	1,8
Середні	1,2	1,5	6	1,5
Для самців-плідників				
Великі	1	1,5	8	1,5
Середні	0,8	1,2	6	1,2

Підлога, побудована з невеликою теплопровідністю, водонепроникна і міцна, з нахилом від бічних стін (перегородок) вигулу до центру і у бік фасаду.

Огороджі-стіни. Одна сторона вольєра ґратчаста, що забезпечує собаці огляд. Категорично не допускається як огорожі використання сітки, оскільки собаки можуть зіпсувати зуби, намагаючись її прокусити, також собаки можуть «вибити» лапами плетену сітку. Всі металеві елементи повинні бути якісно приварені, зачищені. Для огорожі інших стін використовували обшивальні дошки.

Фронтальна сторона вольєра обладнана дверима і годівницею.

Двері відкриваються назовні і добре закриваються зовні і зсередини надійним замком. Рекомендується наявність на дверях проушин для навісних замків.

Годівниця служить для подання у вольєр корму і води. Годівниця розміщена на висоті 200-300 мм від підлоги, має поворотний механізм і засув для фіксації в закритому положенні.

Дах. Для даху використовувалась черепиця. При виготовленні даху не допускалися застосування цвяхів.

На території вольєра встановлена зимник, для того, щоб собака міг сховатися від вітру, холоду, спеки і просто відпочити.

Стіни. Для стін, підлоги і стелі використовували натуральне сухе дерево хвойних порід із-за унікальних властивостей, що забезпечують оптимальний мікроклімат. При необхідності і в особливо холодних районах стінки зимників роблять подвійними, простір між ними заповнюється різними теплоізолюючими матеріалами.

Прибирання. Вольєр, а також прилегла територія утримується постійно в чистоті. Біля зимника не повинно бути нічого зайвого. Вольєри і територія навколо них підмітається не рідше двох разів на день - під час ранішнього і вечірнього прибирання. Екскременти забираються лопатою або спеціальним совком, і зсипаються в спеціальний ящик, що спорожняється у міру наповнення. Об'їдені собаками кістки також не валяться у вольєрах. У теплу пору року, не рідше одного разу в декаду, приміщення службових собак промивають водою.

Уздовж фасадної і тильної сторони павільйону влаштовані канавки невеликих розмірів для стоку дощових і талих вод, а також для змиву нечистот и прибиранні вигулів. Канави мають необхідний ухил для стікання (зливу) вод і нечистот в систему централізованої каналізації.

Контрольні питання

1. Зоогігієнічні вимоги до утримання дорослих службових собак.
2. Вимоги до забудови приіщення для утримання собак.
3. Благоустрій території розплідника собак.
4. Розміри вольєрів для утриманий собак.
5. Вимоги до облаштування вольєрів.

Розділ 6

Складання раціонів та режим годівлі собак різних вікових груп та напрямків використання

6.1. Загальні правила та вимоги до годівлі собак

Основою здоров'я, довголіття та гарної фізичної форми собак є її повноцінна збалансована годівля. Тип раціону повинен відповідати потребам організму і відрізнятись в залежності від стадії життєвого циклу (період росту, росла собака, період старіння) і особливостей фізіологічного стану відсутності фізичної активності, підвищення навантаження, вагітності та інше).

На основі норм потреби собак у поживних речовинах уміти складати кормові раціони.

Раціон – це добовий набір кормових продуктів, які забезпечують фізіологічну норму потреб собак у енергії і поживних речовинах і при цьому не мають негативного впливу на здоров'я тварин.

При складанні добового раціону потрібно у першу чергу визначити кількість енергії, білка, жиру, вуглеводів, мінеральних речовин і вітамінів, які життєво необхідні собаці, з урахуванням статі, віку, маси тіла, фізіологічного стану, виконуваної роботи (для службових собак), умов утримання.

Складання раціону має велике значення у організації повноцінної годівлі собак. Завдяки правильному підбору і

співвідношенню кормів раціон в цілому набуває нової якості, що позитивно впливає на поживність кормів. Тому собакам потрібно згодовувати кормові продукти не окремо, а у складі раціону. Практика годівлі собак показала, що склад раціону, підбір кормових продуктів і їх підготовка до згодовування впливає на здоров'я тварин.

Раціон у повній мірі повинен співпадати з потребами собак у енергії, поживних і біологічно активних речовинах.

Раціон потрібно складати із кормових продуктів, відповідно до природи і смаку собаки. Корми необхідно вводити в раціон у такій кількості, при якій не спостерігалось б шкідливої дії їх на стан собаки. Корми потрібно підбирати так, щоб раціон позитивно впливав на процес травлення. Тому за об'ємом і вмістом сухих речовин раціони повинні відповідати вмісту травного тракту і особливості організму до перетравлення і всмоктування поживних речовин. Недостатня наповненість та перевантаження шлунково-кишкового тракту погано впливають на його моторну і секреторну діяльність, а також на загальний стан собаки.

Кормові раціони потрібно складати із різноманітних кормових продуктів які більш привабливі і смачніші для собак, так як такі раціони добре поїдаються тваринами, викликають інтенсивну секрецію перетравних залоз, вони зазвичай більш повноцінні, і поживні речовини краще засвоюються. З метою заощадження продуктів харчування для людини у раціон собак потрібно додавати відходи м'ясної, молочної, рибної і харчової промисловості, котрі при певному поєднанні з іншими кормами забезпечують повноцінну годівлю собак.

Собаки вживають корми у різній кількості. Це залежить від хімічного складу, смакових і фізичних властивостей корму, а також від віку, маси тварини, місткості травного тракту і функціональної діяльності.

На потребу у кормі впливають і такі фактори, як ступінь активності собаки, температура навколишнього середовища та ін. Наприклад, службова або мисливська собака, яка цілий

день виконує роботу, а вночі спить у приміщенні, яке не отоплюється, потребує збільшення кормової норми на 15 %, у порівнянні з непрацюючою собакою.

Часом, у залежності від зовнішніх факторів, потреба у їжі у собак змінюється. Наприклад, у самця в парувальний період значно підвищується апетит; у чутливої собаки будь-якої кімнатно-декоративної породи завжди знижується апетит, колу у сім'ї будь-яке горе чи сварі; сторожова собака, більш відповідальна, майже завжди з'їдає менше корму, коли у домі працюють малярі чи у саду знаходяться сторонні люди. Таким чином, собакам навіть однієї породи, одних розмірів і маси тіла не завжди згодують однакову кількість корму в добовому раціоні. Обмін речовин у собак різний, тому на одному і тому ж раціоні одна собака буде худнути, інша – набирати вагу, а третя буде в нормі, при тому, що вони однієї породи, статі, однакової маси тіла.

Якщо раціон собаки не буде забезпечувати потребу в поживних речовинах, то тварини худнуть, слабшають, у них порушуються відновлювальні функції, затримується ріст і розвиток, і вони легше піддаються різним захворюванням.

Перегодовувати собак також не рекомендується. Зайвий корм викликає у тварин ожиріння, зниження плодючості і дієздатності.

Об'єм добового раціону залежить від консистенції корму і маси тіла собаки (таблиця 6).

Таблиця 6

Норма корму для дорослих собак, у середньому на 1 кг маси тіла на добу, г

Маса тіла, кг	Консистенція раціону	
	сухий раціон, 8–10 % води	вологий раціон, 72–75 % води
1–5	40	65
5–10	30	60
10–20	25	50
20–30	20	40
30–60 і більше	15	30

Контролем повноцінної годівлі є вміст поживних речовин у раціоні (див. таблицю 9), і зміна маси тіла тварини. Годівля є нормальною, коли доросла собака має постійну живу масу. Якщо собака худне, це означає що корму не вистачає, і, навпаки, якщо набирає вагу – раціон потрібно зменшити.

Повноцінною є годівля, при якій у дорослих собак не змінюється маса тіла, не спостерігається порушення апетиту, обміну речовин, репродуктивних функцій і здоров'я.

Апетит у собак є одним із найголовніших показників нормального стану. Погіршення апетиту або відмова від якогось корму – перші ознаки порушення обміну речовин в організмі і послаблення здоров'я через незбалансований раціон. Якщо собака відмовляється від корму чи у годівниці залишається велика кількість не з'їдених залишків, то причина може бути у самому кормі, його якості. У цьому випадку необхідно виключити із раціону той чи інший корм або внести зміни у підготовку його до згодовування.

Таблиця 7

Норма поживних речовин у 100 г раціону для собак

Поживні речовини	Сухий раціон, 8-10 % води	Вологий раціон, 72-75 % води
Енергія, кДж	1400–1600	400–500
Білок, г	20–25	5–10
Жир, г	5–10	1–3
Легкозасвоювані вуглеводи,	40–70	5–20
Клітковина, г	2–8	0,5–1,5
Кальцій, мг	1000–1200	300–400
Фосфор, мг	800–1000	250–350
Вітамін А, МО	500–600	150–160
Вітамін D, МО	50–60	15–20
Вітамін Е, мг	5–8	2–3
Вітаміни групи В, мг	2–3	0,5–1,0

Показниками контролю повноцінної годівлі є не тільки прояви хвороби, але й випадки розладу травлення, зміни функції серцево-судинної системи і системи дихання, зовнішнього стану, термінів початку і завершення линьки, важкість при вставанні.

Собака, яку годують збалансованим раціоном, повна енергії, у неї глянцева шерсть і блискучі очі. Флегматичність собаки на прогулянках і небажання бігати при відсутності ознак явної хвороби є результатом перегодовування.

З метою контролю за станом здоров'я періодично проводять біохімічні аналізи крові і сечі.

За показниками крові визначають вміст білка і гемоглобіну. Відхилення від фізіологічної норми свідчить про порушення білкового обміну. Крім того, для виявлення порушення білкового живлення на основі незбалансованої годівлі в сечі визначають загальний азот, азот сечовини, азот аміаку, азот амінокислот, визначають ляпісну пробу і реакцію рН.

Підвищення загального азоту у сечі свідчить про погіршення його засвоювання в організмі у зв'язку з неякісним білком корму. Надмірна кількість білка в раціоні призводить до високого вмісту у сечі сечовини. При незадовільній якості білка збільшується кількість амінного азоту у сечі. При нестачі білка в кормі знижується вміст азоту у сечовині і збільшується кількість азоту пуринових основ. При виникненні глибоких порушень білкового обміну і появи помітної кількості гістаміну у сечі ляпісна проба має позитивну реакцію (чорний залишок). Про порушення білкового живлення у собак в цілому свідчить кількість білка у сечі.

Тенденцію до порушення мінерального живлення собаки можна помітити за зміною резервної лужності крові. Стан мінерального обміну визначають за рівнем кальцію, фосфору, калію, натрію, магнію, хлору та інших елементів крові.

Вуглеводний і жировий (ліпідний) обмін у собаки контролюють за вмістом в крові цукру, ліпідів, кетонів та

ін.

Вітамінне живлення контролюють за кількістю у крові вітамінів. Наприклад, поступове зниження каротину в крові вказує на нестачу його у кормі, в той час як низький рівень вітаміну А свідчить про малий запас його в організмі.

6.2. Загальні вимоги до годівлі цуценят різних порід

Власник підсисної самки, годуючи її, побічно піклується і про цуценят. Підсисний період триває біля трьох тижнів, точніше до 25 днів. Поки очі в цуценяти ще не відкрилися, тобто перші 14 днів визначити ситі вони чи ні, можна за їх поведінкою: ситі цуценята сплять або спокійно ссуть самку. Але якщо вони накидаються на протягнений палець, намагаються ссати його, неспокійно плазують біля матері, скиглять, виходить, що у неї не вистачає молока. Якщо ветеринар радить підгодовувати цуценят, то це необхідно робити кілька разів на день. У цих цілях можна використовувати суміші призначені для годівлі грудних дітей. Або приготувати наступний склад: 3–4 ложки солодких вершків, одна четверта літри коров'ячого молока, 1 яєчний жовток, 2–3 ложки цукрового піску, порошок шкарлупи одного яйця. Такої кількості заміниці молока вистачить на день двом-трьом цуценятам.

Молозиво самки містить усі необхідні речовини для захисту цуценят від різних, в основному заразних, захворювань.

Тому дуже важливо, щоб цуценята почали ссати відразу ж після народження протягом перших 6 годин життя, щоб одержати всі необхідні антитіла, важливі в антибактеріальному захисті. Пізніше слизова кишечника і шлунка не пропускає антитіла в організм.

У віці близько 23 днів у цуценяти починають різатися зуби. Тому самка іноді відбивається від своїх дітей, або зменшує бо вони сильно ранять її соски, число годівель. До цього часу цуценята підрастають, і материнського молока їм стає недостатньо. Виходить, уже можна привчати їх

самостійно їсти з миски. Деякі цуценята відразу ж починають їсти, іншим треба злегка змочити молоком мордочку, пригнувши їх до миски. Новий метод годівлі цуценята освоюють, як правило, протягом двох днів. Після цього їх можна цілком відлучати від матері.

Залежно від того, продовжує ще самка годувати цуценят своїм молоком чи ні, їх підгодовують кілька разів на день. До кінця першого місяця життя цуценя повинне вміти їсти самостійно. Воно повинно одержувати молочні і м'ясні продукти в кілька прийомів.

М'ясна годівля включає одну третину злегка підсоленого яловичого м'яса, відвареного разом з макаронними виробами, рисом, вівсяними пластівцями, а також овочами (капуста, шпинат, буряк, морква).

Молочна годівля включає пшеничну крупу, рис, кукурудзяні або вівсяні пластівці зварені на коров'ячому молоці з невеликою кількістю цукру. Щодня в одну з годівель дають яєчний жовток. У їжу обов'язково додають порошок яєчної шкарлупи і подрібнену яловичу печінку.

Така схема годівлі годиться для будь-яких цуценят незалежно від породи, розвитку і швидкості росту.

Годівля цуценят карликових собак. Ці собаки надзвичайно рухливі і темпераментні, тому їх денний раціон щодо розмірів тіла великий.

Апетит у карликових собак індивідуальний. При вирощуванні цуценят цих порід, потрібно дотримуватися визначених норм. Цуценя саме покаже, чи вистачає йому корму: якщо їжі багато, воно не буде її доїдати. У цьому випадку кількість корму варто зменшити. В основному цуценята цих собак мало чим відрізняються від інших.

Годівля цуценят малих собак. До двомісячного віку цих цуценят годують так само, як середніх і великих. З двох місяців переводять на чотириразову годівлю з включенням 150–200 г м'яса. У три місяці їх годують три рази на день: дві м'ясних годівлі у тому числі 200 г м'яса й одна молочна. Із шести місяців цуценят переводять на дворазову годівлю з

великим обсягом продуктів, але з тією ж кількістю м'яса. Деякі цуценята відмовляються від молочного корму, а інші, навпаки, із задоволенням продовжують поїдати його. З 8–9-місячного віку собакам потрібна дворазова годівля з 150–200 г м'яса. Загалом, корм за обсягом повинен складати один літр компонентів на добу. Приблизно так само годують і дорослу собаку.

Тварини цієї групи схильні до переїдання, вони безперервно їдять, і їм усе мало. У такому випадку варто визначити об'єм корму, при якому зберігається нормальна життєдіяльність собаки, і строго його дотримуватися.

Годівля цуценят середніх собак. Собаки середніх розмірів швидко переходять від однієї фази розвитку до іншої. У півтора місяця таке цуценя їсть не частіше п'яти разів на день: три рази – м'ясний корм, що включає 100 г м'яса, два рази – молочний. З другого місяця життя тварина їсть чотири рази на день: два м'ясних корми, включаючи 150–200 г м'яса, і два молочних. У чотирьохмісячному віці цуценята починають відмовлятися від однієї з молочних годівель, а кількість м'яса збільшується до 300 г. У такий спосіб собаку годують до восьми місяців, потім переводять її на дворазову годівлю, причому м'ясу (перший раз – о 10 годині ранку, другий – о 19 годині вечора). При цьому зростає загальний об'єм корму, але кількість м'яса залишається постійною. Деякі собаки продовжують охоче поїдати молочний корм зранку. У віці від 18 до 20 місяців тварину переводять на дорослий режим годівлі, що складається з легкого молочного сніданку і рясної м'ясної вечері (густа кашоподібна їжа обсягом до 1,5 літрів з 200–250 г дрібно нарізаного вареного м'яса).

Годівля цуценят великих собак. Підсисний період цих цуценят продовжується близько 25 днів, після чого починається фаза відлучення, коли цуценят треба годувати кілька разів на день. Крім материнського молока цуценята повинні одержувати на добу три молочні годівлі і дві м'ясні. При цьому денна норма м'яса для одного цуценяти повинна

складати 100 г. Шеститижневих цуценят самка вже не годує, тому турбота про це цілком лягає на плечі власника. Тепер цуценят необхідно годувати шість разів на день: три молочні годівлі і три м'ясні. Денна норма м'яса 150 г. У два місяці норму м'яса збільшують, і цуценят годують п'ять разів на день. У віці 2,5 місяці годують цуценят чотири рази на день – одна молочна годівля і три м'ясних (200 г м'яса) – з додаванням через день яєчного жовтка. У три місяці цуценяті дають 300 г м'яса на день. З чотирьох місяців годують три рази в день: дві м'ясні і одну молочну годівлю. У цей період у раціоні збільшують частку інших продуктів. До цього м'ясо складало одну третю всього раціону, тепер м'ясо повинне складати одну четверту частину. На цій стадії розвитку в цуценят міняються молочні зуби на постійні. Це підвищує потребу організму у фосфорі і кальції. Тому вихованцям необхідно давати яловичі кістки кожні 2–3 дні, причому за розмірами вони повинні бути такими, щоб цуценя не змогло їх розгризти. Так годують собаку до 8-10 місяців, доки вона не почне відмовлятися від однієї з трьох годівель, швидше за все – молочної. У цей період у цуценят найбільша потреба в м'ясі: воно з'їдає до 0,5 кг чистого м'яса в день. Якщо собака багато бігає і дуже енергійна, то не слід їй відмовляти в м'ясі. У віці близько 20 місяців, коли розвиток таких собак практично завершується, їх переводять на дорослий режим годівлі, що продовжується до кінця життя. Це дві годівлі в день: ранкова – молочне, вечірня – м'ясне (2 літри густої консистенції корму).

6.3. Загальні вимоги до годівлі дорослих собак різних порід

З м'яса для годівлі собаки придатні яловичина, конина і баранина. Самий найкоштовніший продукт – це яловичина, що містить багато заліза й інших мінеральних речовин. Конина, у порівнянні з бараниною, надзвичайно рідко буває уражена бруцельозом. Тому її можна без усякого ризику давати собаці в сирому вигляді. М'ясо для собак, що продається в магазині, як правило, узагалі непридатне для годівлі. Але купувати

найдорожче м'ясо собаці теж необов'язково. Можна знайти гарне м'ясо за досить помірною ціною (грудинка, шийна частина). М'ясо можна давати як вареним, так і сирим, але головне, щоб воно було пісним. Жир згубно впливає на печінку собаки. Можна, наприклад, давати два рази на тиждень сире м'ясо, в інші дні – варене, причому нарізати його потрібно дрібнішими шматочками. Риба дуже різноманітний раціон собаки, це прекрасний продукт, що містить багато фосфору, білків і йоду. М'ясо можна замінити раз на тиждень рибою нежирних сортів (тріска, мерлан, хек). Рибу можна давати як у вареному, так і в сирому вигляді. В останньому випадку необхідно проводити регулярні профілактичні противоглисні заходи. Особливо люблять рибу – чау-чау, самоїд та інші північні собаки групи лайок. Перед годівлею з риби необхідно видалити гострі кістки.

Яйця цінний продукт у годівлі собаки, вони особливо корисні для собак дрібних порід. У сирому вигляді дають тільки жовток, варені яйця – цілком.

Супи можна давати 1–2 рази на тиждень. Їх особливо рекомендують собакам, що схильні до екземи. У складі супу повинні переважати зелені овочі, їх перед годівлею потрібно ретельно розім'яти.

Найкращі крупи для собаки – це геркулес, вівсянка, гречка і рис. Вони особливо необхідні для собак великих порід. Перед варінням крупи потрібно промити в холодній воді. Хазяїн повинен врахувати, що розварена клейкоподібна маса собакам не подобається, тому потрібно постаратися варити розсипчасту кашу.

Час від часу собаці корисно давати сир. Ці продукти частково можуть замінити в раціоні рибу і м'ясо, оскільки дуже поживні. Для годівлі цуценят, відлучених від матері, найкраще використовувати кисломолочні продукти: йогурт, кисле молоко, кефір з додаванням цукру у невеликій кількості.

Собакам, що живуть у місті, особливо важливі овочі, тому що вони часто обмежені в русі. Овочі усувають запори і

полегшують травні процеси. Дуже корисні у вареному вигляді цибуля-порей, зелені боби, шпинат, салат. У постійний раціон бажано включити сиру натерту моркву.

У фруктах міститься багато цукру, мінеральних речовин і вітамінів. І якщо собака любить фрукти як у сиром, так і у вареному вигляді, – це дуже добре і корисно.

Собачі галети є лише додатковим кормом, а не складають основу харчування. Але, на жаль, оскільки м'ясо дорожче від галет, багато господарів годують собак саме ними. Цього робити не рекомендується.

Цукор у невеликих кількостях можна додавати в кашу, але, у залежності від розміру собаки, не більше 5–15 г на день. До річного віку цукор тварині краще не давати. З приводу солі єдиної думки немає. Деякі вважають, що сіль і так у достатніх кількостях для задоволення потреби собаки утримується в кормі, інші радять підсолювати корм. Але якщо ви все-таки корм підсолюєте, робіть це з великою обережністю, тому що деякі собаки дуже чутливі до солі, до того ж її надлишок може принести шкоду.

В окремій мисці у вихованця повинна постійно знаходитися питна вода. Непридатну водопровідну воду можна замінити негазованою мінеральною. Не дозволяйте собаці пити зі стоячих водойм, боліт, калюж, оскільки в них можуть знаходитися яйця гельмінтів і різних хвороботворних бактерій.

Вихованців, які подорожують з хазяїном, краще годувати спеціальними собачими консервами, тому що вони дуже зручні в приготуванні і транспортуванні, а за складом цілком відповідають фізіологічним потребам собаки. Але консервовані корми можна використовувати тільки періодично, оскільки вони цілком не зможуть замінити свіжих продуктів. Коли обставини змушують тривалий час годувати собаку комбікормами і консервами, то їх по можливості потрібно якнайбільше різноманітнити.

Тварини, як правило, консервативні у своїх харчових прихильностях. Вони можуть постійно їсти корм який вони

люблять і повністю відмовитися від того що не їли. Тому урізноманітнювати раціон собаки необхідно із самого раннього віку. Але якщо вам усе-таки приходится давати тварині щось новеньке, то робіть це поступово, щоб не викликати відразу до нового виду корму.

Не рекомендується давати собаці деякі м'ясні продукти – відходи бойні, сало, свинину, селезінку, легені, а також субпродукти (вим'я, нирки, шлунок). Якщо ви усе-таки використовуєте ці корми, то їх потрібно мити і варити.

Не можна давати вихованцеві кістки, особливо кістки птиці, навіть мисливським собакам. Гострою кістою тварина може поранити травний тракт, і навіть ветеринар у таких випадках не зможе допомогти. Така собака буде гинути в найтяжких муках. Навіть великі яловичі кісти не принесуть нічого, крім шкоди. Для формування кістяка молодим собакам і цуценятм необхідно давати кісткове борошно. Тварини, що живуть у

селах, усе життя гризуть кістки без видимої шкоди, але треба сказати, що їм і їх хазяїнам просто везе.

Деякі крохмалисті овочі в сирому вигляді (картопля, ріпа, капуста, горох, боби, сочевиця, квасоля) теж давати не рекомендується, тому що вони містять мало вітамінів. Солодощі (печиво, цукерки, шоколад) дуже шкідливі для собаки і псують апетит. Для ласощів собаці цілком підійде звичайний сухарик. Для того, щоб собака була здорова і жила довго, не годуйте її їжею зі свого столу. Це зовсім непотрібно для вашої собаки, оскільки їжа людей приготовлена з використанням жирів і олії, великої кількості солі, перцю і спецій. Виключіть з меню собаки жири, борошняні вироби і занадто рідкий суп.

Раціон та режим годівлі собаки. Різні породи вимагають різної кількості корму. Величезну роль у раціоні відіграє активність собаки. Собака, що знаходиться в постійному русі, наприклад, на полюванні, затрачає енергії більше, ніж та, котра веде малорухомий спосіб життя. Тому робочу собаку годують більше. Представникам великих порід

на день потрібно приблизно 20 г м'яса на 1 кг живої ваги, а маленьким – 25 г. Варені або сирі овочі повинні складати приблизно 10 % від усього раціону.

Для старої малорухомої собаки норма годівлі набагато нижча. Для підростаючого організму, навпаки, потрібно більш повноцінний у поживному відношенні раціон, більший за об'ємом приблизно на 20 %. Узимку вихованця годують краще, ніж улітку, коли дають більш легкий корм. Незалежно від сезону в корм добре додавати небагато пивних дріжджів. Вони надають шерсті здорового блиску, благотворно впливають на функцію травних залоз і містять необхідні вітаміни. Також дуже корисний часник, якщо його давати не занадто часто.

Нижче приведена таблиця 8 орієнтовної кількості і співвідношення продуктів, необхідних для дорослих собак з нормальним навантаженням. У залежності від породи і віку собаки, фахівцями з годівлі розроблені типові раціони.

Болонка, пінчер, карликовий шпіц, пекінес (карликові породи) 3 місяці

Вранці – 2–3 ст. ложки молочної суміші *Опівдні* – 1 ст. ложка подрібненої яловичини *Полудень* – 2–3 ст. ложки молочної суміші

Увечері – 2 ст. ложки подрібненої яловичини, добре розім'яте овочеве пюре, сухарики

Пізно ввечері (23 година) – 2–3 ст. ложки молочної суміші

Протягом усього дня – вітамінні добавки

5 місяців

Вранці – 4–6 ст. ложок молочної суміші

Опівдні – 2 ст. ложки подрібненої яловичини

Увечері – 3 ст. ложки подрібненої яловичини, сухарики, овочі

Пізно ввечері – 4–6 кавових ложок молочної суміші

Протягом усього дня – вітамінні добавки

6 місяців

Вранці – 4–6 ст. ложок молока, яйце (3–4 рази в тиждень)

Опівдні – 2 ст. ложки подрібненої яловичини

Увечері – 3 ст. ложки подрібненої яловичини, сухарики, овочі

Протягом усього дня – вітамінні добавки

Таблиця 8

**Орієнтовна кількість і співвідношення продуктів,
необхідних для дорослих собак з нормальним
навантаженням**

Порода	Жива маса, кг	Кількість корму	
		М'ясо, г	Крупи, г
Сенбернар, мастифф, німецький дог	70–90	2000–4000	2000
Боксер, вівчарка	30	600	1200
Мисливські породи	20	450	900
Пудель, такса	5	250–300	350
Пудель карликовий	3–4	190	380
Пекінес, йоркшир-тер'єр	2	160	320
Чихуахуа	1	80	160

7–10 місяців*Вранці* – 3/4 чашки молочної суміші із сирим яйцем*Опівдні* – 2 ст. ложки подрібненої яловичини*Ввечері* – 3–4 ст. ложки подрібненої яловичини, сухарики, овочі*Протягом усього дня* – вітамінні добавки**З 10 місяців***Вранці* – 2 ст. ложки подрібненої яловичини, яйце (2–3 рази у тиждень), сухарики*Увечері* – 4 ст. ложки подрібненої яловичини, сухарики, овочі*Протягом усього дня* – вітамінні добавки**Мопс, бульдог, кокер-спаніель, малий пудель, тер'єр
(середні породи)****3 місяці***Вранці* – 4 ст. ложки молочної суміші, сухарики*Опівдні* – 2 ст. ложки подрібненої яловичини, сухарики*Ввечері* – 3 ст. ложки подрібненої яловичини, овочі, сухарики*Пізно ввечері* – 4 ст. ложки молочної суміші*Протягом усього дня* – вітамінні добавки**5 місяців***Вранці* – 6–8 ст. ложок молочної суміші, сухарики *Опівдні* – 3

ст. ложки подрібненої яловичини, сухарики *Ввечері* – 4-5 ст. ложок подрібненої яловичини, овочі *Пізно ввечері* – 1 чашка молочної суміші

Протягом усього дня – вітамінні добавки

5 місяців

Вранці – чашка молока, яйце, сухарики

Опівдні – 3–4 ст. ложки подрібненої яловичини, сухарики, овочі

Увечері – 5–6 ст. ложок подрібненої яловичини, сухарики, овочі

Протягом усього дня – вітамінні добавки

7–10 місяців

Вранці – чашка молока, яйце (4-5 разів у тиждень), сухарики

Опівдні – 4 ст. ложки подрібненої яловичини, сухарики

Ввечері – 6–8 ст. ложок подрібненої яловичини, сухарики, овочі

З 10 місяців

Вранці – чашка молока, 1 яйце (4-5 разів у тиждень)

Увечері – 400 м подрібненої яловичини, сухарики, овочі

Бульдог, чао-чао, королівський пудель, вівчарка, хортиці, доберман-пінчер, пойнтер, сетер, ердельтер'єр

(великі породи)

3 місяці

Вранці – 1 склянка молочної суміші, сухарики

Опівдні – 3 ст. ложки подрібненої яловичини

Увечері – 4 ст. ложки подрібненої яловичини, 2 сухарики, 2 ст. ложки варених розім'ятих овочів

Пізно ввечері – 1 літр молочної суміші

Протягом усього дня – вітамінні добавки

5 місяців

Вранці – 1 склянка молочної суміші, сухарики

Опівдні – 4-5 ст. ложок подрібненої яловичини

Увечері – 8 ст. ложок подрібненої яловичини, сухарики, овочі

Пізно ввечері – 1 склянка молочної суміші *Протягом усього дня* – вітамінні добавки

7-10 місяців

Вранці – 1 літр молока, сухарики, варене яйце
Ввечері – 450 г подрібненої яловичини, сухарики, овочі.
Після року раціон, у залежності від навантаження й активності собаки, зменшують або збільшують.

Мастиф, сенбернар, ірландський вовкодав, німецький дог (дуже великі породи)

3 місяці

Вранці – 1 літр молочної суміші, сухарики, сире яйце *Опівдні* – 250 г подрібненого м'яса, сухарики, овочі *Увечері* – 400 г подрібненого м'яса, сухарики, овочі

Пізно ввечері – 1 літр молочної суміші (рекомендується для попередження рахіту)

Протягом усього дня – вітамінні добавки

5 місяців

Вранці – 1 літр молочної суміші, сухарики, яйце *Опівдні* – 450 г подрібненого м'яса (яловичина) *Увечері* – 650 г подрібненого м'яса, сухарики, овочі *Пізно ввечері* – 1 літр молочної суміші

5 місяців

Ранком – 1,5 літра молочної суміші, сухарики, 2 яйця

Опівдні – 650 г подрібненого м'яса

Увечері – 650–900 г подрібненого м'яса, сухарики, овочі

7-10 місяців

Ранком – 1 літр молока, сухарики, 2 яйця

Опівдні – 900 г подрібненого м'яса

Увечері – 900–1200 г подрібненого м'яса, сухарики, овочі

Примітка: собакам усіх порід після 12 місяців вітамінні добавки можна не давати. Склад молочної суміші для всіх порід однаковий (1 літр молока, 1 ложка розчину кальцію, 1 яйце, 1 кавава ложка лактози). Овочі можна давати як сирі, так і варені, але обов'язково подрібнені.

Годівля дорослих собак у період спокою. Дорослих собак у період спокою (поза розмноженням і роботою) годують за раціонами, що відповідають фізіологічним нормам потреби тварин в енергії, білку, жирі, вуглеводах, мінеральних речовинах і вітамінах з урахуванням орієнтовної

структури раціонів. Норми потреби собак у період спокою в поживних речовинах приведені в додатках 1–8. Орієнтовна структура типових раціонів у відсотках від добової потреби в енергії наступна:

М'ясо II категорії – до 70% (у середньому 35 %), Крупа (різна) – до 60 % (у середньому 40 %), Хліб – до 30 % (у середньому 15 %), Картопля – до 20 % (у середньому 7 %), Овочі – до 10 % (у середньому 3 %).

У раціонах частину м'яса можна заміняти м'ясними субпродуктами до 30 % (у середньому 15 %), молоком і молочними продуктами до 15 % (у середньому 5 %), рибою до 5 % (у середньому 2 %). Хліб можна заміняти крупою, і навпаки. При підборі кормів у раціон можна користуватися наступною шкалою заміності: 1 кг м'яса заміняється 0,75 кг серця, 1,5 кг легень, 1,5 кг тельбуха, 2 кг кишок, 0,5 кг м'ясо-кісткового чи рибного борошна, 0,75 кг сухої риби, 1,5 кг незбираного молока, 0,75 м жирного сиру, 3 кг відвійок, 1,5 кг нежирного сиру. 1 кг вівсяної крупи заміняється 1,5 кг хліба, 3 кг картоплі, 1 кг галет.

Орієнтовні раціони дорослих собак у період спокою при годівлі традиційними кормами. Собаці живою масою **5 кг** потрібно: енергії 1900 кДж; білка – 22,5 г; жиру – 6,5 г; вуглеводів – 50,5 г, у тому числі клітковини – 4 г; кальцію – 1320 мг; фосфору – 1100 мг; вітаміну А – 500 МО; вітаміну D – 35 МО і визначена кількість інших макро- і мікроелементів, вітамінів і амінокислот на добу.

Для задоволення цієї потреби в поживних речовинах собаці в складі раціону необхідно давати: м'яса (яловичини II категорії) – 110 г, крупи – 55 г, картоплі – 40 г, овочів – 45 г, хліба – 30 г і кухонної солі – 1,8 г на добу. Собаці живою масою **10 кг** потрібно: енергії 3150 КДж, білка – 45 г; жиру – 13 г; вуглеводів – 101 г, у тому числі клітковини – 8 г; кальцію – 2640 мг; фосфору – 2200 мг; вітаміну А – 1000 МО; вітаміну D – 70 МО на добу і визначену кількість інших речовин.

У раціон включають: м'яса II категорії – 180 г, крупи –

90 г, картоплі – 65 г, овочів – 70 г, хліба – 53 г, кухонної солі – 3,5 г на добу. Собаці живою масою **20 кг** потрібно: енергії 5200 кДж; білка – 90 г; жиру – 26 г; вуглеводів – 202 г, у тому числі клітковини – 16 г; кальцію – 5280 мг; фосфору – 4400 мг; вітаміну А – 2000 МО; вітаміну D – 140 МО на добу.

У складі раціону необхідно включити: м'яса II категорії – 300 г, крупи – 150 г, картоплі – 105 г, овочів – 115 г, хліба – 87 г і кухонної солі – 7,1 г на добу. Собаці живою масою **30 кг** потрібно: енергії 6900 кДж; білка – 135 г; жиру – 39 г; вуглеводів – 303 г, у тому числі клітковини – 24 г; кальцію – 7920 мг; фосфору – 6600 мг; вітаміну А – 3000 МО; вітаміну D – 210 МО на добу.

Для задоволення цієї потреби в поживних речовинах собаці з живою масою 30 кг у складі раціону треба згодовувати: м'яса II категорії – 400 г, крупи – 200 г, картоплі – 140 г, овочів – 150 г, хліба – 115 г і кухонної солі – 10,5 г на добу. Собаці живою масою **40 кг** потрібно: енергії 8600 кДж; білка – 180 г; жиру – 52 г; вуглеводів – 404 г, у тому числі клітковини – 32 г; кальцію – 10 560 мг; фосфору – 8800 мг; вітаміну А – 4000 МО; вітаміну D – 280 МО на добу.

У складі раціону собаці живою масою 40 кг необхідно згодовувати: м'яса II категорії – 500 г, крупи – 245 г, картоплі – 175 г, овочів – 190 г, хліба – 145 г і солі 14,2 г на добу.

Собаці живою з масою **50 кг** потрібно: енергії 10 250 кДж; білка – 225 г; жиру – 65 г; вуглеводів – 505 г, у тому числі клітковини – 40 г; кальцію – 13,2 г; фосфору – 11,0 г; вітаміну А – 5 тис. МО; вітаміну D – 350 МО на добу. У раціон необхідно включати: м'яса II категорії – 600 г, крупу – 290 г, картопля – 205 г, овочі – 220 г, хліб – 170 г і сіль – 17,7 г на добу.

Собаці живою масою **60 кг** потрібно: енергії 11 400 кДж; білка – 270 г; жиру – 78 г; вуглеводів 602 г, у тому числі клітковини – 48 г; кальцію – 15,5 г; фосфору – 13,2 г; вітаміну А – 6 тис. МО; вітаміну D – 420 МО та ін. на добу. У раціоні повинно міститися: м'яса II категорії – 665 г, крупи – 325 г, картоплі – 230 г, овочів – 250 г, хліба – 190 г і солі 21 г на

добу.

Собаці живою масою **70 кг** потрібно: енергії – 12 600 кДж; білка – 315 г; жиру – 91 г; вуглеводів – 707 г, у тому числі клітковини – 56 г; кальцію – 18,5 г; фосфору – 15,4 г; вітаміну А – 7 тис. МО; вітаміну D – 490 МО та ін. на добу. Собаці у раціоні необхідно згодовувати: м'яса II категорії – 730 г, крупи – 360 г, картоплі – 255 г, овочів – 275 г, хліба – 210 г і солі 24,5 г на добу.

Крім основних кормових продуктів у раціони собак включають балансуєчі кормові добавки.

При нестачі в основному кормі енергії і жиру в раціоні додають тваринні жири, у тому числі вершкове масло (не більше 20–25 г на добу).

При нестачі в кормових раціонах білка й амінокислот у раціон включають сир (нежирний), кров'яне борошно, м'ясо-кісткове, рибне борошно, казеїнат натрію не більше – 100 г на добу.

При нестачі в кормах кальцію і фосфору в раціон уводять кісткове борошно до 40 г на добу, при нестачі натрію і хлору збільшують норму кухонної солі, при нестачі калію в раціон включають вуглекислий калій, при нестачі мікроелементів у раціон додають відповідну сіль: джерелом заліза є сірчаноокисле залізо, міді – сірчаноокисла мідь, цинку – сірчаноокислий, вуглекислий чи окис цинку, марганцю – сірчаноокислий, вуглекислий чи хлористий марганець, кобальту – сірчаноокислий, хлористий чи вуглекислий кобальт, йоду – йодистий, йодовато-кислий калій чи йодистий натрій, магнію – сірчаноокислий, хлористий чи вуглекислий магній.

При нестачі вітамінів у кормові раціони включають свіжу печінку (до 50 г на добу), природну чи гідропонну зелень, паростки зерна злакових культур, вітамінізований риба́чий жир, вітамінізовані дріжджі, а також вітамініні препарати: ретинол, відеїн, токоферолацетат, кормовіт, капсувіт, вікасол, тривітамін, гранувіт, пантотенат кальцію, никотинамід, піридоксину гідрохлорид, аевіт, аснїтин,

тетравіт, ундевіт, концентрат метанового шумування (КМШ-12) та інші.

Корми раціону разом з добавками згодовують у вигляді густого супу і рідкої каші. Корм повинен бути ледь теплим (температура 30–35 °C).

Дорослих собак у період спокою годують 2 рази на добу, вранці й увечері у точно встановлений час. У першу годівлю дають близько 40 % добового раціону, у другу годівлю 60 %, іноді застосовують проміжну годівлю.

При годівлі собак консервами необхідно дотримуватись певних правил. Орієнтовна норма згодовування вологих консервів собакам у період спокою складає 40–83 г на 1 кг маси тіла, причому чим менша жива маса собаки, тим вища норма.

Наприклад, собакам живою масою до 5 кг згодовують 83 г, великим собакам з масою тіла 50–70 кг – 40 г консервів. Консерви, як правило, згодовують у підігрітому вигляді. Постійно годувати собак консервами не рекомендується.

При годівлі собак сухими кормами необхідно слідкувати, щоб під час прийому корму завжди була питна вода. Споживання сухих кормів підвищується, якщо їх згодовують у розмоченому вигляді. Орієнтовна норма сухого корму для собак дуже маленьких порід 38 г, маленьких – 29 г, середніх – 24 г, великих – 20 г і дуже великих порід – 18 г на 1 кг живої маси.

Англійські собаківники рекомендують годувати дорослих собак поза періодом розмноження стандартним раціоном, що розрахований у середньому на собаку живою масою 10 кг.

До складу стандартного раціону входять наступні кормові продукти: м'ясо 250 г, хліб чи крупа – 100 г, кісткове борошно 1 чайна ложка, риб'ячий жир чи рідкі полівітаміни – 1 крапля на добу.

Для собак з іншою живою масою стандартний раціон збільшують чи зменшують. Наприклад, собаці живою масою 15 кг рекомендується 1,5 раціону, 20 кг – 2 раціони, 30 кг – 3 раціони і т. д.

Для дорослих собак-вегетаріанців англійські собаківники рекомендують наступний стандартний раціон: подрібнені (у міксері) варені овочі з невеликою кількістю молока до утворення напіврідкої маси – 2 склянки, одне варене яйце вкруту, рослинна олія – 2 чайні ложки, харчові дріжджі – 1 столова ложка на добу. У раціон додають крупу, хліб, сир, соєві боби в залежності від живої маси собаки та потреби в енергії і поживних речовинах.

6.4. Раціони і режим годівлі племінних самців

Самців у період спокою годують за нормами і режимами, які відповідають дорослим собакам, описаним вище. Племінних самців необхідно увесь час підтримувати в так званих заводських кондиціях. У непарувальний період цим кондиціям відповідає середня вгодованість, але до початку статевого використання самці повинні бути здоровими. Добра вгодованість (але не ожиріння), рухливість і статева активність – головні ознаки правильної годівлі й умови успішного використання самця. Запліднююча здатність самців характеризується у першу чергу кількістю і якістю сперми. При кожній садці самець виділяє в середньому 10 мл (максимально 40 мл) сперми з концентрацією сперматозоїдів 0,05–0,1 (максимально 1) мільярда в 1 мл.

Сперма самця містить у середньому 97,6 % води, 0,9 % білка, 0,2 % ліпідів, 0,7 % інших органічних речовин і 0,6 % мінеральних елементів. Білки сперми представлені альбумінами, глобулінами, нуклеопротейінами, муцином і альбумозами. У спермі відносно багато кальцію і фосфору, у десятки разів, більше, ніж у крові. Сперма самців відрізняється від інших тварин високим вмістом хлору і ферментів. На якість сперми самців впливає, у першу чергу, загальний рівень годівлі (кількість енергії) і склад раціону, а також повне забезпечення фізіологічних потреб у білках, ліпідах, вуглеводах, мінеральних речовинах і вітамінах.

У самців годівля впливає на формування статевих клітин. Ще Ч. Дарвін указував, що «навіть чи в природі існує що-небудь більш дивне, ніж чутливість статевих елементів

до зовнішніх впливів. Усе те, що діє будь-яким чином на організм, має тенденцію так само впливати на його статеві елементи».

Виникнення у самця тривалої статевої домінантності, розвиток і посилення її під впливом використання його як плідника веде до обміну речовин, що вимагає відповідного збільшення поживних речовин у кормовому раціоні.

Зі збільшенням білка в кормі та поліпшенням його біологічної цінності, мінерального і вітамінного складу раціону, племінні самці здатні витримувати, не виснажуючись, більшу кількість садок, дають більше сперми кращої якості.

На основі наукових досвідів і практичних спостережень при підготовці самців до в'язки й у період статевого використання кількості енергії в раціоні збільшують приблизно в 1,5 рази, порівняно з потребою у стані спокою. Збільшується в раціоні кількість білка і жиру. Потреба племінних самців у енергії в періоди підготовки до в'язки в розрахунку на 1 кг живої маси приведена в таблиці

Таблиця 9

Потреба самців у енергії в розрахунку на 1 кг живої маси

Жива маса, кг	кДж	Жива маса, кг	кДж
3–4	660	15–20	430
4–5	610	20–25	390
5–6	670	25–30	370
6–7	545	30–40	350
7–8	530	40–50	325
8–9	510	50–60	310
9–10	490	60–70	285
10–15	470	70 і більше	270

Потреба племінних самців у білках складає 6,8 г, жири – 1,4 г, вуглеводах – 11,8 г, у тому числі у клітковині – 0,8 г на 1 кг живої маси. Потреба самців у мінеральних речовинах і вітамінах у розрахунку на 1 кг живої маси приведена в

таблицях.

Годівлю племінних самців за раціонами з підвищеним вмістом поживних речовин необхідно починати за 1–1,5 місяця до початку статевого використання. У результаті значних породних розмножень між племінними самцями за темпераментом необхідно при призначенні їм раціону уважно враховувати їх стан – вгодованість, здоров'я, потенцію, а також ступінь статевого використання, і на основі цього кожному пліднику складати індивідуальний раціон, призначати відповідний режим і моціон.

Раціони для самців треба складати з легкоперетравлюваних і не занадто об'ємистих кормів. Зайве обтяження травного каналу об'ємистими кормами і згодовування корму, що викликає запори й інші порушення травлення, гальмують статеву активність самців. При складанні раціонів особливу увагу варто звертати на якість білка. Білків тваринного походження за рахунок м'яса, м'ясних субпродуктів і молока повинно бути не менш 70 % від загальної калорійності раціону. При цьому близько 30 % м'яса згодовують у сирому вигляді.

У парувальний сезон самцям-плідникам корисно згодовувати крім м'яса щодня чи через день одне сире свіже куряче яйце в суміші з кормом чи окремо після годівлі. Корисно включати в раціон сиру печінку. Як мінеральну добавку, крім кісток і кісткового борошна, треба давати гліцерофосфат кальцію, дрібнотовчену висушену яєчну шкаралупу. Корисно згодовувати зелені корми – салати, шавель, кропиву, гідропонну зелень і паростки злакового зерна.

Орієнтовна структура кормових раціонів для племінних самців (у відсотках від добової потреби в енергії) приведена в таблиці 8.

Таблиця. 10

**Приблизна структура раціонів племінних самців у % від
добової потреби в енергії**

Корми	Період спокою	Періоди підготовки до в'язки і парування
М'ясо	40	50
Молоко	—	5
Крупа, хліб	50	35
Картопля	6	6
Овочі	4	4

Типовий раціон племінного самця живою масою 30 кг у період спокою: м'ясо II категорії – 470 г, крупа – 250 г, картопля – 120 г, овочі – 200 г, сіль кухонна – 10 г на добу. У даному раціоні міститься: енергії – 6982 кДж, білка – 131 г, жиру – 40 г, легкозасвоюваних вуглеводів – 209 г, клітковини – 4,4 г, кальцію – 2,15 г, фосфору – 1,61 г.

У порівнянні з фізіологічними нормами потреби племінного самця в енергії і поживних речовинах у вищенаведеному раціоні бракує 68 кДж енергії, 4 г білка, 70 г цукру + крохмалю, 7705 мг кальцію, 1610 мг фосфору, відсутні вітаміни А і В, бракує 53 мг вітаміну Е та інших вітамінів і мінеральних речовин.

Для підвищення поживної цінності корму самця в даний добовий раціон необхідно додавати одне куряче яйце, цукор, кісткове борошно (30 г), ретинолу 2 краплі, вітаміну Д в олії (1 краплю через день) і токоферолацетату 200 мг.

Типовий раціон годівлі племінного самця живою масою 30 кг у період парування: м'ясо II категорії – 870 г, крупа – 300 г, картопля – 180 г, овочі – 340 г, сіль кухонна – 10,6 г на добу. У даному раціоні міститься: енергії – 10607 кДж, білка – 221 г, жиру – 80 г, легкозасвоюваних вуглеводів – 252 г, клітковини – 13 г, кальцію – 462 мг, фосфору – 2918 мг та ін.

У порівнянні з фізіологічними нормами потреби племінних самців у період парування, у вищенаведеному раціоні бракує кальцію, фосфору, калію, міді, кобальту,

марганцю, йоду та вітамінів А, Д, Е, В і Н. Тому для підвищення повноцінності корму їжі самця в добовий раціон необхідно додати 80 г вуглеводів (цукру і крохмалю), 30 г кісткового борошна, 3 г вуглекислого калію, 3,5 мг сірчанокислої міді, 5 мг злористого кобальту, 1,8 мг хлористого марганцю. 1 мг йодистого калію, 10 г свіжої печінки, 2 риб'ячого жиру, паростків пшениці чи капсуліту 200 мг, 28 мг холіну-хлориду, 0,04 мг фолацину і 15 мг біотину.

Корм для племінних самців готують у вигляді густого супу і рідкої каші та згодовують ледь теплими. Кормові добавки згодовують у супі чи каші.

Годувати плідників у період спокою необхідно 2 рази, у парувальний період – 3 рази на добу. При цьому не варто збільшувати об'єм кормової порції, особливо за рахунок супу чи юшки. Орієнтований об'єм корму на одну годівлю повинен бути не більш 1 л для племінних самців середніх порід і 2 л – для собак великих порід. Збільшення об'єму корму викликає переповнення шлунка, що погіршує перетравність поживних речовин кормів продуктів, призводить до загального ослаблення організму самця.

Годувати племінних самців потрібно в один і той же час, приблизно о 8, 13 і 18 годинах. Після в'язки плідника треба годувати не раніше, ніж через 2–3 години.

6.5. Годівля вагітних самок

Самок у стані спокою годують за середніми нормами і режимами, що характерні для дорослих собак. Середня тривалість вагітності самок становить 62–63 доби (з коливаннями від 58 до 65 діб). Плодовитість самок неоднакова у собак різних порід і залежить від віку, умов годівлі. У середньому народжується 3–6 цуценят (з коливаннями від 1 до 10). У самок службових порід народжується в середньому 6–7 цуценят, але бувають випадки, коли самки приводять 10–12, а іноді й до 20 цуценят.

Вагітність і багатоплідність самок визначають і деякі особливості їх годівлі. Відомо, що розвиток зиготи

(заплідненої яйцеклітини) у багатоклітинному високодиференційованому організмі залежить, у першу чергу, від надходження з кормом різноманітного поживного матеріалу з навколишнього середовища. Такий спосіб годівлі обумовлює величезний вплив материнського організму на ембріональний розвиток, він же охороняє ембріон від різних коливань у надходженні поживних речовин, тому що самка при необхідності забезпечує у певній мірі плід за рахунок свого тіла. Фізіологічно повне харчування вагітних самок є необхідною умовою для нормального розвитку плоду.

Недостатня годівля чи годівля раціонами, незбалансованими за енергією, білком, вітамінами і мінеральними речовинами веде до загибелі частини ембріонів, недорозвинення слабких, нежиттєздатних цуценят. Часто при неправильній годівлі суки не можуть нормально вигодувати цуценят. Вагітність викликає зміни у всьому організмі самок. Зовнішнім показником цих змін є збільшення маси тіла в середньому на 10–25 %. Як правило, в першу половину вагітності зміни в масі тіла невеликі, а потім маса швидко збільшується, особливо до кінця вагітності. При цьому крім росту плодів в організмі самки відбувається відкладення поживних речовин для майбутньої лактації. Резерви, відкладені у період вагітності, мають велике значення на початку лактації, коли поживні речовини корму не покривають цілком потреб організму, тому що з молоком виділяється велика кількість білків, жирів і мінеральних речовин. Помітне відкладення білка і мінеральних речовин у плоді й тілі самки починається з кінця першої, початку другої третини вагітності. Таким чином, вагітність самки викликає підвищену потребу в поживних речовинах.

Потреба в енергії самок у першій половині вагітності збільшується приблизно у 1,2–1,5 рази, у другій – у 1,5–2 рази, в порівнянні з потребою в період спокою. Збільшується потреба в білках, мінеральних речовинах і вітамінах, що враховується при складанні раціонів. Добова потреба в поживних речовинах приведена в таблиці 8.

У першій половині вагітності потреба самок в білках складає 5,4 г, жири – 1,3 г, вуглеводах – 10,1 г, у тому числі у клітковині – 0,8 г на 1 кг маси тіла. В другій половині вагітності потреба трохи вища і складає: у білках – 6,7 г, жири – 1,4 г, вуглеводах – 11,2 г, у тому числі в клітковині – 0,8 г на 1 кг маси тіла.

У раціон вагітних самок необхідно включати свіже м'ясо і м'ясні субпродукти, молоко і молочні продукти, різні крупи, овочі, тваринний жир, мінеральні добавки і вітамінні препарати. Вагітним самкам корисно згодовувати сиру свіжу печінку, зелень, терту моркву, кісткове борошно, крейду, солі заліза, риб'ячий жир. Не слід годувати вагітних самок чисто м'ясним чи молочним раціоном.

Таблиця 11

Потреба в енергії вагітних самок (у розрахунку на 1 кг живої маси)

Жива маса, кг	кДж	Жива маса, кг	кДж
Перша половина вагітності			
3–4	570	15–20	375
4–5	530	20–25	340
5–6	495	25–30	320
6–7	470	30–40	305
7–8	460	40–50	285
8–9	440	50–60	270
9–10	420	60–70	250
10–15	410	70 і більш	235
Друга половина вагітності			
3–4	750	15–20	490
4–5	690	20–25	440
5–6	650	25–30	410
6–7	620	30–40	390
7–8	600	40–50	370
8–9	580	50–60	350
9–10	555	60–70	320
3–4	535	15–20	305

Приблизна структура раціонів вагітних самок (у відсотках від добової потреби в енергії) приведена в таблиці

У раціон не слід включати занадто об'ємисті корми, і ті, що викликають здуття кишечника. Такі корми утруднюють дихання тварин, відбувається зайвий тиск на роги матки, що шкідливо діє на плід. Тому чорний хліб, горох, кисле молоко, а також картоплю згодовують у невеликій кількості. У вагітних самок підвищена потреба у воді, тому в їх поїлках постійно повинна бути свіжа вода.

Типовий (приблизний) раціон годівлі самки в першу половину вагітності живою масою 20 кг: м'ясо II категорії – 390 г, молоко – 420 г, крупа – 145 г, хліб – 112 г, картопля й овочі – 135 г, сіль кухонна – 7,1 г на добу. У даному раціоні міститься: енергії – 6700 кДж, білка – 115 г, жиру – 50 г, легкозасвоюваних вуглеводів – 175 г, у тому числі клітковини – 4,8 г, кальцію – 660 мг, фосфору – 220 мг, вітаміну А – 1320 МЕ, вітаміну Д – 16 МО, вітаміну Е – 9,6 мг. У порівнянні з фізіологічними нормами потреби вагітних самок у раціоні не вистачає 180 кДж енергії, 4,6 г кальцію, 2,2 г фосфору, 2630 МО вітаміну А, 264 МО вітаміну Д і 70,4 мг вітаміну Е. Для підвищення поживності корму в цей типовий раціон треба додати 5 г тваринного жиру, 18 г кісткового борошна, 3 г риб'ячого жиру і 300 мг капсуліту на добу, а також овочі і зелені корми.

Приблизний (типовий) раціон годівлі самки у другій половині вагітності живою масою 20 кг показаний у таблиці.

Таблиця 12

Структура раціонів вагітних самок (у % від добової потреби в енергії)

Корми	Перша половина вагітності	Друга половина вагітності
М'ясо II категорії	30	40
Молоко	15	20
Крупа	30	25
Хліб	15	10
Картопля й овочі	5	5

У раціоні використовують: м'ясо II категорії – 590 г, молоко – 750 г, крупа – 160 г, хліб – 100 г, картопля й овочі – 180 г, сіль кухонна – 7,1 г на добу. У даному раціоні міститься: енергії – 8738 кДж, білка – 166 г, жиру – 74 г, легкозасвоюваних вуглеводів – 200 г, у тому числі клітковини – 5,3 г, кальцію – 1058 мг, фосфору – 3284 мг, вітаміну А – 2310 МО, вітаміну Д – 28 МО, вітаміну Е – 10,6 мг. У порівнянні з фізіологічними нормами потреби вагітних самок у другій половині вагітності у раціоні бракує 92 кДж енергії, 23 г легкозасвоюваних вуглеводів, 10,7 г клітковини, 6,8 г кальцію, 3,3 г фосфору, 1690 МО вітаміну А, 252 МО вітаміну Д і 69,4 мг вітаміну Е. Для задоволення повної потреби вагітної самки у поживних речовинах у даний раціон треба додати 2,5 г тваринного жиру (вершкового масла), 23 г цукру, овочів і зелених кормів у сирому вигляді 26 г, кісткового борошна чи спеціальної мінеральної суміші – половину чайної ложки і тривітамін близько 1 мл (20 крапель) на добу.

До складу спеціальної мінеральної суміші входять наступні компоненти: 40 таблеток гліцерофосфату кальцію, 40 таблеток лактату кальцію, 20 г кормової крейди, 10 таблеток фітину, 10 таблеток активованого вугілля. Таблетки розмелюють у кавомолці, і суміш додають до корму. Дану мінеральну суміш, що служить засобом для попередження рахіту у новонароджених цуценят вагітним самкам рекомендується згодовувати з п'ятого тижня вагітності.

Вагітних самок з третього тижня вагітності годують не менше 3 разів, а починаючи з 7 тижня – не менше 4 разів на добу. Основним кормом у цей період повинен бути суп м'ясний з крупою з додаванням овочів і зелених кормів. Суп згодовують два рази на добу – вранці і ввечері, додаючи у кожную годівлю мінеральні добавки і вітамінні препарати. У третю і четверту годівлю дають молоко з накришеним хлібом чи варене м'ясо. Через добу корисно згодовувати небагато сирого м'яса. Корм варто згодовувати завжди в чітко визначений час.

6.6. Годівля лактуючих самок

Період лактації (виділення молока після пологів) самок триває біля 3–4 тижнів. Тривалість лактації залежить від індивідуальних особливостей і годівлі самки. Кількість молока, що виділяє самка, неоднакова в різні періоди лактації. Відразу після вагітності молочні залози виділяють молозиво, що відрізняється від молока кольором, консистенцією, запахом, солонуватим смаком і складом. У молозиві переважають солі магнію, що сприяють порушенню перистальтики кишечника. Треба стежити за тим, щоб кожне новонароджене цуценя обов'язково одержало молозиво, інакше цуценята можуть загинути. Молозиво зберігає новонароджених цуценят протягом 10–12 тижнів від інфекційних захворювань.

У самок, як правило, до 20–25 днів після вагітності секреторна діяльність молочних залоз наростає, а потім поступово знижується. Наприклад, у лайки на 5 день після вагітності виділяється близько 600 мл молока, на 20 день – близько 1 л. А на 40 день – менше 300 мл на добу.

У молоці самки міститься в середньому 21,1 % сухої речовини, близько 7 % білка, 8 % жиру, 4 % лактози і 1,3 % мінеральних речовин, у яких переважають кальцій, фосфор, калій, хлор і натрій. Складові частини молока у самок виробляються за рахунок поживних речовин корму, що визначає особливості їхньої годівлі.

Потреба лактуючих самок підвищується в енергії в 2,5–3,5 рази, білках – на 50–70 %, жирі – на 15–20 %, легкозасвоюваних вуглеводах – на 15–25 % у порівнянні з собаками в період спокою. Потреба в мінеральних речовинах і вітамінах збільшується в 1,5–2 рази.

На лактацію великий вплив має рівень білкового живлення. Нестача білка й особливо амінокислот в раціоні викликає погіршення якості молока, у молоці знижується вміст білка і жиру, що негативно позначається на ріст і розвиток новонароджених цуценят.

Велике значення для утворення молока мають різні

захворювання остеодистрофічного характеру не тільки у самок, але й у їх потомства. При цьому кістяк лактуючих самок збіднюється мінеральними речовинами, стає пористим, неміцним, з'являється остеопороз, а у новонароджених цуценят – рахіт. З метою профілактики мінеральної недостатності у лактуючих самок необхідно створювати резерв мінеральних речовин у їх організмі в період вагітності, а у молодих самок – у період росту і підготовки їх до першої лактації. Лактуючі самки в порівнянні з нелактуючими мають потребу в більшій кількості кухонної солі.

В організації годівлі лактуючих самок мають велике значення вітаміни необхідні для нормального росту і розвитку новонароджених цуценят. Вміст у молоці вітаміну А залежить тільки від годівлі. У період лактації самкам потрібно в раціоні збільшувати кількість вітамінів А і Д, що також виділяються з молоком.

Утворення молока у самок вимагає стільки ж додаткової енергії в раціоні, скільки її виділяється з молоком, тому що в перші два тижні лактації у самок виділяється молока менше, ніж у третій-п'ятий тижні, тому і потреба в енергії у першому випадку збільшується приблизно в 2 рази, а в другому – у 3 рази в порівнянні з потребою дорослих самок у період спокою. Добова потреба лактуючих самок в поживних речовинах приведена в додатку 15.

Потреба лактуючих самок на 1 кг живої маси в перші два тижні лактації складає: у білку – 6,7 г, жирі – 1,5 г, легкозасвоюваних вуглеводах – 10,7 г, клітковині – 0,8 г; на третій-п'ятий тижні лактації ця потреба вища і складає: у білку – 7,6 г, жирі – 1,6 г, легкозасвоюваний вуглеводах – 11,6 г і клітковині – 0,8 г.

У перші шість годин після пологів самці ніяких кормів давати не можна, необхідно тільки, щоб біля неї була чиста питна вода.

У наступні два дні годівля повинна бути помірною і розрахована на те, щоб дати можливість організму прийти в норму. У цей час корм повинен бути легкозасвоюваним, його

дають невеликими порціями 5–6 разів на добу.

Таблиця 13

Потреба в енергії лактуючих самок у розрахунку на 1 кг живої маси

Жива маса, кг	кДж	Жива маса, кг	кДж
Перші два тижні лактації			
3–4	1100	15-20	720
4–5	1015	20-25	650
5–6	950	25-30	620
6–7	910	30-40	585
7–8	880	40-50	545
8–9	850	50-60	515
9–10	815	60-70	475
10–15	785	15-20	450
Третій-п'ятий тижні лактації			
3–4	1540	15-20	1005
4–5	1420	20-25	910
5–6	1335	25-30	865
6–7	1275	30-40	820
7–8	1230	40-50	760
8–9	1190	50-60	720
9–10	1145	60-70	665
3–4	1100	15-20	630

Хорошим кормом у цей період є м'ясний бульйон, рідкий м'ясний суп з рисом, манною чи подрібненою вівсяною крупою. Можна згодовувати у невеликій кількості хліб, розмочений у молоці.

Починаючи з четвертого дня лактації годівля повинна відповідати прийнятим нормам. При складанні кормових раціонів (у відсотках від добової потреби в енергії) необхідно враховувати, що рекомендується до застосування: м'ясо II категорії – 45 %, молоко – 5 %, крупа – 30 %, хліб – 15 %, картопля й овочі – 5 %. Дуже важливо, щоб лактуючі самки в раціоні одержували свіже м'ясо і свіжі м'ясні субпродукти, що забезпечує організм повноцінним білком і сприяє виділенню

великої кількості молока.

Орієнтовний (типовий) раціон для самки живою масою 20 кг у перші два тижні лактації: м'ясо II категорії – 970 г, молоко – 270 г, крупа – 280 г, хліб – 215 г, картопля й овочі – 260 г, сіль кухонна – 7,5 г на добу.

Орієнтовний раціон для тієї ж самки в третій-п'ятий тиждень лактації буде трохи іншим. У цьому випадку до складу раціону включають корми у такій кількості: м'ясо II категорії – 1360 г, молоко – 280 г, крупа – 390 г, хліб – 300 г, картопля й овочі – 360 г, сіль кухонна – 7,8 г на добу.

Так само, як і для вагітних самок, типові раціони для лактуючих самок не забезпечують цілком фізіологічну потребу їх в енергії, мінеральних речовинах і вітамінах. Тому при годівлі лактуючих самок за вищенаведеними раціонами у корм треба додавати тваринний жир (вершкове масло) у кількості 15 г, кісткове борошно 25 г, ретинол (вітамін А) – 2 краплі, відеїн (вітамін А) – 0,5 мг чи вітамінізований риб'ячий жир – 1 г, капсуліт чи токоферолацетат (вітамін Е) – 180 мг на добу. Замість кісткового борошна в корм доцільно додавати спеціальну мінеральну суміш, що складається з гліцерофосфату, лактату кальцію, кормової крейди, фітину й активованого вугілля у кількості $\frac{1}{2}$ чайної ложки два-три рази на добу.

Лактуючим самкам для збільшення молочності замість питної води дають сурогатний напій з молоком і медом (1 чайна ложка меду на 0,5 л) 3 рази на добу. Крім цього, можна додавати в корм 0,5–1 таблетку апілаку і по одному грецькому горіху також 3 рази на добу.

При виявленні у лактуючої самки ознак нестачі вітаміну С корисно давати 1 таблетку аскорбінової кислоти з глюкозою на день чи невелику кількість сиропу з ягід шипшини.

При виявленні у лактуючої самки ознак нестачі вітамінів групи В корисно давати з кормом одне драже через день.

У лактуючих самок нерідко з'являється сухість шерсті з

лупою, у цьому випадку в їжу треба додавати рослинну олію по одній столовій ложці на день.

Для підвищення апетиту лактуючій самці корисно згодовувати овочеве пюре і відвари овочів, що є гарним соусом, а також додає смаку кормам раціону.

Лактуючих самок можна годувати і консервами. У цьому випадку на 1 кг маси тіла додають 40–50 г вологих консервів чи у 2 рази менше сухого корму.

Щоб корм краще засвоювався, лактуючих самок варто годувати не менше 3 разів на добу, при цьому консистенція корму повинна бути більш рідка у порівнянні з нелактуючими самками, що сприяє більшому виділенню молока.

Корми раціону згодовують у вигляді супу і рідкої каші. Їжа не повинна бути занадто гарячою (з плити) чи занадто холодною (з холодильника). Оптимальна температура корму повинна бути біля 28–30 °С.

6.7. Складання раціонів та особливості годівлі цуценят

Величина новонароджених цуценят у дрібних порід собак складає 4–8 %, великих порід – 1–2 % від живої маси суки.

Ріст і розвиток цуценят, починаючи з появи їх на світ і до кінця підсисного періоду, а особливо в перші два тижні, залежить в основному від правильної годівлі лактуючих сук.

У перші тижні життя єдиним кормом новонароджених цуценят є молоко матері. Ссуть молоко цуценята у перший тиждень не менше 12 разів на добу, у наступний – 8 разів, до четвертого тижня – 6 разів. При гарній молочності суки підгодівлю цуценяти починають з 2-тижневого віку, при великих щеніннях (8–12 цуценят) чи у випадку, якщо у суки мало молока, підгодівлю молоком цуценят починають з тижневого віку.

При цьому згодовують свіже незбиране, підігріте (до 27–30°C) коров'яче молоко. Хорошим молоком для цуценяти є козине чи овече, тому що його склад найближчий до складу молока собаки. Для того, щоб коров'яче молоко наближалось

за складом до молока суки, до нього додають одне свіже сире куряче яйце на 0,5–1 л. Спочатку молоко згодують зі звичайної пляшки, на яку вдягають соску, пізніше, коли цуценята починають бачити, їх привчаються пити (хлебтати). Для цього молоко наливають у мілке блюдце, і цуценят обережно тикають в нього мордочкою. Після одного-двох разів цуценята привчають пити. З цього часу в молоко можна додавати невелику кількість білого хліба, можна давати рідкі молочні каші з манної крупи чи толокна, додаючи в них одне свіже куряче яйце на 5–6 цуценят. Молоко варто нормувати: у перший тиждень дають неповну склянку, у другий – склянку, у третій і четвертий тижні – 2–3 склянки на одне цуценя на добу.

Ознакою ситості є спокійний сон, голодні цуценята неспокійні, лазять і скиглять. Цуценят, що відстають у рості, варто підкладати до задніх сосків матері, як найбільш молочних. Для запобігання появи рахіту цуценятам дають кальцинований сир (на 1 л молока, нагрітого до кипіння швидко доливають 4 столові ложки 10 %-го хлористого кальцію і перемішують). Сир відокремлюють від сироватки. Для кращого згодовування сир розводять сироваткою до кашкоподібної консистенції і додають 1 столову ложку цукру. Сироватку від кальцинованого сиру випоюють матері.

З 2-тижневого віку цуценят корисно підгодовувати сирим свіжим м'ясом. У перші дні його дають по 15–20 г на добу. Поступово норму м'яса збільшують розраховуючи так, щоб до 3-тижневого віку кожне цуценя з'їдало 40–50 г, а до 4-тижневого близько 100 г на добу.

Цуценят підгодовують м'ясом 3–4 рази на день однаковими порціями, після того, як вони поссуть матір.

З 3-тижневого віку цуценятам починають згодовувати м'ясо, молоко, каші. При цьому готують рисовий відвар і рідку манну кашу на молоці. Цього корму дають спочатку по 30–50 г, поступово збільшуючи до 200–250 г на добу, і згодують за 3–4 прийоми.

З 3,5-тижневого віку в раціон починають вводити м'ясний бульйон, а потім м'ясний суп, що згодують також

3–4 рази на добу.

З місячного віку цуценят згодовують дрібно нарубане варене м'ясо 2 рази на день по 15–25 г. Через місяць після пологів у суки починає поступово знижуватися молочність. З цього часу цуценят підпускають до матері 3–4 рази на добу, а в проміжках між ссаннями підгодовують. Раціон складається з коров'ячого молока з невеликою кількістю накришеного білого хліба, вівсяного чи рисового супу, а також згодовують м'ясо, як варене, так і сире, пропущене через м'ясорубку. Вчасно відлучивши цуценят від матері кількість годівель доводять до 6 разів на добу.

Відлучають цуценят від сук у 6–7-тижневому віці протягом 5 днів з поступовим скороченням перебування під матір'ю. До цього віку цуценята повинні бути привчені до поїдання звичайного корму. Переведення цуценят на звичайний корм без материнського молока вимагає обережності, щоб попередити в них

При переведенні цуценят на самостійну годівлю треба ретельно стежити за їх розвитком і попереджати появу рахіту, ксерофтальмії й інших захворювань шляхом повноцінної годівлі. Контролем правильної годівлі у цей час є середньодобовий приріст маси тіла: дрібних порід на 15–20 г; середніх – на 50 г і великих – на 150–175 г.

З моменту відлучення цуценят від матері необхідно їх годувати строго за нормами, з огляду, в першу чергу, на потребу в енергії.

З віком потреба в енергії у цуценят на одиницю маси тіла знижується. Потреба в білку розраховується на 1 кг маси тіла, у цуценят вона в 2 рази вища, ніж у дорослих собак, і складає 9 г.

Таблиця 14

Потреба цуценят в енергії на 1 кг маси тіла

Вік	кДж
1 тиждень	817
2 тижні	922
3–4 тижні	1026

1–1,5 міс.	1110
2–5 3,5 міс.	833
3,5–5 міс.	587
5–7,5 міс.	544
7,5–13 міс.	419

Потреба в амінокислотах, жирі, вітамінах і мінеральних речовинах на 1 кг маси також вища, ніж у дорослих собак. Повноцінною годівлею цуценят можна поліпшити статуру собак у дорослому стані. Добре годувати цуценят – це не значить годувати часто, у цьому випадку тварина жиріє. Цуценят необхідно забезпечити достатньою кількістю поживних речовин у визначений період росту. Для них корм варто урізноманітнювати, щоб собаки згодом не були привчені тільки до однакової їжі.

З кормів, що містять повноцінні білки, у раціони цуценят включають м'ясо, рибу, молоко; з кормів, що містять вуглеводи, згодовують рисову, манну і вівсяну крупи, білий хліб; як вітамінні корми в раціон включають овочі, бадилля городніх культур, дикоростучу зелень, дріжджі, риб'ячий жир. Для задоволення потреби в мінеральних речовинах і запобігання появи рахіту в корм додають кісткове борошно, крейду, вітамін В. Корисно давати невеликими порціями сиру свіжу печінку, багату вітамінами і залізом.

Орієнтовні норми згодовування кормів цуценятм приведені в таблиці 15.

Таблиця 15

Орієнтована структура раціонів цуценят (у % від добової потреби в енергії)

Корми	Вік, міс.		
	1–3	3–6	старші 6
М'ясо	23	30	36
Молоко	26	15	4
Крупа, хліб	40	43	48
Картопля	8	9	9,5
Овочі	3	3	2,5

Цуценят годують тільки доброякісними кормами і потроху, але часто, спостерігаючи при цьому, щоб не було здуття живота. Для кожної годівлі корм варто готувати свіжий. Не можна готувати корм відразу на кілька годівель. Його згодовують у вигляді густого супу, рідкої каші та молока з хлібом. До 2-місячного віку цуценят годують 6 разів, від 2 до 4 місяців – 5 разів, від 4 до 5 місяців – 4 рази, від 5 до 6 місяців – 4–3 рази на добу через однакові проміжки часу. Не можна згодовувати цуценят гарячий чи холодний корм.

Таблиця 16

Орієнтовані норми згодовування кормів цуценятм, на голову на добу, г

Корми	Вік, міс.			
	до 1	1-3	3-6	старші 6
М'ясо	30–50	60–150	160–250	350
Молоко	50–150	200–400	200–300	100
Сир	10–20	30–50	60–100	200
Картопля	20–30	40–50	60–120	150
Крупа	30–50	60–100	120–150	200
Хліб	20–30	30–50	70–100	150
Овочі	20–30	40–70	30–100	100
Жир тваринний	1–3	3–4	4–6	10
М'ясо-кісткове борошно	–	10–20	25–40	50
Кісткове борошно	2–4	5–10	10–13	15
Риб'ячий жир	0,5	1–3	3–5	8
Дріжджі	0,5–1,0	1–2	2–4	6
Яйця	через день			
Сіль кухонна	0,5	3–5	5–8	10

Корм повинен бути ледь теплим і у такій кількості, щоб цуценя з'їло порцію цілком. Якщо цуценя не з'їло корм, його необхідно відразу забрати і наступну порцію корму давати тільки у визначений час. Цим прийомом цуценят привчають

до регулярної годівлі й охороняють від хвороб кишечника, тому що залишки корму, особливо влітку, швидко прокисають і стають непридатними до вживання.

Цуценя годують у строго визначені години, інакше вони звикнуть їсти в будь-який час, що призведе до пошуку корму.

З 2–3-місячного віку цуценятам корисно давати додатково до раціону хрящі, великі («цукрові») кістки. Якщо цуценяті дають залишки їжі людей, то треба слідкувати, щоб у їжі не було великих кісток риби, трубчастих кісток птиці, а також їжі з великою кількістю гострих приправ – оцту, гірчиці, перцю.

З 6-місячного віку цуценят поступово переводять на раціон дорослих собак, а з 8 місяців молоду собаку годують, як дорослу, – 2–3 рази на добу, вранці і ввечері.

Часто цуценят доводиться штучно вигодовувати без суки. При цьому дуже важливо, щоб новонароджені цуценята пробули під матір'ю не менш доби для вживання ними молозива, інакше більшість цуценят гине. Ще краще протримати цуценят під матір'ю від 5 до 8 діб.

Штучно цуценят вигодовують коров'ячим чи козиним молоком. При цьому на 100 г молока додають одне свіже сире куряче яйце. Для кращого змішування яйця з молоком його попередньо збивають в окремому посуді, потім вливають у молоко, ретельно перемішують і проціджують через марлю. Корисно в молоко додати 1–2 краплі вітамінів А і D.

Перед згодовуванням молоко підігрівають до температури 30°C. До 2-тижневого віку цуценят годують через кожні 2 години, з перервою на ніч (до шостої години ранку).

Норма молока на 1 цуценя на добу в перші дні складає близько 100 г, починаючи з 5 дня – 120 г, з 10 дня – 250 г випоюють з пляшечки з гумовою соскою, а потім із блюдця. З 15 днів цуценят, що штучно вигодовуються, крім молока починають підгодовлю, до якої привчають поступово. З цього віку дають рідку кашу, приготовлену з дитячої живильної суміші «Маля». З місячного віку цуценят переводять на 6-

разову годівлю.

Для цуценят, що штучно вигодовуються, можна рекомендувати більш складну молочну суміш: молоко коров'яче -80 г, жовток одного курячого яйця, вершки – 20 г, 40 %-ий розчин глюкози – 20 г, 5 %-ий розчин аскорбінової кислоти – 3 мл, масляний розчин вітаміну А – 2 краплі, масляний розчин вітаміну D – 3–2 краплі. Загальну кількість молочної суміші на 1-е цуценя розраховують так: 3-денному цуценяті згодовують 15– 20%, 7-денному – 22–25%, 14-денному – 30–32% і 21-денному 32–40% від живої маси цуценяти.

Останнім часом для цуценят-сиріт застосовують спеціальні замінники собачого молока (таблиця 17).

Таблиця 17

Приблизні норми згодовування замінника собачого молока цуценят-сиротам, на голову на добу, мл

Вік, дні	Маса тіла дорослої тварини, кг				
	1-5	5-10	10-20	20-30	30 і більше
2	30	70	90	120	170
7	40	90	120	160	230
14	60	130	180	250	340
21	80	180	240	330	460
28	100	220	300	410	570

6.7. Годівля службових собак

Ознайомитись із питанням годівлі, режимом та навчитись складати раціони для службових собак. Визначати структури раціонів.

Службові породи собак використовуються як вартові, пошукові, прикордонні й ін. Найбільшою групою в категорії службових собак є вівчарки.

Для нормальної життєдіяльності службовій собаці при виконанні виснажливої роботи необхідні додаткові поживні речовини, що враховуються при складанні кормових раціонів. М'язова робота собак призводить до збільшення витрат в організмі енергії, білка і жиру, вуглеводів, мінеральних

речовин і вітамінів. Чим важча робота, тим вища потреба в поживних речовинах. Не всі службові собаки витрачають однакову кількість енергії на одну й ту ж роботу. Витрати енергії на зроблену роботу залежать від ступеня натренованості собаки, що усуває зайві рухи; від втоми, при якій життєдіяльність організму сильно знижується, а також від індивідуальних властивостей собаки – породи, конституції тіла та ін. Робота службових собак збільшує витрати енергії в середньому на 25–30 %, у порівнянні з дорослими собаками в період спокою. Потреба службових собак в енергії у розрахунку на 1 кг живої маси приведена в таблиці 18. У зимовий період і при утриманні службових собак у неопалюваних приміщеннях потреба в енергії збільшується приблизно на 20–25 %.

Таблиця 18

Потреба в енергії службових собак, у розрахунку на 1 кг живої маси

Жива маса, кг	кДж	Жива маса, кг	кДж
3-4	575	15-20	375
4-5	530	20-25	340
5-6	495	25-30	320
6-7	475	30-40	305
7-8	460	40-50	285
8-9	440	50-60	205
9-10	425	60-70	250
10-15	410	70 і більше	235

Норми добової потреби службових собак в енергії у залежності від живої маси приведені в таблиці 18.

У добовому раціоні службових собак при виконанні середньої роботи кількість білка повинна бути приблизно на 40 % вища, ніж у собак у стані спокою, причому не менше 30 % білка собаки повинні одержувати в м'ясі, рибі і молоці. При нестачі в раціоні вуглеводів службові собаки худнуть. Чим менше в раціоні собаки жиру, тим більше повинно міститись вуглеводів.

Раціони для службових собак складають відповідно до встановлених норм потреби в поживних речовинах і приблизною структурою раціону.

Нижче наведена приблизна структура типового раціону дорослих службових собак у відсотках від добової потреби в енергії:

М'ясо II категорії – 25 %, крупа – 53 % (45–60), хліб – 15% (10–15), картопля – 5 % (3–7), овочі – 2 % (1–3).

Наприклад, вартувій собаці масою тіла 30–40 кг при утриманні в неопалюваному приміщенні в добовий раціон включають: 400 г м'яса, 400 г крупи, 300 г картоплі й овочів, 200 г хліба, 20 г тваринного жиру.

При заміні м'яса на субпродукти в раціоні кількість їх збільшують на 40–55 % відповідно калорійності. М'ясо можна замінити такою ж кількістю риби.

Крупи згодують відносно дешеві – вівсяну, ячну, пшоняну. Хворим службовим собакам дають рис, гречану чи манну крупу. М'ясо і крупу можна замінити молоком і молочними продуктами. Хліб згодують, як правило, сірий, пшеничний. Краще давати черствий хліб. Як тваринний жир, у раціон включають переважно топлене сало. З овочів у раціон включають буряк, моркву, капусту. Собаки охоче їдять гарбузи у вареному вигляді, які попередньо очищені від шкіри і насіння.

Можна згодувати помідори і баклажани. Капусту згодують свіжу і квашену. Навесні та на початку літа собакам корисно давати молоду кропиву, салат, щавель – у сирому подрібненому вигляді, підмішуючи до супу.

Одноманітний корми службовим собакам швидко набридає і тому засвоєння поживних речовин кормового раціону сильно знижується. Для того, щоб корм у раціонах був урізноманітненим дають м'ясопродукти, крупи та овочі. При груповому утриманні службових собак у розплідниках для приготування кормів обладнують спеціальні кухні.

У похідних умовах, коли зварити корм неможливо, службових собак годують галетами, консервами і

концентратами (сухим кормом). Способи обробки галет і концентратів, а також їх кормова цінність обов'язково вказується в прикладних інструкціях. Протягом декількох днів, наприклад, у дорозі, годувати собак можна хлібом з молоком, хлібом з водою, сухарями, розмоченими у молоці.

В умовах індивідуального утримання службової собаки значну частину добового раціону можуть складати залишки їжі її власника. Резервних дорослих непрацюючих собак годують за нормами і раціонами собак у період спокою.

Карантинні і ремонтні собаки, закуплені в більшості випадків у аматорів-собаківників, вимагають особливої уваги в організації їх годівлі. Цих собак, як правило, годують три рази на добу.

Племінних службових собак поза періодом розмноження годують за звичайними нормами, набагато збільшуючи кількість білків у раціоні за рахунок м'яса.

Службові собаки вимагають більш посиленої повноцінної годівлі навесні і восени. У жаркі дні з раціону можна виключати м'ясо, рибу і заміняти молоком, хлібом і овочами. У холодний час в раціон цих собак необхідно включати м'ясо, рибу, шматочки сала й у середині дня давати велику варену кістку.

Приблизні добові раціони для дорослих службових собак – вівчарок на тиждень: м'ясо II категорії – 400 г – в усі дні тижня, крупа вівсяна – 600 г – у перший, третій, п'ятий і сьомий дні, крупа пшона – 600 г – на другий, четвертий і шостий дні, картопля – 200 г – на другий, четвертий і шостий дні, овочі – 200 г – у перший, третій і шостий дні. М'ясо-кісткове борошно – 50 г – у перший, п'ятий і сьомий дні. Рибне борошно – 50 г – на другий і четвертий дні. Жир тваринний – 25 г, сіль кухонна – 15 г – в усі дні тижня.

За цими раціонами з частини м'яса і кісток варять бульйон, а іншу частину м'яса згодовують у сирому вигляді. На бульйоні варять суп і кашу. В холодний суп додають м'ясо-кісткове і рибне борошно, а також сире м'ясо, нарізане дрібними шматочками.

Приблизні раціони без м'яса для молодих службових собак-вівчарок:

Раціон 1. М'ясні субпродукти 250 г, крупа різна 300 г, молоко 500 г, овочі 100 г, риб'ячий жир 20 г, сіль кухонна 10 г на добу. З кормів цього раціону готують м'ясний суп. Молоко згодовують окремо.

Раціон 2. Молоко 500 г, крупа різна 300 г, хліб 150 г, відвійки 300 г, овочі 100 г, риб'ячий жир 20 г, сіль кухонна 10 г на добу. За цим раціоном готують молочну кашу з овочами й окремо згодовують кип'ячені охолоджені відвійки з накришеним хлібом.

Раціон 3. Відвійки 500 г, сир 500 г, хліб 150 г, борошно 300 г, риб'ячий жир 20 г, сіль кухонна 10 г. За цим раціоном в кип'ячені відвійки засипають борошно і ретельно перемішують під час варіння. Сир із хлібом згодовують окремо.

Раціон 4. Молоко 1000 г, хліб 200 г, борошно 400 г, риб'ячий жир 20 г, сіль 10 г. За цим раціоном в молоко засипають борошно і варять юшку, додаючи до неї перед згодовуванням накришений хліб. Риб'ячий жир згодовують окремо чи з кормом.

Приблизні раціони для дорослих вівчарських собак:

Раціон 5. М'ясні продукти 300 г, крупа 400 г, овочі 200 г, сіль кухонна 15 г. За даним раціоном готують м'ясний суп.

Раціон 6. Крупа 400 г, молоко 500 г, сіль кухонна 15 г. За даним раціоном готують молочну кашу.

Раціон 7. Молоко 1000 г, хліб 500 г, сіль кухонні 15 г. За цим раціоном годують молоком із хлібом.

Службових собак годують два рази на добу вранці і ввечері, за годину-дві до роботи і за годину після її закінчення. Час годівлі встановлюють у залежності від розпорядку дня роботи. Якщо собака працює тільки вранці, її доцільно годувати перший раз після повернення з роботи після того, як собака трохи відпочине, а другий раз – увечері. Вартових собак, яких виставляють на блок-пости в нічний час, годують перший раз увечері, за дві години до роботи і

другий раз – вранці, після зняття собаки з посту. Найчастіше для службових собак готують корм у вигляді густого супу і рідкої каші. Перед роздачею корму його охолоджують до температури 30–35°C, а в літню пору – до температури зовнішнього повітря в тіні. Кожну собаку треба забезпечити індивідуальною годівницею і поїлкою. Дотримання цієї умови має велике значення для запобігання інфекційних та інвазійних хвороб.

Контрольні питання:

1. На скільки і чому збільшуються витрати енергії та білка у службових собак в період роботи?
2. У зимовий період зменшуються чи збільшуються затрати енергії та білка у службових собак, і чому?
3. Які основні корми тваринного та рослинного походження необхідно включати в раціони службових собак?
4. В яких випадках можна годувати службових собак галетами, консервами і концентратами (сухим кормом)?
5. Як і в який термін годують службових собак?
6. Які гігієнічні вимоги необхідно виконувати при годівлі та напуванні службових собак?
7. Особливості годівлі підсисних цуценят у перші 2 тижні після народження.
8. Що необхідно робити для запобігання появи рахіту у цуценят? Які корми і кормові добавки необхідно вводити до їх раціону?
9. Як повинна коливатися потреба цуценят в енергії за віком?
10. Які корми, повноцінні на білки та вуглеводи, у першу чергу необхідно включити в раціон цуценят?
11. Від чого залежить норма згодовування кормів цуценят?
12. Які спеціальні замінники собачого молока застосовують для цуценят-сиріт?
13. Який термін триває лактація у самок, і від чого цей термін залежить?
14. Які особливості годівлі самок залежно від періодів лактації?

15. З яких основних кормів і в якій кількості складається раціон лактуючих самок?
16. Які високоенергетичні корми необхідно додатково вводити лактуючим собакам у третій-п'ятий тижні лактації?
17. Чому лактуючим собакам необхідно додавати в раціон олію?
18. Як змінюється потреба у енергії самок в залежності від періоду вагітності?
19. Чому забороняється годувати вагітних самок чисто м'ясним чи молочним раціоном?
20. Особливості годівлі самців при їх підготовці до парування.
21. Які моменти необхідно враховувати при складанні раціонів для самців у період підготовки до парування?
22. Які корми і в якій кількості є основними для раціонів племінних самців?
23. В якому співвідношенні в раціоні самців повинні бути рослинні та тваринні корми?
24. Коли у дорослої собаки вважається період спокою?
25. Які корми необхідно вводити до раціону в період спокою?
26. Яких правил необхідно дотримуватись при годівлі собаки консервами в стані спокою?
27. Яких правил необхідно дотримуватися при годівлі собаки сухими кормами в стані спокою?
28. У чому полягають особливості складання раціону для собак?
29. Як проводять контроль повноцінності годівлі собак?

6.8. Особливості годівлі циркових собак

У цирковій практиці при нормуванні годівлі собак як м'ясоїдних хижаків необхідно зважати на те, що їх основною функцією є напружена м'язова робота, яка пов'язана з фізичним напруженням. Годівлю собак організовують з урахуванням живої маси і потреби в умовах стресу, м'язової активності та характеру фізичного навантаження. На думку фахівців, собакам, які за короткий час витрачають багато

енергії, рекомендуються раціони з високим рівнем вуглеводів, тому що такий тип фізичної активності енергетично забезпечується переважно глюкозою. Собакам, що зберігають фізичну активність протягом тривалого часу, найбільш придатними є раціони з низьким рівнем вуглеводів і високим – жирів, оскільки їх м'язові волокна виробляють енергію шляхом аеробного окислення жирних кислот. Собакам, яких експлуатують в умовах підвищеного фізичного навантаження та стресу, складають раціони із кормів з найкращими смаковими якостями, котрі повинні мати високу перетравність і засвоюваність поживних речовин. Вміст енергії і поживних речовин обов'язково повинен відповідати нормам годівлі.

Таблиця 19

Добова потреба собаки у валовій енергії (кДж на добу)

Жива маса, кг	У стані спокою	При помірній роботі	При важкій роботі
20	5460	7140	9030
30	7140	9660	11760
40	8820	11340	14280

Собаці на один кілограм живої маси потрібно 420 кДж валової енергії кормів. Ця величина збільшується для молодняка та самок у період вагітності і лактації. Цуценяті масою 1 кг потрібно 1180 кДж, а 5 кг – 760 кДж енергії корму на 1 кг живої маси на добу.

Основною ознакою високої якості індивідуального нормування годівлі собак за наведеними середніми даними є збереження середньої вгодованості і живої маси відповідно до віку за умови повного задоволення потреб у поживних речовинах. Для циркових собак можна застосувати раціони, що містять до 70 % енергії легко перетравних вуглеводів (цукрів) та невелику кількість клітковини. Вміст жиру в сухій речовині в межах 5–10 % вважається оптимальним, але з метою підвищення калорійності раціонів кількість жирів (тваринного чи рослинного походження) збільшується до 20–30 %.

Потреба в протеїні залежить від віку та якості протеїну, тобто вмісту в ньому незамінних амінокислот. Цуценят у перші дні життя потрібні корми з високим вмістом сирого протеїну. На практиці потребу у протеїні забезпечують кормами тваринного походження (м'ясом), які сприяють утворенню антитіл і підвищують стійкість організму тварин до багатьох захворювань.

У змішаному раціоні вміст сирого протеїну орієнтовно має складати 24 % (за масою), а його третина обов'язково має бути тваринного походження.

Із рослинних кормів використовують крупи, зелені корми, овочі, коренеплоди. Крупи (вівсяні, пшоняні, пшеничні, ячмінні, гречані) згодовують тільки вареними. Собаки краще з'їдають вівсяну і пшоняну крупи. Інші крупи їм дають частково, замінюючи дві перші. Із соковитих кормів можна згодовувати квашену і свіжу капусту, моркву, буряки, кропиву, картоплю (варену). Добова порція овочів не повинна перевищувати 200–300 г.

Оцінюючи поживність збалансованого раціону, враховують, перш за все, його енергетичну цінність, вміст протеїну, кальцію, фосфору, кухонної солі.

Необхідно також збалансувати раціони за вмістом мінеральних речовин. Так, нестачу кальцію слід обов'язково компенсувати, додаючи до складу раціонів відповідну кількість крейди або кісткового борошна.

Вітамінне живлення в мінімальній кількості забезпечує тваринам стабільність обміну речовин, що сприяє нормальному розвитку організму, підвищує імунітет до інфекційних захворювань, запобігає розвитку авітамінозів та функціональних розладів травлення. Вітаміни (крім вітаміну С) в організмі собаки не синтезуються. Тому їх необхідний спектр забезпечується ретельно підібраними в раціонах кормами та синтетичними препаратами.

Макро- та мікроелементи регулюють обмінні процеси і функції усіх систем організму, беруть участь у його побудові. Вони містяться у різних кормових продуктах, тому тільки

різноманітний раціон забезпечує собаку цими поживними речовинами.

Усіх собак щодо живої маси традиційно поділяють на п'ять груп:

I група – жива маса 41–60 кг і більше: доги, сенбернари, ньюфаундленди, московські сторожові, водолази, чорні тер'єри, кавказькі, південноросійські, середньоазіатські вівчарки та інші. II група – жива маса 21–40 кг: німецькі вівчарки, коллі, пулі, хорти, боксери, добермани, лайки, різеншнауцери, ердельтер'єри, великі пуделі, сетери, курцхаари та інші.

III група – жива маса 11–20 кг: спанієлі, ірландські тер'єри, французькі бульдоги, карелофінські лайки, бультер'єри, кериблוגер'єри, середні пуделі скайтер'єри, шпіці та інші.

IV група – жива маса 6–10 кг: такси, малі пуделі, малі шнауцери, фокстер'єри, скочтер'єри, ягдтер'єри, бедлінгтонтер'єри, тибетські тер'єри та інші.

V група – жива маса 1–5 кг: пекінеси, ші-тсу, тойтер'єри, карликові пінчери, карликові пуделі, афенпінчери, французькі болонки, японські хіни, карликові шпіці, чи-хуа-хуа, лхаський апсо та інші.

Собак годують за раціонами, наведеними у таблицях 18, 19, орієнтуючись на їх живу масу (дорослих собак зважують один раз на рік, а молодняк – по мірі росту).

Таблиця 20

Раціон для циркових собак

Назва корму	Група порід				
	I	II	III	IV	V
Основний раціон					
М'ясо: конина або яловичина I–II категорій	1,400	300	180	120	50
Субпродукти	800	600	360	240	100
Риба свіжоморожена або свіжа, кальмари	150	100	060	045	20

Відвійки, сколотини або сир знежирений	100 25	70 18	35 9	25 6	15 4
Яйця курячі (у тиждень), шт.	2	2	2	1	1
Сухарі	100	070	50	30	15
Вівсяні пластівці *	100	75	50	35	18
Крупи різні (пшоняна, ячмінна, перлова та ін.)	100	75	50	35	18
Картопля	250	180	100	70	45
Овочі різні	250	180	00	70	45
Дріжджі кормові сухі	10	10	7	5	3
Рибне борошно	10	10	7	5	3
Кісткове борошно	10	10	7	5	3
Сіль кухонна	15	10	8	5	3
Заохочувальна підгодівля під час репетицій і виступів **					
Цукор	20	20	15	10	10
Печиво (галети)	60	50	40	30	20

* Кількість вівсяних пластівців можна збільшити або зменшити за рахунок інших груп так само, як і кількість різних овочів за рахунок картоплі. Це визначає зооветспеціаліст циркового підприємства, керуючись породними особливостями собак та їх клінічним станом. Собакам, які беруть участь у додаткових виставах на кожен такий день до раціону додають заохочувальні підкормки – 50% від норми підгодівлі, розрахованої на звичайний робочий день.

** Заохочувальна підгодівля входить до складу раціону.

Таблиця 21

Рацион годівлі цуценят афганських хортів (на одну голову на добу, г)

Назва корму	Вік, міс.				
	2-4	4-6	6-8	8-10	10-12
Основні корми					
М'ясо: яловичина II-I категорій або конина	200	300	400	450	400
Риба свіжоморожена	50	80	100	200	250
Молоко незбиране	200	150	100	100	100
Сир свіжий	150	200	200	200	100
Яйця курячі, шт.	1	2	2	2	1
Хліб	20	30	30	50	80
Крупа (гречана, «Геркулес» та ін.)	80	100	150	200	250
Овочі різні	50	50	50	80	100
Морква	50	80	100	100	100
Яблука	30	30	50	50	50
Петрушка, шпинат та ін.	3	3	3	3	3
Сіль кухонна	5	5	5	10	15
Підгодовля під час репетицій і вистав					
Печиво	10	20	20	20	50
Цукор	10	10	10	10	20
Суміш добавок (з розрахунку на 10 днів):	На одне цуценя 1-2 ст. ложки суміші щодня				
глюконат кальцію	20				
гефедітин	20				
крейда	3 ст. ложки				
англійська сіль	0,5 ч. ложки				
дріжджі пивні сухі	100				
активоване вугілля	20				
борошно м'ясо-кісткове	3 ст. ложки				
пушновіт (або аналог)	Кількість видачі за рекомендацією ветлікаря цирку				

Таблиця 22

**Рацион годівлі цуценят порід ньюфаундленд, сенбернар,
московська сторожова (на одну голову на добу, г)**

Назва корму	Вік, міс.			
	1-2	3-5	6-9	10-12
М'ясо; яловичина II-I категорій або конина	150	200	400	450
Риба свіжоморожена	200	250	300	350
Молоко або кефір	1,500	3,000	3,000	500
Хлористий кальцій 10 %	2	5	6	—
Хліб житній	—	50	100	100
Крупа різна	80	150	300	350
Овочі різні	80	150	300	500
Петрушка, шпинат та ін.	1	2	3	-
Сіль кухонна	5	10	10	15
Яйця курячі, шт.	2	3	3	1
Підгодовля для репетицій і вистав				
Печиво	—	—	60	80
Цукор	—	—	20	20
Підгодовля (суміш з розрахунку на 10 днів):	На одне цуценя 1–2 ст. ложки суміші			
гліцерофосфат кальцію	20			
гефєфітин	20			
крейда	3 ст. ложки			
англійська сіль	0,5 ч. ложки			
дріжджі пивні, сухі	100			
активоване вугілля,	20			
борошно м'ясо-кісткове	3 ст. ложки			

Примітка. Додатково за вказівкою ветлікаря цирку включають до раціону глюканат калію.

Основними кормами тваринного походження для

циркових собак може бути сире пісне м'ясо (свинина, яловичина та ін.) та різні субпродукти (вим'я, легені, мозок і ін.). Їх хімічний склад приведений у таблиці 23.

Таблиця 23

**Склад і енергетична цінність (МДж) м'яса і субпродуктів,
%**

Назва продукту	вода	білок	жир	кальцій	фосфор	калій	енергія, мдж/100г
Сире пісне м'ясо							
Свинина	71,5	20,6	7,1	0,008	0,20	0,09	0,62
Яловичина	74,0	20,3	4,6	0,007	0,18	0,15	0,52
Баранина	70,1	20,8	8,8	0,007	0,19	0,10	0,68
Телятина	74,9	21,1	2,7	0,008	0,26	0,36	0,46
М'ясо: куряче	74,4	20,6	4,3	0,01	0,20	0,32	0,15
качине	75,0	19,7	4,8	0,012	0,20	0,29	0,51
індиче	75,5	21,9	2,2	0,008	0,19	0,30	0,45
кроляче	74,6	21,9	4,0	0,022	0,22	0,36	0,52
Субпродукти							
Вим'я	72,4	11,0	15,3	0,26	0,24	0,13	0,76
Легені	73,1	17,2	5,0	0,01	0,19	0,15	0,48
Мозок	79,4	10,3	7,6	0,01	0,34	0,40	0,46
Шлунок свинячий	79,1	11,6	8,7	0,03	0,11	0,14	0,52
Селезінка	75,9	17,0	6,5	0,03	0,22	0,40	0,52
Нирки яловичі	79,8	16,7	2,6	0,02	0,25	0,23	0,36
Серце	70,1	14,3	15,5	0,02	0,18	0,32	0,83
Печінка свіжа	68,6	21,1	7,8	0,001	0,36	0,40	0,68
Рубець	76,2	12,3	11,6	0,01	0,10	0,12	0,65
Обрізки рубця	88,0	9,0	3,0	0,08	0,04	0,08	0,26

У раціони циркових собак включають також і готові продукти такі як м'ясо, (желе, м'ясні шматочки в желе, бісквіти, а також консервована м'ясна їжа (таблиця 24).

Таблиця 24

**Хімічний склад і енергетична цінність готових продуктів
для дресированих собак при їх підвищеному фізичному
навантаженні, %**

Назва продукту	Вологість	Білок	Жир	Зола	Кальцій	Фосфор	МДж/100г
Волога їжа							
М'ясо (желе)	83	7,0	4,5	1,5	0,3	0,2	0,32
М'ясні шматочки в желе	79	7,0	4,5	2,5	0,5	0,4	0,36
М'ясо (желе для цуценят)	80	9,0	6,0	2,5	0,4	0,3	0,39
Напіввологий корм	21	17,0	8,0	8,0	1,2	1,1	1,22
Суха їжа							
Повнораціонна суміш	6	30,0	11,0	7,0	1,3	1,1	1,47
Бісквіт (суміш без цукрів)	6	13,0	7,5	7,0	1,3	0,5	1,44
Суміш							
Консервований м'ясний корм з додаванням печива	63	10,0	6,0	3,0	0,6	0,5	0,63

Контрольні питання:

1. Чому цирковим собакам необхідно давати високоенергетичні раціони?
2. Як зберегти середню вгодованість циркової собаки?
3. Який відсоток має складати протеїн тваринного походження в раціоні циркової собаки?
4. Які соковиті корми необхідно включати в раціон циркових собак і в якій кількості?
5. Як компенсувати нестачу кальцію в раціоні циркової собаки?
6. Які вітаміни необхідно вводити в раціон циркової собаки?
7. Чому цирковим собакам додатково дають заохочувальну підгодовлю і коли?

8. Які м'ясні продукти та субпродукти необхідно включати в раціон циркових собак?

6.9. Особливості годівлі мисливських собак

Повноцінна годівля мисливських собак – найважливіший фактор при вирощуванні і утриманні мисливських собак. Для нормального росту і розвитку цуценят, а також для гарної працездатності дорослої собаки необхідна повноцінна збалансована годівля доброякісними поживними кормами.

Організму собаки необхідні білки, жири, вуглеводи, мінеральні солі, вода і вітаміни. На кожний кілограм живої маси в добовому раціоні мисливська собака повинна отримувати приблизно 90 Ккал. Співвідношення білка і вуглеводів повинно становити 1:3.

Основними кормами для собак є корми тваринного походження, рослинні корми можуть тільки частково їх замінювати або доповнювати. При складанні раціону для собак враховують поживну цінність кормів щодо кількості енергії, що виражена у кілокалоріях, і білка (перетравного протеїну) у грамах, а також вік і фізіологічний стан собаки, робоче навантаження, умови утримання (кімнатне або дворове, особливо у холодний період року, коли витрата енергії собакою підвищується).

Раціон мисливських собак повинен складатися з м'яса, риби, молока та інших кормів тваринного походження, вітамінних кормів (овочі, риб'ячий жир) і добавок (кропива, кісткове борошно та ін.).

В таблиці 25 наведені приблизні добові раціони для дорослих мисливських собак у залежності від породи.

Для кращого поїдання кормів склад раціонів змінюють, урізноманітнюючи годівлю. Як правило, власник собаки повинен регулювати годівлю, враховуючи кормові продукти, які є в наявності, поведінку, загальний стан і вгодованість собаки. При ожирінні собаки кількість крупи в раціоні зменшують, а при виснаженні, особливо у період

інтенсивного навантаження – збільшують. Вагітним і лактуючим самкам кількість крупи в раціоні збільшують і додатково включають молоко та молочні продукти. Самцям в парувальний період в раціонах збільшують кількість кормів тваринного походження (м'ясо, яйця). Дуже корисно собакам згодовувати разом з кормами подрібнені трави

– пирій, кульбабу, кропиву та овочі. Взимку собакам дають висушені трави. Хоча б раз на тиждень собаці бажано згодовувати 100 г сиру та одне яйце. Соління і копченості мисливським собакам згодовувати не можна. Сирі кістки собакам згодовують тільки після основної годівлі. Зловживання кістками призводить до передчасного стирання зубів та виникнення шлунково-кишкових захворювань. Хворим і слабким тваринам згодовують калорійні корми які легко перетравлюються – сир, молоко, м'ясні бульйони, сиру печінку, морську капусту, сушену кропиву та ін.

Таблиця 25

Кормові раціони для мисливських собак

Корми	Для лайок, гончих, хортів і лягавих, г	Для спанієлів, фокстер'єрів і такс, г
М'ясо	300–400	200
Кістки м'які	100	60
Крупи	500–600	300
Хліб	100	50
Овочі	200	150
Риб'ячий жир	20	10
Сіль	15	10

Дорослих собак годують 2 рази на добу – вранці і ввечері. Період між годівлею повинен складати на менше десяти годин. Вагітних і лактуючих самок годують три рази на добу. Цуценят до 3-місячного віку годують 5–6 раз на добу, від 3 до 6 місяців – 4 рази, від 6 до 10 місяців – 3 рази на добу. Приблизні раціони для цуценят різного віку представлені у таблиці 26.

Таблиця 26

**Середньодобові раціони для цуценят мисливських собак з
3-тижневого до 8-місячного віку**

Продукти	Вік, місяців						
	1	2	3	4	5	6	7–8
М'ясний фарш, г	50	100	-	-	-	-	-
Молочна рідка	20	50	–	–	–	–	–
вівсяна каша, г							
М'ясо сире, г	–	50	150	200	200	250	300
Молоко, л	0,05	0,1	0,15	0,2	0,25	0,3	0,3
Яйця, шт. (через день)	–	1	2	2	1	1	1
Хліб, г	10	20	25	40	60	60	60
Крупа, г	–	50	75	100	150	200	300
Овочі, г	–	100	200	250	250	300	300
М'які (хрящові) кістки, г	–	-	20	30	40	40	50
Жир, г	–	3	5	10	10	15	20
Сіль, г	–	2	5	8	10	10	13
Вітамін Д, чайна ложка	–	0,5	1	1	1	0,5	-
Риб'ячий жир, столова ложка	–	0,25	0,5	0,5	1	0,5	2
Кісткове борошно, столова ложка	–	0,25	0,5	1	2	3	3
Глюконат кальцію, г	–	2	4	6	8	10	10
Тривітамін, столова ложка	–	0,125	0,25	0,5	0,5	0,5	0,5

Годувати дорослих собак і цуценят необхідно у чітко встановлені години, з чистого посуду і у спеціально відведеному місці. Температура корму повинна бути 30–35⁰С. Після годівлі миску для корму прибирають і миють. Під час годівлі цуценят і дорослих собак необхідно слідкувати за тим, щоб вони не переїдали до здуття живота.

У собак постійно повинна бути чиста питна вода, яку змінюють 2–3 рази на добу. Взимку воду можна замінювати чистим

снігом.

Гончих і хортів, як правило, утримують зграйно. Зграю собак годують з однієї годівниці або корита. Тих, що проявляють жадобу і злобу під час годівлі, сурово наказують, вилучають з вольєру і залишають голодними.

Перед виїздом на полювання і перевезенням у транспорті годувати собак не слід. Найкраще увечері за 8–10 годин до полювання нагодувати собаку поживними, доброякісними кормами згідно норми. На полюванні під час привалу собакам згодовують 150–200 г калорійних кормів. Для повного поновлення сил після полювання натренованим і витривалим собакам необхідно 18–24 години відпочинку.

6.10. Особливості годівлі караульних собак

Нормальна життєдіяльність і працездатність собак в значній мірі залежить від правильної годівлі. Правильна годівля це живлення, яке здійснюється за фізіологічними потребами собак у поживних речовинах повноцінними і збалансованими раціонами при дотриманні режиму годівлі.

Організувати правильну годівлю собак можна лише при регулюванні кількості і якості корму, що дається, з урахуванням фізіологічної потреби в поживних речовинах. Як недостатня, так і надмірна годівля собак шкідлива.

Порушення правильної системи годівлі або тривала її відсутність веде до важких захворювань або загибелі тварини.

Кожний працівник відомчої охорони, пов'язаний з караульними собаками, повинен знати основи годівлі собак, строго дотримуватися встановленого раціону і добиватися нормального забезпечення собак встановленими кормами.

Основними продуктами для годівлі собак є: м'ясо диких тварин і худоби (зокрема, конина), жири, крупи, картопля, овочі, сіль, товчена крейда.

Допускається заміна м'яса субпродуктами (яловичі губи, шлунки й ін.), а також рибопродуктами.

Двічі на тиждень, за встановленою нормою собакам необхідно згодовувати по 150–200 г сирого свіжого м'яса.

М'ясо – солонина вимочується в проточній або змінюваній воді не менше 24–36 годин і згодовується у вареному вигляді.

З круп застосовуються: вівсяна, ячна, перлова. Для кращого переварення і засвоєння їжі використовують картоплю, капусту, моркву, буряк, салат.

За відсутності або недостатній кількості овочів собакам згодовується різана зелень, що містить вітаміни – молода кропива, бурякове листя та ін.

У раціоні, складеному з суміші тваринних і рослинних продуктів, мінеральні речовини містяться в потрібній для собаки кількості. Практично доводиться додавати тільки кухонну сіль у розрахунку 15–20 г на добу. При недоліку в раціоні вітамінів їх спеціально додають до корму.

Для годівлі собак можуть бути використані доброякісні відходи їдалень, які можуть скласти половину норми раціону. Проте при використанні відходів їдалень необхідно дотримуватися обережності, щоб не потрапили в їжу собакам трубчасті, пташині і риб'ячі кістки, осколки скла і інші предмети, які можуть поранити стравохід або шлунок.

Правильною вважається норма, при згодовуванні якої собаки мають середню угодованість і постійну масу тіла. Якщо собаки худнуть, значить корму не вистачає, а коли жиріють – норму потрібно зменшити.

Дотримання вимог норм годувлі є основною умовою повноцінного живлення. Треба стежити за апетитом собак. Погіршення його свідчить про неправильно складений раціон. Раціон для собак потрібно урізноманітнювати. Це досягається зміною м'ясопродуктів, круп і овочів. Для цього застосовується потижнева розкладка корму.

Найчастіше керуються наступними нормами згодовування кормів караульним собакам (на одну голову на добу, г): крупа вівсяна, пшенична та ін. – 600, м'яса другої категорії або конина – 400, м'ясні субпродукти другої категорії – 1000, жир тваринний – 13, картопля, овочі – 300, сіль кухонна – 15.

Стосовно караульного собаки з масою тіла 25–30 кг при

середньому робочому навантаженні встановлені наступні середні норми згодовування кормів на добу: м'ясо 400 г, крупа 400 г, картопля 200 г, овочі 100 г, хліб 200 г, жир тваринний 20 г і сіль куховарська 15–20 р. Потреба собаки в кормі залежить від її віку, темпераменту, робочого навантаження, пори року, підлоги і ін. В зимовий період корму потрібно більше, ніж влітку. Збільшується потреба в ньому в період інтенсивного дресирування. Більше корму потрібно для вагітних і годуючих сук.

При заміні м'яса в раціоні субпродуктами кількість їх збільшується в 1,5–2 рази з урахуванням калорійності. Крупа застосовується дешевша – вівсяна, ячна, пшоно. Хворим собакам дають рис і манну крупу.

Корми, приготовлені для собак, повинні бути смачні і мати приємний запах – це впливає на травлення і засвоєння поживних речовин. В умовах групового утримання караульних собак для приготування корму обладнується спеціальна кухня.

Корми для собак готуються 1–2 рази на день, заготівля його на декілька днів забороняється.

З відібраних продуктів вариться суп-каша. В казан заливається вода і закладається м'ясо, яке вариться 40–60 хвилин (з початку закипання). Потім закладається крупа, яка вариться при кипінні бульйону 20–30 хв. Після цього закладаються оброблені картопля і овочі. До кінця варива закладається сіль.

Приготовлений корм для собак повинен мати вигляд густого супу з крупи, м'яса, овочів. М'ясо рекомендується варити шматками не більш 1–2 кг. Перед згодовуванням його слід порізати дрібними шматками і розкласти в годівниці з супом.

Перед роздачею корм остужують до температури 30–35°C, у літній час – до температури зовнішнього повітря в тіні.

Об'єм корму однієї годівлі повинен бути 2–3 л, залежно від маси собаки, її апетиту і службового навантаження.

Порядок приготування корму, вміст кухні, інвентарю, посуду повинен відповідати всім вимогам санітарії.

Годують собак за 1,5–2 години до виставляння на пости або до початку занять – не менше двох разів на добу. Час годівлі визначається розпорядком дня. Годувати собак гарячим, холодним і замерзлим кормом забороняється. Кожна собака забезпечується індивідуальною годівницею і поїлкою, виготовленими з нержавіючого металу. Про всі випадки відмови собаки від корму службовці зобов'язані докладати начальнику підрозділу відомчої охорони, а останній повинен вжити заходи щодо з'ясування причин відмови або відправити собаку на огляд до ветеринара. Використовувати їжу, що залишилася в годівницях для підгодовлі інших собак забороняється.

Після годівлі годівниці повинні бути ретельно вимиті гарячою водою, просушені і поставлені на стелажі. Якість приготування корму для караульних собак перевіряється начальником підрозділу відомчої охорони не рідше одного разу на тиждень.

Контрольні питання:

1. Що повинні враховувати при складанні раціонів годівлі для караульних собак?
2. Які основні і додаткові корми що включають в раціон караульних собак?
3. Яке співвідношення в раціоні караульних собак має бути між м'ясними та рослинними продуктами?
4. Перечисліть мінеральні речовини і їх кількість, які необхідно включати в раціон годівлі караульних собак.
5. Перечисліть вітаміни та їх кількість, котрі необхідно включати в раціон годівлі караульних собак.
6. Розкажіть про особливості годівлі караульних собак.

6.11. Особливості годівлі собак в умовах квартирного утримання

Придбавши цуценя необхідно знати, що всі породи собак за видами використання поділяються на *службові, мисливські і декоративні*. Із *службових* порід для квартирних умов найбільш придатні – боксер, доберман-пінчер, дог, ердель-тер'єр та коллі. Є *мисливські* породи собак, що у холодний час року потребують кімнатного утримання – це пойнтери, гладкошерсті такси і фокстер'єри, короткошерсті лягаві.

Кімнатно-декоративні породи – це болонки, мальтійки, пекінеси. Ці собаки красиві, але їх довга шерсть вимагає постійного догляду. Найбільш дрібними з декоративних порід собак є той-тер'єри. Вони гладкошерсті, займають мало місця в квартирі і з цієї причини користуються популярністю у аматорів декоративних собак.

Більшість кімнатно-декоративних порід вимагають ретельного, турботливого догляду. Часто вони примхливі до корму, але в цьому винні, як правило, не собаки, а їх господарі, що їх розпестили.

Аматори-собаківники повинні придбати цуценя, як правило, у 1–1,5 місячному віці. У першу чергу цуценяті потрібно вибрати місце в квартирі, де воно нікому б не заважало. Не можна поміщати цуценя в коридорі, на кухні. Найкращим місцем для цуценят є куток у будь-якій кімнаті, подалі від дверей і від батарей опалення.

Велике значення при утриманні цуценят в квартирі має привчання його до охайності. Для цього треба намагатися вчасно виводити його на прогулянку. Як правило, цуценя оправляється після сну і їжі. Тому протягом дня його треба виводити відразу після кожної годівлі.

При регулярному догляді до 2,5–3-місячного віку цуценя привчається дотримуватись чистоти в квартирі. Не слід годувати цуценя на ніч, останню годівлю потрібно закінчувати о 7–8 годині вечора. Вранці до годівлі цуценя також необхідно виводити на вулицю.

З 1,5-місячного віку цуценя регулярно виводять на прогулянку, спочатку на нетривалий час, а потім на 2–3 години, даючи йому можливість удосталь побігати і погуляти. У літню пору чим довше цуценя буде на сонці і свіжому повітрі, тим краще буде розвиватися. Під час прогулянок бажано більше гратися з цуценям, адже це створює контакт між ним і господарем і сприяє зародженню прихильності цуценяти. З перших команд, з дотриманням строгого режиму годівлі, з перших прогулянок і привчання до охайності і починається виховання цуценяти, навчання його такій поведінці, котра задовольняє господаря і яка повинна бути при утриманні собаки в квартирі.

Для годівлі цуценяти в квартирі необхідно виділити постійне місце. Неприпустимо переносити з місця на місце посуд з кормом, годувати на кухні, біля постелі людей, на дивані, у кріслі, в ліжку, на столі.

Тільки при правильній і повноцінній годівлі із цуценяти виросте гарна і здорова собака. У перші дні після придбання, цуценя треба годувати так само, як воно харчувалося біля матері. Після того, як цуценя звикне до нової обстановки, його переводять на годівлю за правилами, описаними вище. Корм повинен бути завжди свіжим, тому готувати його треба на 1–2 годівлі. Якщо корм готують відразу на весь день, то його треба зберігати в холодильнику і розігрівати частинами.

З 1 до 2-місячного віку цуценят годують 5–6 разів на добу. Кількість корму, яка необхідна на одну годівлю, залежить від живої маси цуценяти. Цуценя повинне з'їдати усе, що йому дають. Якщо цуценя довго і ретельно вилизує годівницю, значить кількість корму явно недостатня, якщо ж, навпаки, воно не з'їло весь корм, то його кількість треба зменшити. Цей метод визначення обсягу корму можливий лише при регулярній (через 2,5–3 години) годівлі цуценяти. Як правило, місячне цуценя середніх порід з'їдає за одну годівлю 1,5–2 (на 250 мл) склянки корму, а дрібних порід – близько 1 такої склянки за весь день.

З 2 до 4-місячного віку цуценят годують 4–5 разів, з 4 до

6 місяців – 3–4 рази, з 6 до 12 місяців – 3 рази, після 12 місяців – 2 рази на добу. Однак треба слідкувати, щоб цуценя не переїдало.

Необхідно строго дотримуватись режиму годівлі. Чашку з кормом у годівницю ставлять на 20–30 хвилин, а потім не залежно від того, з’їла собака корм чи ні, забирають. Час годівлі повинен бути установлений твердо і не повинен змінюватись у залежності від настрою чи зайнятості господаря. Аматори-собаківники часто скаржаться, що цуценя погано поїдає корм. Найпростіший прийом у цьому випадку – поморити його голодом, але іноді це не допомагає, можна тоді поспробувати підвищити апетит, згодовуючи шматочком сирого м’яса.

Одним із основних показників правильної годівлі цуценяти є стан його вгодованості. При систематичній надмірній годівлі цуценя стає ожирілим, недостатня годівля викликає виснаження. Показником правильної годівлі і нормального розвитку цуценяти є термін зміни молочних зубів на постійні. Спочатку, у віці біля 3,5 місяців починають мінятися середні різці, потім крайні різці та ікла. Корінні зуби міняються у віці 5–6 місяців. У цуценят до 7-місячного віку повинні вирости всі зуби. Поганий ріст зубів, їх слабкість і крихкість емалі свідчать про незадовільний розвиток цуценяти, що у більшості випадків пов’язаний з нестачею у раціоні мінеральних речовин і вітамінів.

При утриманні цуценяти в квартирі власнику потрібно знати, що як тільки в нього почалася зміна зубів, багато речей, і, в першу чергу, взуття, одяг і деякі інші предмети, необхідно ховати в недоступне для цуценяти місце, інакше вони будуть зіпсовані. Адже цуценя гризе все, що лежить в доступному місці. Це може тривати до 10–11-місячного віку. У цей час дерев’яні предмети давати для гри небажано, тому що цуценя, заковтуючи дрібні друзки, може пошкодити стравохід і кишечник. З початком зміни зубів цуценята часто гризуть і штукатурку. Це пов’язане з тим, що одночасно йде швидкий ріст кістяка й організму не вистачає кальцію. У цей період

цуценяті дають як мінеральну підгодовлю гліцерафосфат кальцію чи глюконат кальцію.

Цуценята часто бувають заражені глистами, що негативно позначається на їх рості і розвитку. Заражаються цуценята глистами часто ще в утробі матері. Ознакою зараження глистами є здуття кишечника, велике, щільне на дотик черевце. Необхідно проводити дегельмінтизацію. Разова доза пиперазину адипінату в цьому віці складає 0,25 г на 1 кг живої маси.

З 1,5-місячного віку цуценяті дають м'які кістки, котрі як і хрящі, є джерелом мінеральних речовин, необхідних для формування кістяка собаки. Великі кістки з м'якими кінцями сприяють зміцненню щелеп молодій собаці і служать для неї своєрідною іграшкою, відволікаючи її від псування меблів, шпалер, взуття тощо. Трубочасті кістки птиці, а також гострі рибні кістки давати не можна. Розгризаючи і ковтаючи, їх, цуценя може поранити шлунок і кишечник і загинути. Кістки не переміщують з їжею, а дають після того, як цуценя з'їсть і насититься. Якщо ж давати кістки з кормом, то цуценя, ковтаючи корм, може подавитися. Крім того, собака обов'язково постаріється витягти з корму кістки на підлогу і, зайнявшись кістками, залишить корм.

З 3-місячного віку цуценят можна годувати залишками від обіду, переважно супами і кашами, але вони повинні бути свіжими і без гострих приправ. Не можна давати цуценяті (та й дорослій собаці) ласі шматочки зі столу, коли обідає родина, інакше собака візьме собі за правило жебрати під час обіду. Ласощі – цукор, цукерки і кондитерські вироби можна давати в обмежених кількостях, як заохочення за виконану команду.

Норми потреби в енергії у водорозчинних вітамінах цуценят приведені в таблицях.

Годівля дорослих собак в умовах квартирної утримання здійснюється за загальними правилами, з урахуванням фізичного стану тварини. Годувати і напувати собак треба зі спеціальної посудини. Не рекомендується користуватися дерев'яним чи

оцинкованим посудом. Хорошими годівницями є алюмінієві, емалеві чи скляні миски, вставлені в гніздо спеціально низької лавочки.

Годівниця повинна бути із широким верхом, кругла чи чотирикутна, що запобігає забрудненню підлоги під час годівлі. Після кожної годівлі годівницю миють і висушують. Поїлка з водою повинна стояти цілодобово.

Контролюють годівлю дорослих собак за нормами потреби в енергії, білку, жирів, вуглеводах, вітамінах і мінеральних речовинах (таблиця 27) і вмісту поживних речовин у кормах раціону. Не бажано щоденно годувати собак вівсяною кашею: вона швидко приїдається, погіршує апетит. Крім того, тварина частіше, ніж звичайно, мочиться, сеча має гострий, різкий запах. Корм (кашу) необхідно урізноманітнювати. Старих собак, що страждають пониженою перетравністю поживних речовин, не можна годувати сирим і жирним м'ясом. Таке м'ясо викликає підвищені бродильні процеси в кишечнику, що призводить до частого виділення сірководню й інших газів, що забруднюють повітря в квартирі, де знаходиться людина.

Таблиця 27

**Норми потреби дорослих собак у поживних речовинах в умовах квартирного утримання
(на голову на добу)**

Показники	Жива маса, кг					
	5	10	20	30	40	50
Енергія, кДж	1900	3150	5200	6900	8600	10250
Білок, г	22,5	45	90	135	180	225
Жир, г	6,5	13	26	39	52	65
Легкозасвоювані вуглеводи, г	46,5	93	136	279	372	465
Клітковина, г	4	8	16	24	32	40
Сіль кухонна, г	1,1	2,2	4,4	6,6	8,8	11
Макроелементи:						
Кальцій, мг	1320	2640	5280	7920	10560	13200

Фосфор, мг	1100	2200	4400	6600	3800	11000
Натрій, мг	300	600	1200	1800	2400	3000
Калій, мг	1100	2200	4400	6600	8800	11000
Магній, мг	55	110	220	330	440	550
Мікроелементи:						
Хлор, мг	900	1800	3600	5400	7200	9000
Залізо, мг	6,6	13,2	26,4	39,6	52,8	66,0
Мідь, мг	0,3	1,6	3,2	4,8	6,4	8,0
Кобальт, мг	0,25	0,5	1,0	1,5	2,0	2,5
Марганець, мг	0,55	1,1	2,2	3,3	4,4	5,5
Цинк, мг	0,55	1,1	2,2	3,3	4,4	5,5
Йод, мг	0,15	0,3	0,6	0,9	1,2	1,5
Фтор, мг	0,4	0,8	1,6	2,4	3,2	4,0

Таблиця 28

**Норми потреби дорослих собак у вітамінах в умовах
квартирного утримання**

Вітаміни	Жива маса, кг					
	5	10	20	30	40	50
А, МО	500	1000	2000	3000	4000	5000
Д, МО	35	70	140	210	280	350
Е, МГ	10	20	40	60	80	100
К, МГ	0,15	0,3	0,6	0,9	1,2	1,5
В ₁ , МГ	0,1	0,2	0,4	0,6	0,8	1,0
В ₂ , МГ	0,2	0,4	0,8	1,2	1,6	2,0
В ₃ , МГ	0,25	0,5	1,0	1,5	2,0	2,5
В ₄ , МГ	165	330	660	990	1320	1650
В ₅ , МГ	1,2	2,4	4,8	7,2	9,6	12,0
В ₆ , МГ	0,1	0,2	0,4	0,6	0,8	1,0
В _с , МГ	0,04	0,08	0,16	0,24	0,32	0,4
Н, МГ	2,5	5,0	10,0	15,0	20,0	25,0
В ₁₂ , МКГ	3,5	7,0	14,0	21,0	28,0	35,0

При неправильній і непомірній годівлі, захворюванні шлунка і кишечника, при глистах та загальних захворюваннях з високою температурою у тварин буває блювота. При найменших позивах потрібно вивести собаку з квартири. Треба стежити за тим, щоб у разі блювоти собака не ховалася під меблі й у місця, звідки важко вибиратися.

Таблиця 29

Норми потреби цуценят в жиророзчинних речовинах в умовах квартирної утримання (на голову на добу)

Вітаміни	Жива маса, кг					
	0,5	3	5	10	15	20
А, МО	100	600	1000	2000	3000	4000
Д, МО	10	60	100	200	300	400
Е, МГ	1,1	6,6	11	22	33	44
К, МГ	0,03	0,18	0,3	0,6	0,9	1,2

Таблиця 30

Норми потреби цуценяти в енергії в умовах квартирної утримання (на голову на добу, кДж)

Жива маса, кг	Вік, місяців			
	від 1,5 до 3	від 3 до 8	від 8 до 13	13-18
1	970	710	420	520
2	1940	1420	840	1040
3	2910	2130	1260	1560
4	3880	2840	1680	2080
5	4850	3550	2100	2600
6	5820	4260	2520	3120
7	6790	4970	2940	3640
8	7760	5680	3360	4160
9	—	6390	3780	4680
10	—	7100	4200	5200
11	—	7810	4620	5720

12	—	8620	5040	6240
13	—	—	5460	6760
14	—	—	5880	7280
15	—	—	6300	7800
16	—	—	6720	8320
17	—	—	7140	8840
18	—	—	7560	9360
19	—	—	7980	—

Гуляти з дорослою собакою необхідно не менше 2 годин на день, тривалість кожної прогулянки повинна бути не менше 1 години. Для запобігання зараження інфекційними хворобами необхідно стежити за тим, щоб собака під час прогулянки не стикалася з чужими собаками і не поїдала знайдений корм.

Таблиця 31

Норми потреби цуценят у водорозчинних вітамінах в умовах квартирного утримання (на голову, на добу)

Вітаміни	Жива маса, кг					
	0,5	3	5	10	15	20
B ₄ , мг	27,5	165	275	550	825	1100
B ₅ , мг	0,2	1,2	2	4	6	8
B ₆ , мг	0,025	0,15	0,25	0,5	0,75	1,0
B _с , мг	0,0075	0,045	0,075	0,15	0,225	0,3
H, мг	0,25	1,5	2,5	5,0	7,5	10,0
C, мг	0,5	3	5	10	15	20
B ₁₂ , мкг	0,35	2,1	3,5	7,0	10,5	14,0

Контрольні питання:

1. У чому особливості годівлі собак в умовах квартирного утримання:

-цуценят;

-дорослих собак?

2. Що повинні пам'ятати аматори-собаківники щодо цуценят та дорослих собак в умовах квартирного утримання?

3. Особливості годівлі цуценят в квартирних умовах в перший період їх придбання.

4. Особливості режиму годівлі цуценят в умовах квартирного утримання.

5. Особливості утримання та годівлі цуценят у період зміни зубів.

6. Які корми не бажано давати молодняку собак?

7. Який посуд слід підбирати собакам для годівниць?

Розділ 7

Вироблення загально-дисциплінарних і спеціальних навичок у процесі дресирування службових собак

7.1 Історія службового собаківництва

Уперше службові собаки стали застосовувати поліцейські підрозділи бельгійського міста Брюгге. На митниці службові собаки з'явилися в 1908-1909 роках. Перші митні собаки аж ніяк не займалися пошуком наркотичних і вибухових речовин, а допомагали затримувати контрабандистів, що намагалися уникнути арешту. Оскільки справа відбувалася в Німеччині, зрозуміло – це були німецькі вівчарки.

Вітчизняна кінологія зароджувалася на базі псових полювань – національного спорту і розваги військових. Становленню до кінології, як до самостійної прикладної науки, значною мірою сприяв високий рівень зоотехнічних знань наших собаківників, тому що багато хто з них займався конярством, а саме в цій галузі тваринництва і дотепер є найбільший досвід селекційної роботи з породами.

Керівництво карного розшуку міста Києва в 1904 році придбало чотири пошукових собаки, і в цьому ж році міністерство оборони, закупило в Німеччині трьох службових собак, підготовлених для санітарно - пошукової служби. Під час першої світової війни (1914-1918 рр..) службові собаки застосовувалися як санітари, зв'язківцями й т. д..

З літа 1943 року собаки мінно-пошукової служби одержали широке визнання у військах, і восени того ж року на фронт були відправлені кілька окремих батальйонів і рот із собаками-міношукачами; 37-м окремим батальйоном собак-міношукачів і підривників танків командував А. Мазовер, згодом ведучий кінолог. Хрестоматійними стали дані про те, що міно-пошукові собаки знайшли за роки війни більш 4 мільйонів зарядів. Вони розмінували сотні сіл, селищ, міст, у тому числі Харків, Київ, Варшаву, Відень. Наприкінці 60-х початку 70-х років XX ст. у багатьох країнах гостро стала

проблема боротьби з наркотиками. І тут собачий ніс виявився просто незамінним. Собаки стали широко застосовуватися в митній службі для виявлення наркотичних засобів, у поліції - для обшуку наркопритонів. Тепер спектр завдань, що постає перед митною кінологією, дуже широкий: наркотики, вибухові речовини, зброя, боєприпаси, валюта, інші види контрабанди.

У зв'язку з інтеграцією України у світове співтовариство, лібералізацією режиму перетинання кордону, усе більше значення стали набирати проблеми боротьби з контрабандою наркотиків, зброї, вибухових і сильнодіючих речовин. З метою забезпечення ефективної діяльності митної системи України в цій сфері, наказом ДМСУ (Державна міграційна служба України) №139 від 01.07.92 р. була створена кінологічна служба, головним завданням якої було організація застосування спеціально підготовлених на пошук наркотиків службових собак на потенційно небезпечних напрямках.

7.2. Вирощування молодняку службових собак

Для правильного виховання щеняти будь-якої породи слід уявляти собі походження даної породи і специфіку її використання, оскільки від цього залежать вроджені поведінкові ознаки.

Необхідно налагодити контакт з вихованцем. А створюється він не під час ласки і годування, серйозною, часом навіть не дуже приємною для вихованця роботою. Треба вести себе так, щоб тварина повністю довіряло вам і під час догляду за шерстю, кігтями, очима, вухами і під час лікування. По-перше, нічого не робіть на шкоду тварині. По-друге, при спілкуванні власник повинен бути спокійний, упевнений у собі, не повинен боятися тварини, жаліти його при вимушених неприємних процедурах.

Щоб не допускати важко справних помилок у вихованні цуценяти, корисно знати особливості його психіки. Німецький кінолог, професор Шлааф розрізняє сім фаз в поведінці цуценяти від народження до зрілості:

1. Новонароджений (перші два тижні) цуценя малорухомий, він тільки крутить головою і повзає по колу, бо мати його весь час загортає до себе

2. Перехідна фаза (три-чотири тижні). На десятій-п'ятнадцятий день життя у цуценяти з'являється зір, на двадцять перший-слух. До кінця цього періоду цуценя вже потроху ходить.

3. Чеканка (один-півтора місяця). Щеня більш самостійне, реагує на спілкування з матір'ю, братами і людиною.

4. Фаза соціалізації (два-три місяці). Це дуже вдалий час для переселення цуценяти від матері до нового господаря і пристосування його до людських умов. Під соціалізацією розуміється навчання цуценя життя в суспільстві.

У процесі гри господар повинен підпорядкувати собі вихованця, викласти йому правила поведінки. Фактично це вже початок навчання цуценя. Наприклад, він шукає хазяїна, що сховався – так виробляється навичка шукати слід; кожен нормальний цуценя охоче приносить кинуту іграшку, це теж передумова до серйозного дресируванню. У цей період у малюків формується досвід спільного життя з людиною. Невихованість собаки часто йде корінням саме у фазу соціалізації. Цуценя занадто багато дресують або ж, навпаки, не приділяють йому уваги, а важлива не дресирування, а консолідація людини і тварини. Досвід, накопичений собакою в цей період, залишається на все життя, причому не тільки позитивний, а й негативний. Саме у фазі соціалізації найкраще встановлюється взаємоповага між господарем і підопічним. Якщо взаємини собака-людина-суспільство формуються пізніше, це часто призводить до непорозумінь.

5. Фаза освоєння місця в суспільстві (три-п'ять місяців). Тварина, що живе в стаї, займає там з часом своє місце серед "одноплемінників". Воно зазвичай завойовується в боротьбі, але переможець потім тримає його міцно. Використовуючи грецький алфавіт, ватажка зграї називають

альфа-звір, а самого нижчого в "сім'ї" - омега-звір. Боротьба за главенство йде серед молоді, тому що авторитет старших вони поки визнають беззастережно. Останнє відноситься до людини, якщо він правильно поводить себе зі своїм вихованцем. Якщо ж господар поведе себе так, що собака визнає його за рівного собі, то послуху від неї добитися буде дуже важко. Пес може гарчати на власника, коли той підійде до годівниці, не віддавати іграшки, посмішка, якщо господар захоче сісти на диван, де розташувався вихованець.

6. Організуєча фаза (шість-сім місяців). Її роздивлятися, як другу ступінь юності- період "презрілості". У цей час у зграї у цуценяти розвивається відданість і вірність ватажкові. Господарю треба враховувати, що в організуючій фазі вихованець стає особливо слухняним. Спостерігається у деяких рання агресивність в цей період раптом зникає, але це найчастіше тимчасовий послух пропадає з настанням статевої зрілості.

7. Фаза зрілості (до настання статевої зрілості). Вона пов'язана з розвитком статевих залоз і виділенням гормонів. У сук фаза закінчується раніше, ніж у псів, - з появою першої тічки (але організм ще не розвинувся до кінця). Пси в цей період часто не слухаються.

На закінчення треба сказати, що зазначені фази можуть дещо відхилятися за часом і потрібен індивідуальний підхід до кожної тварини.

Деякі ж навички життя з людиною необхідні собаці з перших же днів її появи в будинку, незалежно від віку, але чим раніше почати навчання цим правилам, тим краще буде результат.

Не відкладаючи і не форсуючи, привчайте цуценя до поведки і нашийника. Для початку повідць надставте гумкою, це охоронить вихованця від жорстоких ривків, і він не буде лякатися нашийника. Нашийник краще зробити з м'якої тканини, що затягується по обхвату шиї. Такий нашийник надійніший: цуценя не викидається з нього, а в спокійному стані не здавлює шию і не турбує тварину. Будьте

передбачливі і тактовні, щоб маленька істота не втратило довіри до свого покровителя. Привчання до шлеї відбувається таким же чином: повідець і шлею поєднують гумкою.

До намордника привчають з чотирьох місяців, якщо до цього цуценя не проявив агресивності. Для початку на морду прив'язують легку тісьму або бинт, не затягуючи туго. Тримають малюка, ласкаво розмовляючи з ним. Якщо він проявляє занепокоєння і намагається зняти з морди пов'язку, йому треба заборонити робити це і відволікти іграшками, а при спокійній поведінці похвалити цуценя, зняти намордник і дати ласощі. Поступово собаку привчають носити намордник все більш тривалий час, відволікаючи її іграми, проводками, пробіжками. Надалі пес повинен виконувати в наморднику різні команди.

Собаки дуже люблять, коли з ними займаються, і з задоволенням виконують відпрацьовані команди, інший раз навіть за власною ініціативою. Для благополучного утримання будь-якої собаки необхідно, щоб вона чітко знала три основні команди, відпрацювання яких починають з двомісячного віку.

"До мене!" – Пес повинен відразу ж безвідволікань на запахи, людей і тварин підходити до господаря. Подавати її треба спокійним, ласкавим або твердим тоном. Виконання заохочується ласощами, ласкою або іграми.

Починають відпрацювання команди так: господар кличе вигуляти і грати цуценя, залучаючи його ласощами. Відразу після підходу цуценя бажано посадити і дати ласощі, трохи пограти з ним і відпустити. Якщо собака погано підходить або не бажає виконувати команду, її треба наказати: надівши ошийник-зашморг, після команди сильно відсмикувати повідок і швидко потягнути до себе, собаку похвалить, дати ласощі і знову розпустити повідок. Через деякий час повторити процедуру.

Команда "фу!" – це безконтактне управління поведінкою собаки при будь-яких його небажаних діях. Вимовляється вона з суворою, інколи загрозливою

інтонацією. У період закріплення команди вона супроводжується неприємними відчуттям-ривком нашийника, клацанням по носі або боків. За виконання команди слід заохочення.

Команда "місце!" необхідна для багатьох випадків. При команді "місце!" пес повинен сидіти або лежати в зазначеному місці, не втікаючи і не створюючи шуму.

Техніка відпрацювання команди з чотирьох-п'ятимісячного цуценятами і дорослими псами: на землю кладуть будь-яку собачу іграшку. Цим відзначають "місце". Цуценя укладають поруч з предметом, подаючи команду і не дозволяючи йому встати. Через хвилину цуценя, заохотивши, відпускають пограти. Якщо собака лежить спокійно, можна збільшити час витримки.

Дресування собак для виявлення наркотиків доцільно починати у віці 10 - 11 місяців. Безумовно, окремі прості підготовчі вправи можна відпрацьовувати і в більш ранньому віці. Але при цьому необхідно пам'ятати: будь-яка робота з аналізу запахової інформації, пов'язана з диференціацією слабких запахів, вимагає великої витрати нервової енергії тварини. І природно, що цуценята просто не готові до значних нервово-психічних перевантажень.

Сутність підготовки собак для розшуку наркотиків полягає у виробленні у тварин умовних рефлексів на запахи гашишу, опію-сирцю та інших видів наркотичних засобів. Дані рефлекси проявляються під час активного пошуку і виявлення цих речовин в практичній роботі. В результаті відповідного дресування у собаки виробляється навичка реагувати на запах наркотиків у відносно широкому діапазоні його кількісних і якісних змін. У центральній нервовій системі підготовленої собаки утворюються складні зв'язки між нюховими, руховими, харчовим, зоровим і іншими центрами.

Запахи кожного виду наркотиків представляють собою поєднання запахів ряду речовин, і для кожного з компонентів нюховий аналізатор собаки має свої пороги сприйняття. При

низькій температурі і малих концентраціях наркотику деякі компоненти його запаху собакою не сприймаються. Залежно від кількості наркотику, місця його походження та первинної обробки, пакувального матеріалу, супутнього запахового фону і навколишньої температури змінюються інтенсивність запаху, його якісна характеристика. Звідси завдання дресирувальника полягає в тому, щоб виробити у собаки реакцію на різні кількісні та якісні варіанти запаху наркотичних речовин.

Процес дресирування складається з вироблення загально-дисциплінарних і спеціальних навичок. Відпрацювання загально-дисциплінарних навичок будується в основному на контрастному методі, прийнятому в службовому собаківництві. Спеціальні навички - тільки на підкріпленнях позитивними подразниками (ласощі і заволодінням апортировочного предмета який знаходився певний час поряд з наркотичною речовиною).

До недавнього часу вважалося, що ефективне дресирування собак для пошуку наркотиків досягається лише в тому випадку, якщо вона здійснюється на основі зацікавленості тварин до апортировочних різних предметів або ж коли вироблення навички пошуку і виявлення джерела запаху наркотику базується на основі харчового рефлексу. Якість підготовки собак значно зростає, якщо в початковій стадії їх дресирування зазначені два способи будуть вміло поєднуватися.

Детальний аналіз двох підходів до вироблення відповідних навичок дозволив прийти до наступного висновку:

- Категоричні твердження в перевазі способу дресирування на основі зацікавленості собак до апортировки над способом, заснованим на базі харчового рефлексу, і навпаки, сьогодні не мають підстав, оскільки кожен з них має свої позитивні і негативні сторони;

- Без використання ласощі (харчових підгодовлі), як правило, неможливо привчити собаку до ретельного обнюхування як спочатку, так і безпосередньо в період

пошукової роботи;

- Однаково можна використовувати собаку, якщо захоплюватися або апортировкою, або ласощами, що не вловлюючи перехідних періодів, тобто якщо спрощено підходити до дресирування і не аналізувати відпрацьовувані дії;

- Повна відсутність або слабка зацікавленість собак у апортированні ускладнює розвиток у них пошукової реакції, тому підкріплення, в силу тих чи інших нервово-психологічних відхилень у подібних тварин, робить їх придатними в роботі лише вкрай спрощених застосуваннях;

- Користування тільки одним якимось способом часто не до кінця розвиває можливості тварини з пошуку і виявлення наркотиків за такими головними параметрами роботи, як тривале ведення пошуку і безпомилкове визначення вкрай низької концентрації запаху наркотичної речовини, змішаного з різними фоновими перешкодами;

- Процес дресирування ніколи не може йти вгору по висхідній лінії ускладнень, навіть поступово нарощуваних. Чим складніше завдання, тим частіше потрібно чергувати їх з легкою роботою, щоб дати собаці можливість зняти напругу, що нагромадилася, відпочити і набути впевненості у своїх силах. Нехтування цими вимогами неминуче веде до втрати активності і навіть відмови від роботи. Подібні зміни в поведінці - своєрідна форма захисту нервової системи від перевантажень;

- Яка б приватна мета не ставилася перед окремим заняттям з собакою, кожне з них, також як і кожна дія дресирувальника повинні бути постійно спрямовані на розвиток у собаки зацікавленості в пошуку і виявленні наркотичної речовини;

- Варіювання кількісної та якісної характеристики пошукової наркотичної речовини, змішаного з тими чи іншими фоновими добавками (порошки, харчові продукти, тютюнові вироби тощо), можна починати відпрацьовувати лише після закріплення у собаки навику, при якому вона

впевнено і безвідмовно починає реагувати на порівняно "чистий" запах наркотику без будь-якої суміші і в концентраціях, доступних для її сприйняття;

- Кожну вправу по обробці чіткого позначення пошукового наркотику, що знаходиться в суміші з запахових компонентів іншого походження обов'язково має закінчуватися позначенням цього ж виду наркотику в "чистому" вигляді з байдужим ставленням тварини до запаху супутньої речовини, яка присутня в окремому виді в якості "провокуючого" контрольного об'єкта;

- Запахи гашишу та опію-сирцю є для собаки в початковий період дресирування однаково індивідуальними, з огляду на те, що вони ніяк не пов'язані з якими-небудь суттєвими проявами її життєдіяльності, і тому, щоб дані варіанти наркотиків стали для собаки умовно-рефлекторними сигналами і міцно утримувалися її нюховою пам'яттю - в процесі дресирування спочатку (протягом деякого часу) слід закріпити цю "пам'ять" на один вид наркотику, а потім - на інший;

- Безсумнівно, велику користь для вироблення міцних навичок пошукової роботи приносить вміле використання повідка. Відмовлятися від нього при дресируванні і в подальшій практичній роботі небажано, бо тільки при розумному чергуванні вільного пошуку і пошуку на повідку можна розраховувати на результативне застосування собак;

- При дресируванні собак у місцях реального застосування необхідно враховувати, що на перших двох-трьох заняттях слід привчати тварин до нової обстановки і закріплювати лише легкі вправи із пошуку та виявлення наркотику;

- У процесі дресирування повинні бути повністю виключені невинуватені затримки на легких варіантах пошуку з тими тваринами, які здатні до більш складної роботи, і навпаки, неприпустимі різкі стрибки в бік ускладнення з менш здібними собаками;

- Особливу роль у дресируванні собак грає добре

продумана і заздалегідь підготовлена матеріальна база, яка б давала можливість використовувати найрізноманітніші закладки, пакувальні матеріали, майно та фонові відволікаючі речовини, нагадуючі в реальній, дійсності.

7.3. Використання службових собак

Використання службових собак широко поширене у всьому світі. Вони допомагають вирішувати безліч найрізноманітніших завдань. Але всіх їх об'єднують загальні якості – це повна недовіра до стороннім людям, агресивність, висока здатність до дресирування і відданість своєму господареві. В цю групу входять собаки-поводирі, які супроводжують незрячих людей. Для них характерно повне ігнорування сторонніх подразників і володіння цілим рядом особливих якостей.

Службові собаки виконують свою роботу на кордоні, в поліції, беручи участь в пошуку і затриманні злочинців, які заблукали в лісі грибників. Вони пасуть худобу, служать в якості засобу пересування, рятують людей у засніжених горах. Часто використовуються ці собаки для охорони військових і народногосподарських об'єктів. Породи службових собак створювалися не один рік. Кожна з них володіє своїми індивідуальними якостями. Наприклад, особливістю пастуших собак є відсутність інстинкту мисливця. Це не дозволяє їм відволікатися від охорони стада, кидаючись по сліду за якимось звіром, відсутня і спокуса поласувати домашніми тваринами. Службові породи розводять також в спортивних цілях. Для цього собаку дресирують, беруть участь з нею у різних змаганнях, змаганнях і т. д.

Службові собаки є важливим засобом у підвищенні надійної охорони будь-якого об'єкту (спеціальним засобом, дозволеним у використанні підрозділами відомчої охорони). Застосування службових собак як спецзасобу здійснюється відповідно до підпункту 12 пункту 3 статті 45 Закону України «Про Національну поліцію».

Собаки використовуються на охороні державних

кордонів, у боротьбі зі злочинністю, при охороні державної власності і т. д. Вони повинні бути фізично сильними, сміливими, з добре розвиненим чуттям (гостротою нюху), слухом і зором, бути досить злісними, але урівноваженими і не зайве збудливими. Висока чутливість нюхового аналізатора у таких собак поєднується з міцною нервовою системою, що дозволяє їм не тільки виявляти, але й диференціювати запахи. Собака в змозі розрізнити понад 2500 різних запахів, на що не здатен жоден досконалий прилад, створений людиною. Собаки мають верхнє і нижнє чуття. При роботі верхнім чуттям, собака піднімає голову і сприймає запахи, що знаходяться в повітрі над землею. Працюючи нижнім чуттям, вона опускає голову і принохується до ґрунту. Зустрічний вітер включає в роботу верхнє чуття, попутний – нижнє. Розшукових собак тренують так, щоб вони більше працювали нижнім чуттям як більш надійним при пошуку людини.

Для дресирування по пошуку наркотиків, в теперішній час, використовується активна методика й вибираються тварини-холерики. Собака активно позначає виявлений предмет, скребе його лапами, починає тріпати. Навіть для тренувань спеціально вибирають зручні закладки - апортувальні предмети, які при виявленні дістаються собаці як іграшка для заохочення. Дресирування побудоване майже винятково на розвитку ігрової поведінки, зокрема апортировочного рефлексу, який являє собою трохи змінений природний інстинкт хижака схоплювати здобич.

Строк навчання спеціальних собак по пошуку НЗ та зброї в різних школах різний. Так, у найбільшій у Східній Європі військовій школі службового собаківництва в Румунії такий курс дресирування розрахований на 6 місяців. Методика підготовки спеціальних собак у Східній Німеччині була розрахована на 4 місяці попереднього дресирування й 4 місяці основного курсу. Фахівці STUPIFIANTS – пошук наркотичних речовин – у кінологічних підрозділах сухопутних військ Франції також у період підготовки

проходять кілька періодів: 1-й курс (8 тижнів) - "Droges doues" – пошук наркотичних речовин рослинного походження. Після курсу – адаптаційний період (6-7 місяців) у своїх підрозділах, в період якого умовні рефлекси, які вироблені в навчальному центрі, доводять до навичок; 2-й курс (4 тижня) - "Droges dure" – пошук важких (синтетичних) наркотиків (кокаїн, героїн, амфітаміни й ін.). На два курси розділена й програма дресирування спеціальних собак Державної митної служби України: 1,0-1,5 місяця - первісний і всього 3 тижня – курс перепідготовки.

При підготовці службових собак у країнах СНД навчання починали з відпрацьовування програми загального курсу дресирування, на яке приділялося 48 навчальних годин. Потім вводилися навички спеціального дресирування. Однак, дослідження Ю.Н. Пільщикова на пастуших собаках показали, що одночасне відпрацьовування прийомів спеціальної служби й навичок слухняності не тільки підвищує ефективність дресирування собак, але також скорочує строк навчання.

У багатьох країнах велике значення також надається «ранній соціалізації» і попередньому виховному дресируванню цуценят. Наприклад, у дослідях з помірковано стресовою ситуацією поведінка собак, які вирости в родині значно відрізнялася від поводження тварин, які вирости в розпліднику. Також цікаві дослідження ранньої неврологічної стимуляції тварин.

Так, американськими військовими для поліпшення навчання собак, які використовувались у військових цілях, було розроблено програму за назвою «Біо Сенсор». Для розвитку цуценят використовували п'ять вправ, які проводилися один раз щодня. За допомогою цієї програми було встановлено, що рання неврологічна стимуляція може давати тривалий позитивний ефект при навчанні.

Підготовка службових собак для виявлення наркотиків за німецькою методикою повністю ґрунтується на спадковому характері поведінки тварини (потреба у здобичі

та гри). Дресування проводиться за допомогою підготовки нюху до запахів. Сутність даного процесу полягає в утворенні тимчасового нервового зв'язку в центральній нервовій системі службового собаки, який при впливі на аналізатор запаху пускає в хід активну інструментальну реакцію (наприклад, дряпання) собаки відносно наркотиків у контрольного об'єкта. Розвиток нюху здійснюється за допомогою контрольного зразка запаху - матерії; активованої наркотичною речовиною, яка згортається в довгастий круглий зразок для апортування.

Для полегшення навчального процесу розробили реквізити-імітатори вибухових і наркотичних речовин. Такий імітатор наркотику є безпечним для тварин і людей, має низьку вартість і не вимагає спеціального зберігання й обліку. Однак, і при застосуванні натуральних наркотичних засобів у процесі навчання тварин за методикою, яка заснована на апортуванні, службовий собака під час пошуку наркотиків не занедужує, а також і після дресування не проявляє хворобливої пристрасті. Аналізатор запаху класифікує наркотичні засоби на зразок неїстівної речовини.

Дресування спеціальних собак доцільно починати із введення окремих простих підготовчих вправ по виявленню запахів гашишу, опію - сирцю й інших видів наркотичних засобів. Спочатку собаку привчають реагувати на порівняно «чистий» запах наркотику без якої-небудь домішки в концентраціях, припустимих для сприйняття. Вироблену навичку обов'язково закріплюють спочатку на один наркотик, потім на інший, третій і так далі. Надалі шуканий наркотичний засіб змішують із різними фоновими добавками й відволікаючими запаховими перешкодами, які зустрічаються у реальній дійсності.

При дресуванні на диференціацію запаху постійно необхідно пам'ятати, що інструктор собаки не повинен знати місце знаходження навчальної закладки, щоб мимоволі не підказати, допомогти в пошуку, інакше тварина може реагувати не на запах предметів, а на невловимі мимовільні

«підказки» людини.

Паралельно з розвитком пошукових якостей собаку привчають до спокійного реагування на різні звукові й світлові подразники, рух людей поруч із місцем огляду багажу, рухомі й нерухомі автомобілі та автобуси, поїзд, станційні шуми, специфічні запахи. Підготовка й закріплення навичок пошуку й диференціювання НЗ, а також характерної поведінки при виявленні, проводиться на багажі, автомобільному транспорті, у приміщеннях, залізничних вагонах, літаках і морських судах.

Вітчизняні дресирувальники В. Головцев і Е. Теплицкий вважають, що теорія сучасного дресирування зводить усе до ідеальних моделей, які не можливо застосувати на практиці. Дивовижною помилкою й грандіозним недоглядом сучасної дресири, - затверджують вони, - є наївне переконання, що навичка може бути автоматизована у місцях навчання (на дресирувальному майданчику) настільки, що дозволить виконувати її в різноманітних умовах без викривлення і не дивлячись на спонтанну активність. Будь-кому зрозуміло, що врахувати все різноманіття можливих ситуацій і спрогнозувати активність живого організму в той або інший момент неможливо, тому дресирування собак змушене типізувати процеси навчання і вся справа лише в ступені цієї типізації.

На базі закордонних методик було розроблено свою методику підготовки спеціальних собак по пошуку наркотичних засобів та зброї. Однак, при дресируванні службових тварин виникає ряд питань методичного характеру по організації структури занять, ступеня їхньої типізації. Наукові досліді по даному питанню вітчизняною кінологією фактично не ведуться. Тому дослідження в даному напрямку викликають великий практичний інтерес.

Технологічними показниками робочих якостей собак є обсяг виконуваної роботи, швидкість виконання, витривалість, правильність та якість виконання навички. Накопичений досвід підготовки й використання собак в

охороні державного кордону показує, що результативність їхнього застосування на службі визначається показником працездатності, який залежить від функціонального стану організму тварини на момент застосування.

На загальний стан організму собаки величезний вплив мають зовнішні умови, а саме: фактори годівлі, утримання, метеорологічні, кліматичні, стресові, часові, наявність «сторонніх» подразників та інше. Для того, щоб визначити ступінь впливу того або іншого фактора, необхідно вміти оцінювати фізичний стан організму тварини.

Для контролю за станом здоров'я собаки треба знати середню норму фізіологічних показників для аналогічної групи та вихідні дані кожного індивідуума. О.С. Мироною було обстежено 26 собак, які брали участь у тренуваннях і змаганнях з багатоборства в різні тренувальні періоди. Чим менший собака, тим вище температура тіла тварини в спокої і менша реакція на фізичне навантаження. У процесі вимірів під час досліджень звичайні вільні рухи собаки на прогулянці дають підвищення температури тіла порівняно з температурою під час сну на $0,5-0,8^{\circ}\text{C}$. Тренування, тобто впорядковані рухи в заданому темпі без обтяження (робота тільки проти власної ваги), викликала підвищення температури ще на $1,5-2,5^{\circ}\text{C}$, залежно від обсягу й інтенсивності роботи. Повернення до середнього рівня температури тіла активного собаки, рівному температурі тіла при зборах на прогулянку, відбувається протягом 2-3 годин. Таким чином, - вважає О.С. Миронова - температурна реакція дозволяє контролювати обсяг тренувального навантаження.

У ссавців легені займають близько шістьох відсотків об'єму тіла незалежно від його маси. Крім газообмінної функції дихання собаки виконує нюхову й, особливо важливу для собаки, теплообмінну функцію. За результатами О.С. Миронової газообмінне дихання у сні було 15-18 дихальних рухів у хвилину, при бадьорості – 18-20. При необхідності включається нюхове дихання – до 200 рухів у

хвилину за короткий проміжок часу (2-3с). Теплообмінне дихання – часте, з мінливою глибиною, - 50-100 і більше рухів у хвилину залежно від температури повітря. Повернення частоти дихання до середнього рівня відбувається за 1,5-2,0 години. Дослідження М.М. Середенко та ін. показали, що збільшення ректальної температури до 40-41°C супроводжується у собак стеновентиляторною реакцією – збільшенням хвилинного об'єму дихання з позитивною кореляцією між дихальним об'ємом і частотою дихання.

Частота, з якою серце скорочується в собак, сильно залежить від породної приналежності, а точніше, від величини тварини, і виразно перебуває у зворотній залежності від розмірів тіла. Так, у великих порід (доги, сенбернар, різеншнауцер та ін.) частота серцевих скорочень становить у спокої 60-80 ударів у хвилину. Для середніх собак (мітелтшнауцер, фокстер'єр і ін.) за норму можна прийняти частоту в 70-100 ударів у хвилину. А в дрібних собак (болонки, цвергшнауцер й ін.) серце навіть у спокої скорочується із частотою 100-140 ударів у хвилину. Тому, категоричних вказівок з цього приводу робити не слід. Для кожного собаки треба визначити його фізіологічну норму. Навіть представники однієї породи мають значні розходження значень частоти серцевих скорочень.

У тренуваних собак кількість серцевих скорочень менше за рахунок збільшення обсягів шлуночків серця. Так, ехокардіографічні дослідження 13 лайок, що працюють у запряжці, до й після 6-місячних тренувань на довгі дистанції показали, що в собак, як і у спортсменів, зустрічається ексцентрична гіпертрофія міокарда після тренувань, яка сприяє їхній витривалості. Тобто в досліджуваних тварин наприкінці періоду тренувань спостерігали збільшення лівого й правого шлуночків та скорочення часу перед викидом крові з лівого шлуночка.

При фізичних навантаженнях число серцебиттів може значно зростати (до 180-200 у хвилину). Повернення до вихідного рівня, як показали дослідження О.С. Миронової,

відбувається за 3-5 хвилин. При збільшенні цього часу можна припустити перевантаження або дистрофію міокарда. На тренуваннях з метою підвищення працездатності собаки допускається працювати при неповнім відновленні серцебиттів (до 120 у хвилину).

Фізіологічні показники організму собаки можуть мінятися не тільки при фізичних навантаженнях, але й у процесі дресирування тварини.

Зовнішнє середовище діє на організм незліченною кількістю складових його факторів. Кожний з них може сильно варіювати у кількісному і якісному відношеннях. Так, на організм собаки великий вплив справляють фізичні, хімічні і біологічні властивості повітря, а саме: температура, вологість, рухливість повітря, запиленість, мікробне обміненія, концентрація шкідливих газів.

На ступінь чутливості тварин до запахових часток впливають часові особливості. Так, вранці вона вище, ніж удень. Багаторічні спостереження показали, що найбільш висока нюхова активність тварин у липні та березні, найбільш низька – у грудні. Почуття часу пов'язане з 24-годинною тривалістю доби та з місячними циклами. Світло й фази місяця якимсь чином впливають на шишкоподібну залозу, розташовану у основі мозку, що, у свою чергу, надає руху "біологічним годинникам" у гіпоталамусі. Самий сприятливий час доби для слідової роботи – ранній ранок або похмурий день. Гарні результати дають також заняття в темний час доби. Тварини найбільше помилок роблять в день з 11 до 16 години. Увечері, вночі й ранком собаки працюють краще.

Нюхова орієнтація собак значною мірою залежить від особливостей зовнішнього середовища: у лісі вона нижче, ніж на відкритій місцевості. На нюх собак впливає і їжа: пахучий корм (пряності, копченості й ін.) погіршує якість чуття. В Державній прикордонній службі України забороняється використання собак для огляду транспортних засобів з отруйними речовинами, цементом, пально-мастильними

матеріалами, хімічними речовинами, добривами.

Для того, щоб собака вловив запах на певній відстані, його концентрація в повітрі між джерелом і твариною повинна бути не нижче порогової. При повній відсутності руху повітря, що спостерігається вкрай рідко, запах поширюється в повітрі шляхом дифузії рівномірно в усі сторони. Швидкість його поширення залежить від безлічі факторів – атмосферного тиску, температури повітря, молекулярної маси пахучих часток і т.п. Поширення запаху при відсутності вітру відбувається також і шляхом конвекції. Переміщення повітря із запаховими частками нагору зменшує їх кількість у приземному шарі, заважає собаці вловити запах.

При сильному вітрі відбувається механічне розсіювання запахових часток, чим утрудняється робота собаки. З іншого боку, іноді при сильному вітрі собака може здалеку відчути запах. Але для цього необхідна рівна, відкрита місцевість. Найбільш високі результати по проробленню слідів людини і вибірці предметів собаки показують при швидкості вітру до 0,5 м/с. Зі збільшенням сили вітру спостерігається плавне зниження результатів, однак і при швидкості близько 3 м/с собаки вірно вибрали дві третини запропонованих предметів і проробили більше половини слідів.

Відомо, що зміна атмосферного тиску відображається на стані нервової системи і обмінних процесів організму. Підвищення тиску викликає збудження нервової системи, а зниження пригнічує нервову діяльність і гальмує рефлексії. Підвищена вологість повітря (більше 81%) сприятлива для роботи собаки. Фахівці вважають, що при такій вологості запахові частки менш активно зриваються з поверхні предметів і за рахунок цього дифундують у повітря протягом більш тривалого часу. Крім того, вологе повітря не висушує слизову оболонку носової порожнини собаки. При дрібному мрячному дощі результати роботи собак не знижуються. При грозі ж відбувається змивання запахових часток з поверхні предметів, утворення в повітрі великої кількості озону.

Висока температура поверхні ґрунту сприяє більш

активному протіканню хімічних реакцій окислювання запахових часток. У спекотну погоду може відбутися перегрівання організму собаки, що викликає задишку й стомлення, висушування слизової оболонки носа. Підвищення температури повітря від 0 до +30°C знижує показники роботи собак по сліду майже у два рази. Температура повітря нижче -20°C за рядом причин також негативно впливає на вловлювання запаху. При проведенні навчання вибірці (диференціюванню запаху) у приміщенні в зимовий час рекомендується попередньо витримати собаку в приміщенні 20-30 хвилин для відновлення функцій органів нюху, які порушуються від різкого перепаду температури.

Найбільш сприятливої для дресирування собак рекомендується температура навколишнього середовища від -15°C до +20°C. Оптимальною температурою для роботи тварини по сліду вважається +4°C, +10°C.

Значний вплив на працездатність службової тварини робить правильно організований режим її використання. Середнє навантаження в день на інструктора не повинне перевищувати 6 годин. Тривалість роботи пошукового і спеціального собаки під час огляду транспортних засобів, вантажу й багажу не повинна перевищувати 15-30 хвилин. Після 30 хвилинного пошуку службовому собаці обов'язково повинен надаватися відпочинок не менш півгодини до нового введення в роботу.

Для пошуку шляхів збільшення тривалості роботи тварин було проведено дослідження з виявлення точок акупунктури, які пов'язані з нюховим аналізатором, і запропоновані методи оцінки стану й стимуляції нюхового аналізатора собаки. При цьому активність даного аналізатора збільшується при впливі на точки механічним і фізичним методом, але не скорочує час відпочинку собаки. Впливаючи на точки акупунктури хімічними препаратами можна значно скоротити перерву в роботі собак до 5 хвилин. В даних дослідях для визначення працездатності собаки був уведений коефіцієнт працездатності, який визначався шляхом

обчислення кількості виявлених закладок з заданою речовиною в одиницю часу (хвилину).

Перевірка працездатності спеціального собаки перед оперативним використанням звичайно проводиться на спеціальній установці з диференціювання. Таким чином, проводиться постійний контроль за безпомилковістю роботи собаки, що є обов'язковою умовою застосування пошукових тварин. При всій розмаїтості методик, які застосовують криміналісти різних країн, така перевірка зводиться до одного. Оскільки людина не в змозі самостійно визначити якість зразків, контроль здійснюється непрямим образом - собака шукає відомий стимул за зразком, що міститься в контрольному ряду. За безпомилковістю виявлення тестової проби судять про підготовленість собаки і здатність його до роботи з ототожнення в цей момент. Кількісно оцінка робочих якостей спеціальних собак проводиться тільки на випробуваннях і змаганнях за 100-бальною системою, де, наприклад, за кожен прохід повз місце закладки наркотичної речовини й помилкове його визначення команда штрафується на 10 та 50 балів відповідно.

Як ми бачимо, основні дослідження впливу факторів навколишнього середовища проведені на тваринах пошукової служби. Вивчення оптимальних умов дресирування і роботи спеціальних собак, які працюють по пошуку наркотичних засобів та зброї, має важливе значення для організації результативних занять з підготовки та тренування тварин, а також, створення належних умов при використанні їх на службі. При цьому, необхідною умовою подібних досліджень є визначення критерію оцінки працездатності спостережуваних тварин, який буде найбільш відповідати даній службі.

Служба розшуку – найбільш складний вид застосування службових собак. Вона вимагає тривалого і ретельного дресирування. У розшуковій службі зазвичай використовують німецьких, східно-європейських вівчарок, ротвейлерів, на кордоні в основному працюють німецькі, східно-європейські

вівчарки.

Сторожові якості собаки обумовлені двома важливими факторами: особливостями породи і програмою навчання.

Бельгійська вівчарка (Малінуа)— службова собака, відмінно охороняє господаря і його власність. Не звертає уваги ні на яку погоду. Їй необхідно якомога більше гуляти і працювати на свіжому повітрі. Ця порода добре себе зарекомендувала на змаганнях з дресирування.

Висота в холці: кобеля – 61-66, суки – 56-61 см. Вага: кобеля – 29-34, суки – 25-30 кг.

Німецька вівчарка — найпопулярніша порода серед собак службового використання, відмінно виконує сторожові функції. Головною рисою характеру цієї породи є безстрашність і універсальність. З неї можна виховати собаку різного призначення: захисника людини, поліцейського, шукача, компаньйона і, звичайно, відмінного сторожа. Ця спокійна і врівноважена собака може бути дуже агресивною за потребою.

Висота в холці: кобеля – 60-65 см, суки – 53-60 см. Вага: кобеля – 30-40 кг, суки – 22-32 кг.

Ротвейлер — спокійна, смілива та впевнена собака, уважна по відношенню до хазяїна та недовірлива до сторонніх. Не рідко використовується для захисту людини. Під час дресирування навички виробляються повільно, але закріплюються міцно. Собака працює спокійно і зацікавлено.

Висота в холці: кобелі – 61-68 см, суки – 56-63 см. Вага: кобелі – 50-60 кг, суки – 40-48 кг.

Доберман — відмінна сторожова собака, частіше використовується для охорони домовки. Їх головними якостями є - настороженість, відданість, спритність і розум. Ці собаки здатні не впустити небажану людину на територію, не завдавши їй фізичної шкоди.

Висота в холці: кобелі – 68-72 см, суки – 63-68 см. Вага: кобелі – 40-45 кг, суки – 32-35 кг.

Лабрадор-ретривер – дуже різнобічна порода собак. Завдяки надзвичайно гострому чуттю і пристрасною до

апортировки, лабрадори використовуються як службові собаки. Їх переважно використовують для пошуку наркотичних та вибухових речовин та у рятувальних операціях. Врівноважений характер, надійність та слухняність лабрадорів якнайкраще підходить для взаємодії і роботи з людиною.

Висота в холці: кобелі – 56-57 см, суки – 54-56 см. Вага: кобелі – 27-36 кг, суки – 25-32 кг.

Російський спанієль – як мисливська собака, має дуже гостре чуття, врівноважену нервову систему, через що не боїться пострілів, гарно плаває та пірнає за здобиччю. Саме ці вроджені здібності розвивають у спанієлів при дресируванні. Ці собаки використовуються для пошуку вибухівки, зброї, наркотичних речовин та одорологічної вибірки. Спанієль - дуже активна порода собак, тому потребує ретельного вихову перед початком роботи та тренувань.

Висота в холці: кобеля – 38-44 см, суки – 36-42 см. Вага: 15-20 кг.

Ньюфаундленд - має м'який та лагідний характер. У них глибокі розумові здібності, тому собаки цієї породи легко піддаються дресируванню, а також є гарними опікунами для дітей. Така сукупність якостей майже не зустрічається серед інших порід собак. Ньюфаундленди відзначаються схильністю до самостійного прийняття рішень. У надзвичайних ситуаціях можуть діяти миттєво, без команд, та натомість приймають єдине вірне рішення. Через ці здібності у службовому собаківництві їх нерідко використовують для пошуку безвісти зниклих людей.

Висота в холці: кобеля – 69-74 см, суки – 63-69 см. Вага: кобеля – 60-70 кг, суки – 45-55 кг.

Службові собаки діляться на розшукових, патрульно-розшукових, варткових, конвойних та спеціальних (з пошуку вибухових речовин, вогнепальної зброї, наркотичних засобів, трупів, для проведення одорологічної вибірки (собаки-детектори)). Крім цього, з метою створення резерву поголів'я службових собак в кінологічному центрі утримуються

резервні собаки.

Для використання у підрозділах поліції спеціального та особливого призначення в кінологічному центрі можуть утримуватись спеціально підготовлені собаки, яких використовують в антитерористичних заходах.

7.4. Основні завдання та функції кінологічних підрозділів Національної поліції України

Відповідно до пункту 12 частини 3 статті 45 Закону України «Про Національну поліцію», з метою забезпечення організації діяльності кінологічних підрозділів територіальних органів Національної поліції України, ефективного використання можливостей кінологічної служби в протидії злочинності та забезпеченні публічної безпеки і порядку, Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 01 листопада 2016 року №1145 затверджено Інструкцію, яка визначає основи організації діяльності кінологічних підрозділів (далі – КЦ) територіальних (у тому числі міжрегіональних) органів Національної поліції України (далі – територіальні органи), порядок використання службових собак під час здійснення службових завдань, спрямованих на протидію злочинності, забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, правила утримання, придбання, ветеринарного забезпечення та списання службових собак, а також основи організації діяльності навчальних закладів поліції (з питань службової кінології), у яких здійснюють підготовку кінологів.

Відповідно до інструкції №1145 від 01 листопада 2016:

До кінологічних підрозділів належать кінологічні центри, кінологи структурних підрозділів головних управлінь Національної поліції.

Кінологи поліції залучаються тільки для виконання завдань, пов'язаних з використанням службових собак у протидії злочинності та забезпеченні публічної безпеки і порядку, обов'язків, що полягають у вирощуванні, утриманні та дресируванні (тренуванні) службових собак.

Кінологи зі службовими собаками можуть брати участь в оперативно-розшукових та профілактичних заходах, які проводяться іншими органами виконавчої влади чи військовими формуваннями, за спільно розробленими планами.

Кінологічний центр є головним кінологічним підрозділом з організаційного і методичного керівництва працівниками підрозділів поліції, які виконують функції кінологічного забезпечення службової діяльності та є основною базою з утримання, розведення, вирощування, підготовки та використання службових собак у протидії злочинності, забезпеченні публічної безпеки і порядку.

Діяльність кінологічних центрів при ГУНП спрямована на забезпечення потреб підрозділів кримінальної, патрульної, спеціальної поліції, поліції охорони та особливого призначення, інших підрозділів територіальних органів Національної поліції, відділів (відділень) поліції.

Начальники кінологічних центрів є одночасно керівниками кінологічної служби територіального органу Національної поліції та здійснюють оперативне керівництво всіма кінологами підрозділів поліції на місцях, а також відповідають за організацію та стан кінологічного забезпечення відповідного ГУНП. Організаційне та методичне керівництво діяльністю кінологічного центру ГУНП, а також контроль за службовою діяльністю КЦ на місцях здійснює - Відділ організації кінологічної діяльності Національної поліції України.

Кінологічний центр розташовується на окремій закріпленій за ним території, має у своєму користуванні відповідні об'єкти, будівлі, приміщення, вольєри для утримання собак та майданчики для їх тренування.

Кінологічний центр забезпечується необхідною кількістю автомобілів для оперативного перевезення кінологів зі службовими собаками на місця подій, участі у проведенні пошукових заходів чи слідчих дій, виконання господарських функцій, а також мікроавтобусом для виїзду

кінологів на місця проведення занять, змагань, участі у заходах із забезпечення публічної безпеки і порядку.

Штатна належність службових собак за напрямками спеціалізації кінологічного центру затверджується керівниками ГУНП відповідно до норм, визначених документами організаційно-розпорядчого характеру Національної поліції України.

Основними завданнями КЦ є:

- 1) участь у забезпеченні публічної безпеки і порядку;
- 2) участь в охороні прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави;
- 3) участь у протидії злочинності;
- 4) надання в межах, визначених законодавством, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або інших надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Основними функціями КЦ є:

1) участь кінологів зі службовими собаками в складі слідчо-оперативних груп під час проведення оглядів місць подій, заходів з припинення злочинів, пошуку та затримання злочинців, виявлення вибухових речовин, зброї, набоїв і наркотичних засобів, трупів, стріляних гільз, інших предметів, що можуть використовуватись як речовий доказ, припинення кримінальних правопорушень, забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, охорони об'єктів і територій державної, приватної та інших форм власності, а також установа місцезнаходження безвісти зниклих та безвісно відсутніх;

2) підбір, розстановка, навчання і виховання кінологів, постійне вдосконалення їх професійної майстерності, вогневої, стрийової і фізичної підготовки, формування в кожного з них високих моральних і вольових якостей, пильності, почуття особистої відповідальності за виконання службового обов'язку;

3) розробка і виконання перспективних і поточних планів, визначення основних напрямів діяльності КЦ,

зміцнення та розвиток службової кінології з урахуванням складної оперативної обстановки та вимог поліції;

4) вивчення, узагальнення, поширення та впровадження в практику передового вітчизняного та іноземного досвіду щодо організації діяльності КЦ поліції. Забезпечення повного обліку та аналізу результатів роботи КЦ;

5) організація взаємодії з кінологічними громадськими організаціями, а також підприємствами, установами, організаціями, органами місцевого самоврядування, іншими органами державної влади з питань кінології;

6) забезпечення своєчасного проведення господарських та ветеринарно-санітарних заходів щодо охорони здоров'я та благополуччя службових собак, їх постійної готовності для застосування в різних оперативних ситуаціях, а також поліпшення їх робочих і екстер'єрних якостей;

7) організація та безпосередня участь у науково-дослідній роботі з проблем кінології і технічного оснащення КЦ, а також упровадження досягнень науки та техніки в їх діяльність;

8) удосконалення методики підготовки та тактики застосування службових собак в протидії злочинності, забезпеченні публічної безпеки і порядку, охороні прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави;

9) забезпечення службової діяльності відокремлених підрозділів територіальних органів Національної поліції України згідно з розподілом функціональних обов'язків кінологів за напрямками організації роботи з використання службових собак для:

- розшуку людей (правопорушників) за запаховими слідами;

- пошуку вибухівки, вибухових пристроїв та вогнепальної зброї;

- пошуку наркотичних засобів, наркотичних речовин та прекурсорів;

- пошуку трупів чи їх залишків тощо.

10) проведення організаційно-методичних зборів

особового складу кінологічної служби, спеціальних і спортивних заходів (кінологічних змагань, відкритих тестувань тощо) з перевірки робочих якостей службових собак. Проведення тестувань всіх собак ГУНП (двічі на рік), вжиття заходів щодо вдосконалення професійної майстерності працівників кінологічної служби;

11) здійснення племінної роботи, відтворення й вирощування собак з високими робочими та екстер'єрними якостями, проведення встановленого порядку обліку цієї роботи. Ведення і видання племінної документації, родовідних карток (для кінологічних підрозділів, які займаються племінною справою);

12) організація роботи з поточного й перспективного розвитку й ефективного використання можливостей кінологічної служби в підрозділах територіального органу поліції, ведення службової документації з цих питань;

13) інспектування (перевірка) всіх органів і підрозділів територіального органу поліції з питань використання службових собак в протидії злочинності та забезпеченні публічної безпеки і порядку, їх утримання (годування, ветеринарне обслуговування, розміщення тощо). Вжиття заходів, спрямованих на усунення виявлених недоліків.

7.5. Методи підбору і основи дресирування собак у службовому використанні

Відбір і підбір собак. Відбором називається виявлення і збереження для подальшого розведення собак, найбільш повно відповідають вимогам службових та племінних якостей. Основне завдання відбору – вибрати з усього наявного в кінологічному центрі поголів'я собак кращих, придатних для розведення та усунути з розведення які не відповідають вимогам стандартів порід службових собак. Собаки, відібрані для розведення, зараховуються в племінні.

Стандарт породи – це мінімальні вимоги, яким повинні відповідати за походженням, особливостям поведінки, конституції, екстер'єру та іншими показниками собаки даної

породи. Стандарт розробляється і затверджується на ряд років і є стійким керівним документом по племінній роботі. Він переглядається і змінюється в міру того, як виникають нові суттєві вимоги до собак.

Підбір – це найбільш раціональне з'єднання в пари відібраних племінних псів і сук для подальшої їх в'язки з метою отримання від них цуценят із запланованими бажаними якостями. При підборі прагнуть отримати потомство, що поєднує кращі якості батьків, домогтися прогресу поголів'я.

Відбір і підбір не повинні відриватися один від одного. Тільки в їхній єдності, безперервному поєднанні і творчому здійсненні запорука успіху.

Процес вдосконалення порід, що базується на єдності дії відбору і підбору, називається селекцією.

Призначення селекції в службовому собаководстві - систематичне вдосконалення службових (робочих) і племінних якостей собак службових порід з урахуванням вимог до них. Це досягається своєчасним виявленням якісних змін в потомстві племінних собак, що з'явилися внаслідок впливу на їх батьків різними методами і прийомами розведення, подальшим відбором і підбором собак з метою посилення та закріплення в поголів'я бажаних якостей.

Істотний вплив на ефективність селекції надають умови утримання та годування собак, а також безліч інших факторів, пов'язаних з біологією тварин, технікою розведення і використання. Хороші умови утримання, повноцінна годівля і систематична дресирування сприяють найбільш повному прояву та своєчасному виявленню в потомстві племінних собак цінних, бажаних якостей, що в кінцевому рахунку позитивно позначається на можливостях більш ефективного відбору та підбору тварин та підвищення якості поголів'я собак службових порід.

Методи відбору. *Масовий відбір* – вид відбору, коли з популяції або породи відбирають велике число кращих особин на основі їх фенотипової оцінки (за загальним

враженням, з виставочної оцінки, з бонітуючої оцінки). Такий відбір в нашій країні вівся в багатьох породах в той час, коли розведення собак велося централізовано і всі особини, які отримали достатньо високі оцінки на виставці брали участь у відтворенні породи. Ефект від масового відбору можливий тільки в тому випадку, коли відбирається ознака має високу спадковість. При низькій успадкованій ознаки цей вид відбору неефективний.

Сімейний відбір – для проведення цього відбору потрібно вивчення динаміки ознаки всередині сімейства. На підставі середнього значення ознаки по сімейству відбирають або вибраковують цілі сім'ї незалежно від величини розкиду значень даної ознаки всередині сімейства. Сімейний відбір переважний при низькій успадкованої ознаки, за наявності великих сімейств і при низькій мінливості, зумовленої загальною для сімейства середовищем. Так, наприклад, при селекції на стійкість до лейкозу, широко поширеній серед тварин різних видів, сімейства з високою частотою захворюваності повинні вибраковуватися.

Внутрішньо сімейний відбір. У цьому виді відбору собак відбирають на підставі відхилення значень ознаки кожної особини від середнього значення ознаки за сімейством. Для племінного розведення використовують тільки найкращих собак з сімейства. Цей метод відбору найбільш кращий при селекції кількісних і залежних від зовнішнього середовища ознак. Внутрісімейний відбір можна використовувати, наприклад, при прагненні до збільшення розмірів собак, густоти шерстного покриву, поліпшенню робочих якостей.

Відбір за якістю потомства широко використовуваний і дуже ефективний метод. В цьому методі як критерій використовуються середні значення ознаки їх потомства. На жаль, цей вид відбору може бути застосований тільки тоді, коли виявиться можлива оцінка всього отриманого потомства, наприклад на виставці або племінному огляді.

Відбір з робочих якостей. Для робочих собак – службових, пастуших, мисливських величезне значення має

крім екстер'єру збереження специфіки і призначення породи. Службові якості собак оцінюються на випробуваннях. Безсумнівно, службові якості собаки і ступінь отриманого їй диплома залежать не тільки від природних здібностей собаки, а й від здібностей дресирувальника і тривалості процесу дресирування. Але, оскільки ознаки поведінки успадковуються за тими ж законам, як і всі морфологічні, головним чинником в оцінці працездатності собаки є все ж спадково обумовлена здатність до специфічного навчання.

Дресируємість представляє із себе досить ємне поняття, вона включає в себе: здатність до навчання абсолютно специфічних факторів (наприклад апортирування, пошуку «човником» або облаюванні дичини), чуття, витривалість, швидкість бігу, агресивність.

Крім робочих якостей має величезне значення і просто відбір з поведінки, що стосується ознак, що роблять собаку складною і неприємною в утриманні (наприклад, підвищена агресивність, некерованість, порушення гігієнічного поведінки).

Тандемний (послідовний) відбір ведуть по черзі по кожному з обраних ознак. Після досягнення бажаного рівня за однією ознакою приступають до відбору за іншою ознакою. Якщо між ознаками є позитивна генетична кореляція, то такий відбір може бути більш ефективний. Однак досить часто між ознаками спостерігається негативна кореляція, яка є небажаною. Так, наприклад, прагнення в деяких породах до отримання якомога більш витончених голів, неминуче тягне за собою збільшення грудної клітки, а часто і дефекти зубної системи. Крім того, в собаківництві часто спостерігається зміна моди на той чи інший тип собаки, що в деяких випадках знижує ефективність тандемного відбору.

Відбір по незалежним рівням. При цьому відборі для кожної ознаки встановлюють мінімальний стандарт і вибраковують тих собак, які по одній ознаки не відповідають встановленим вимогам. На відміну від тандемного, цей тип відбору дозволяє вести селекцію одразу за кількома ознаками.

Чим більше ознак включається в відбір, тим нижче встановлюється межа для кожного з них, оскільки одночасно знайти багато тварин поєднують високі показники за багатьма ознаками практично неможливо. Цей метод застосуємо як до якісних, так і до кількісних ознаках. У собак в якості даної форми відбору виступає племінне положення, строго регламентує використання виробників мають високі оцінки на виставках. У стандарті кожної породи існує перелік недоліків, пороків і дискваліфікує пороків, від яких залежить екстер'єрна оцінка. Собаки мають дискваліфікуючі пороки до розведення не допускаються.

Відбір по селекційним індексам можливий тільки в промисловому тваринництві при наявності єдиного банку даних, занесених в комп'ютерну базу даних. Селекційні індекси лежать в основі селекції за комплексом ознак і можуть бути використані для прогнозування племінних якостей тварини. Мета індексування - об'єднання в одному показнику оцінки племінної тварини по його фенотипу, боковим родичам та нащадкам. В селекційний індекс може включатися різну кількість ознак. У підсумку виходить узагальнений коефіцієнт, на який ведеться селекція, тобто ведеться відбір на сукупність певних ознак. Багато кінологи - теоретики мріють внести подібне і в практику собаківництва, що в принципі можливо за наявності певних комп'ютерних програм. Цьому багато в чому могла б сприяти і скасована нині племінне бонітування

7.6. Загальні принципи дресирування службових собак

Теоретичні основи дресирування базуються на вченні великого російського фізіолога І.П. Павлова про вищої нервової діяльності. Вищою нервовою діяльністю академік Павлов називав роботу великих півкуль головного мозку щодо встановлення зв'язку організму з навколишнім середовищем. Він довів, що яким би складно не здавалося поведінку тварин, воно завжди має цілком певну причину і є результатом діяльності їх нервової системи. Навчання дозволило розробляти науково обґрунтовану методику

дресирування собак. Дії тварини завжди є відповіддю організму на впливу навколишнього середовища або на певні процеси, що відбуваються в самому організмі. Всякий вплив на організм, яке викликає у відповідь дія з боку останнього, називається подразником; відповідь дія організму на подразник-реакцією. Наприклад: команда "сидіти!" і натиск на круп собаки-подразники, а посадка собаки-реакція.

У дресирування насамперед використовують вроджені особливості і властивості собак. Кожній з груп і порід собак притаманне певні спадкові задатки, що утворилися в результаті багатовікових повторних вправ у виконанні тієї чи іншої роботи. Найбільш яскраво у собак проявляються інстинкти (складні безумовні рефлексі): харчової, завдяки якому тільки що народжений щеня знаходить соски матері, та орієнтовний, що дає правильну орієнтацію в навколишньому середовищі. У дорослого собаки інстинкти виражаються в складному комплексі реакцій: піщевою орієнтовною, оборонної та статевої. Прояв реакцій закономірно, але не однаково в різні моменти життя собаки. Так, у дуже голодною, а так само жадібною до їжі собаки переважає харчова реакція, на практиці нерідко заважає дресируванню. Орієнтовна реакція спостерігається у багатьох мисливських собак. Оборонна в активній формі переважає у більшості службових собак.

Дресирування собаки починається з першого підходу до собаки і встановлення правильної взаємини (контакту) дресирувальника з собакою протягом 10-15 днів.

До початку цілеспрямованих занять з собакою дресирувальник зобов'язаний вивчити теорію дресирування, основні правила утримання собак і догляду за ними.

Перш ніж починати будь-яку вправу, треба побачити, як воно виконується досвідченим дресирувальником (кінологом) з собакою, продумати порядок застосування умовних (сигнальних) і безумовних (підкріплюють) подразників з урахуванням особливостей свого собаки, отримати консультації у інструктора (керівника).

Для доведення способів застосування подразників (сполучень) до автоматизму дресирувальника необхідно потренуватися у виконанні вправ без собаки, це допоможе попередити деякі можливі помилки у виробленні умовного рефлексу у собаки. Потім потрібно виконати вправу в уповільненому темпі і лише в міру оволодіння технікою впливу подразниками поступово прискорювати темп роботи, доводячи до нормативних вимог.

При поєднанні умовних і безумовних подразників команди вимовляти чітко, з потрібною інтонацією і відповідною силою, виключити багатослівність. Вони відволікають собаку, затримують вироблення умовного рефлексу.

У заключному періоді підготовки собак в умовах, близьких до вимог служби, собаку треба привчати до виконання команд, що подаються за укриття і вимовних тихо, пошепки, коли собака не бачить дресирувальника.

В управлінні поведінкою собаки важливе значення мають жести. При виконанні первинних вправ вони дещо відрізняються від стандартних, так як рухи руки з повідцем або ласощами відбуваються так, щоб змусити собаку виконати потрібну дію. Принаймні освіти умовного рефлексу у собаки треба домагатися чіткого виконання жестів як у стройовому (класичному) варіанті так і службовому. Наприклад, жест посадки, укладання можна подавати повністю при управлінні собакою на великій відстані, а на близькій відстані, особливо на службі, досить незначного руху руки.

При дресируванні і застосуванні собак на службі використовуються 8 основних жестів, які цілком забезпечують чітке управління собакою: «До мене», «Поруч», «Сидіти», «Лежати», «Стояти», «Голос», «Повзи», «Гуляй ». Жест «Гуляй» є спільним для всіх випадків, коли треба показувати собаці напрямок руху або привернути її увагу на якийсь подразник (об'єкт). Різниця між значенням цього жесту в різних прийомах в тому, що можливо деяка зміна

кута викидання правої або лівої руки. У кожному конкретному прийомі жест «Гуляй» обов'язково супроводжується відповідною командою.

Необхідно вміло користуватися коротким і довгим поводками як засобом, дисциплінуючим собаку, що дозволяє чітко керувати її поведінкою. Повідці застосовуються, як правило, для підкріплення команди або жесту у вигляді ривка, стримування і легкого підтягування.

Не можна карати собаку повідцем. Собаки дуже уважні до повідця. Тому перехід до управління без повідця повинен бути поступовим. Працювати без повідця собака повинна в наморднику.

При виконанні будь-якого початкового вправи правильне відповідей дія собаки на застосовувані умовний і безумовний подразники треба підкріплювати погладженням у поєднанні з схвалюють словом «Добре». Це повинно викликати у собаки приємне відчуття. Рекомендується погладити (поплескати) кистю лівої руки по лопатці, грудей собаки, ніжно почухати біля основи вух.

Правильні дії собаки щоразу треба підкріплювати умовно поощряючим словом «Добре» з схвалює інтонацією. При дресируванні собак розшукової, сторожової та інших спеціальних служб ласощі давати тільки лівою рукою.

З метою збереження чистоти індивідуального запаху на апортировочний предмет, особливо на початку вибірки речей, не можна брати ласощі правою рукою. Винятком є показ ласощів правою рукою при виконанні первинних вправ виклику гавкання і переповзання, а також в окремих випадках при посадці і укладанні. У зв'язку з цим погладжувати собаку треба, як правило, лівою рукою.

Результативність та якість вироблення умовних рефлексів залежать від віку собаки. З цуценятами краще проводити цілеспрямоване підготовче дресирування. При дресируванні цуценят і дорослих собак користуються одними і тими ж методами, але з урахуванням особливостей тварин. Займатися з собакою рекомендується 2-3 рази на день, краще

перед годуванням, але не раніше, ніж через 2-3 години після годування. Визначаючи кількість занять і тривалість кожного з них, треба виходити з обліку кількості і видів виконуваних вправ, їх складності, нервової та фізичного навантаження на організм собаки та її працездатності.

У початковому періоді підготовки собак, коли виконуються вправи з вироблення общедисциплінарних навичок і деяких нескладних спеціальних вправ, тривалість заняття не повинна перевищувати двох годин. З початком вправ з опрацювання слідів тривалість кожного заняття збільшується, а кількість їх зменшується.

Перед заняттям треба добре вигуляти собаку. Рекомендується спочатку повторювати вправи по вдосконаленню розпочатих раніше умовних рефлексів, потім виконувати вправи з вироблення нового умовного рефлексу, не відволікаючи собаку іншими видами вправ.

При дресируванні розшукових і сторожових собак треба мати комплект спеціального спорядження індивідуального і групового користування. Індивідуальними засобами є: звичайний і строгий (металевий) нашийники, короткий і довгий повідці, намордник, шлейка, ланцюг, сумка для перенесення предметів дресирування, сумка для ласощів, комплект різноманітних апортировочних предметів, пінцет, спеціальний поліетиленовий пакет і брезентовий плащ.

На заняттях, особливо в перший місяць, обов'язково потрібно мати ласощі – дрібні шматочки м'яса, печива, цукру, в крайньому випадку, хліба.

Групові засоби – дресирувочний костюм (куртка і брюки), дресирувальне пальто, спеціальні рукави, пальто цивільне, хлист шкіряний (можна замінити прутами), пістолет стартовий, контейнери з набором різноманітних предметів для вибірки речей. Крім того, у навчальних підрозділах обладнуються майданчики з різноманітними спорудами, перешкодами і об'єктами, передбаченими програмою по службі собак відповідного відомства.

Контрольні питання

1. Фази в поведінці цуценяти від народження до зрілості.
2. Фаза соціалізації.
3. Сутність підготовки собак для розшуку наркотиків.
4. Використання службових собак.
5. Вітчизняні і закордонні методики навчання спеціальних собак по пошуку НЗ та зброї.
6. Технологічні показники робочих якостей собак.
7. Фактори, що впливають на ступінь чутливості тварин до запахів часток.
8. Вплив на працездатність службової тварини.
9. Перевірка на працездатність.
10. Основні завдання та функції кінологічних підрозділів Національної поліції України.
11. Методи підбору собак у службовому використанні.
12. Загальні принципи дресирування службових собак.
13. Комплект спеціального спорядження індивідуального і групового користування для дресирування.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Арасланов Ф.С., Алексеев А.А., Шигарин В.К. Дрессировка служебных собак. Алма-Ата: Канар, 1987. – 302с.
2. Бергман Е. Поведение собак. – М: Цитадель, 1996. – 207 с.
3. Буров С.В., Вычужанин А.А., Левченко Ю.И. Влияние высокоэнергетических белковых кормовых добавок фирмы «Royal Canin» на обмен веществ, поведение и рабочие качества служебных собак. «Проблемные вопросы служебной кинологии на современном этапе»: материалы V междунар. научн. – практ. конф., г. Ростов-на-Дону, 19 мая 2016 г. Ростов-на-Дону, 2016. URL: <https://docplayer.ru/27457424-Problemnye-voprosy-sluzhebnoy-kinologii-nasovremennom-etape.html> (дата звернення: 09.07.2020).
4. Горшков В.В. Влияние типа кормления на продуктивные особенности служебных собак. Вестник Алтайского ГАУ. 2015. № 5. С. 113–115.
5. Гриценко В.В. Теоретические основы дрессировки. М., 2000. – 134 с.
6. Гусев В.Г., Гусева Е.С. Кинология. Посібник для експертів і власників племінних собак. – М.: ТОВ «Аквариум-Принт», 2008. – 232 з., мул.
7. Дулина Г. И. Правила и нормативы испытаний и соревнований собак служебных пород. – М., 1986. – 56 с.
8. Дяченка Н.П. Життя собача. Вибір, виховання, дресирування. – Ростов н/Д: Фенікс, 2004. – 416 с.
9. Емельянова А.А., Буглак А.О. Анализ структуры заболеваемости кошки домашней и собаки домашней. Вестник ТвГУ. 2014. № 1. С. 86–100.
10. Есаулова Л.А., Астафурова Е.В. Анализ кормления и исследование качества сухих полнорационных кормосмесей для собак. Вестник Воронежского ГАУ. 2013. № 4. С. 180–185.
11. Зорін У., Зоріна А. Годівля собаки. Основи харчування. – М.: ТОВ «Аквариум-Принт», 2006. – 112с.

12. Зубко В.М. Содержание служебных собак и уход за ними. – М.: Колос, 1993 – 62 с.
13. Зубко В.Н. Служебное собаководство. М.: Патриот, 1991. – 67 с.
14. Зубко В.Н., Алексеев А.А. Энциклопедия собаководства. М.: Тера – Книжный клуб, 1998. – 164 с.
15. Інструкція по відбору, дресируванню спеціальних собак з пошуку вибухівки та вогнепальної зброї / Затверджена Міністерством Внутрішніх Справ України 22.05. 1999 р. – К., 2000. – 45 с.
16. Климов Є. Самовчитель дресировальника. – Ярославль, 2005. – 128 с.
17. Кормление и лечение собак С.Н. Хохрин, В.И. Рыженко – 2-е изд., испр. – М.: ООО «Гамма Прес 2000»: Махаон, 2000. – 448 с.
18. Льюис Л., Моррис М., Хэнд М. Кормление собак и кошек. URL:<https://www.zoo24.ee/linnafauna/publ/dis/food.pdf> (дата обращения: 16.07.2020).
19. Мазовер А.П. Племенное дело в служебном собаководстве. Домодедово :«ВАП», 1994. 204 с. URL: <https://bio.wikireading.ru/11142> (дата звернення: 19.07.2020).
20. Максимюк Н.Н., Скопичев В.Г. Физиология кормления животных: Теория и питания, прием корма, особенности пищеварения: учебник для вузов. Санкт-Петербург: Лань, 2004. 256 с.
21. Мычко Е.Н. Среднеазиатская овчарка. Стандарты. Содержание. Разведение. Профилактика заболеваний. 2017. 176с. URL: <https://vashkinolog.com/porody/bolshie/alabaj/vyazka-ala.html> (дата звернення: 06.07.2020).
22. Налепова М.Ю., Лещева Н.А. Влияние различных типов кормления на состав микрофлоры кишечника. Ветеринар. 3009. № 1. С. 2–3.
23. Натуральное питание кошек и собак. Плюсы и минусы. URL: <https://pets.mail.ru/how-to/domashnee-pitanie-plyusy-i-minusy/> (дата звернення: 11.08.2020).

24. Племенная ценность по показателю роста. Zuchtwert (племенная ценность) по показателю роста. URL: <https://ckvno.pp.ua/archives/663> (дата звернення: 03.08.2020).
25. Племенная ценность по показателю роста. Zuchtwert (племенная ценность) по показателю роста. URL: <https://ckvno.pp.ua/archives/663> (дата звернення: 03.08.2020).
26. Полищук Ф.И., Трофименко О.Л. Кинология: учебник для вузов. Киев: Перун, 2007. 1000 с.
27. Пособие по собаководству /Сост. П.А. Заводчиков. – 2-е изд. – М., 1964.
28. Похитители наших сердец Л.А. Корнеев, А.С. Колотило, С.Ю. Сидорова и др. – Днепропетровск: Райдуга, 1993. – 168с.
29. Практикум по разведению сельскохозяйственных животных /В.Я. Борисенко, К.В. Баранова, А.П. Лисицын. – М.: Колос, 1984. – 256 с.
30. Проблемные вопросы кормления служебных собак / А.Н. Маслюк и др. Аграрный вестник Урала. 2017. № 1 (155). С. 26-30. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemny-evoprosy-kormleniya-služebnyh-sobak> (дата обращения: 19.07.2020).
31. Сельскохозяйственное собаководство / И.А. Веселовский, П.А. Емельянов, А.П. Мазовер, М.Ф. Томмэ, Л.Г. Томмэ. – М.: Сельхозиздат, 1941. – с. 180.
32. Сельскохозяйственное собаководство / И.А. Веселовский, П.А. Емельянов, А.П. Мазовер, М.Ф. Томмэ, Л.Г. Томмэ. – М.: Сельхозиздат, 1941. – С. 3-23.
33. Симпсон Дж. В. Клиническое питание собак и кошек: руководство для ветеринарного врача. Москва: Аквариум, 2001. 256 с.
34. Служебное собаководство: Сб. / Сост. В.Н. Зубко.: – М.: ДОСААФ, 1987. – 382 с.
35. Сметанина Л.Б., Бабурина М.И., Анисимова И.Г. Состояние российского рынка кормов для непродуктивных животных. Все о мясе. 2009. № 3. С. 18–24.
36. Собаки: уход, питание, здоровье / А.В. Михайловский,

- П.А. Заводчиков, А.П. Мазовер и др. – Кишинев: АХШ Z, 1992. – 296 с.
37. Соболь О. М. Використання різних типів годівлі собак у зв'язку з їх розміром та породною належністю. Сучасні виклики і актуальні проблеми науки, освіти та виробництва: міжгалузеві диспути: зб. наук. пр.: матеріали V між нар.наук.-практ. інтернет-конф. м. Київ, 3 червня 2020 р. Київ, 2020. С. 301–306.
38. Современная энциклопедия собаководства. – Донецк: ПКФ «БАО», 2001. – 480 с.
39. Соколов В., Шубкина А., Букварева Е. Собаки мира. – М.: Астрель, 2001.
40. Специфика кормления среднеазиатской овчарки. URL: <https://alabaihelp.kamrbb.ru/?x=read&razdel=14&tema=40&start=0> (дата звернення: 03.08.2020).
41. Флерова Н.А. Стрижка собак и уход за их шерстью. – М.: ВЕРВО, 1994. – 144 с.
42. Энциклопедия по уходу за собаками / Авт.-сост. В.И. Давыденко. – Мн.: Современный литератор, 2000. – 608 с.
43. Энциклопедия ухода за собакой. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2001. – 272 с. 28.
44. Day C. Feeding dogs. Alternative Veterinary Medicine URL:[http://www.users.globalnet.co.uk/~avmc/Feeding%20Dogs%20WS138-07svobodny i](http://www.users.globalnet.co.uk/~avmc/Feeding%20Dogs%20WS138-07svobodny%20i) (дата звернення: 14.08.2020).
45. Hill R.C. Feeding Dogs for Agility. 8th Annual Dog Owners & Breeders Symposium. Courtesy of the AKC's Canine Health Foundation. University of Florida College of Veterinary Medicine. 2004. URL: <http://rrcus.org/rhodesianridgebackhealth/Documents-PDFs/FeedingForAgility.pdf>. (дата звернення: 11.08.2020).

ГЛОСАРІЙ

1. АГОНІСТИЧНА ПОВЕДІНКА – складний комплекс, який утворюють напад, погроза, підпорядкування, втеча.

2. АГРЕСІЯ – інстинкт боротьби, спрямований проти побратимів по виду. Агресія відсутня відносно хижака до жертви. Ближче до справжньої агресії контратаки жертви на хижака.

3. АКЛІМАТИЗАЦІЯ – форма фізіологічної адаптації, що дозволяє тварині змінити свою толерантність до факторів середовища. У собак як у високоорганізованих соціальних тварин акліматизація носить не тільки фізіологічний характер, але й соціально-психологічний, коли захист від несприятливих умов середовища досягається за рахунок тих або інших привілеїв, одержуваних даною твариною у зв'язку з його соціальним статусом або завдяки зміні способу життя зграї в цілому.

4. АКТИВНО-ОБОРОННА РЕАКЦІЯ – злобність, особисті, сміливі і різноманітні, як позитивного так і негативного характеру дії, рухи хазяїна по відношенню до собаки.

5. АЛЛОМОНИ – хімічні сигнали, за допомогою яких здійснюється міжвидове спілкування. Алломони слід відрізняти від феромонів.

6. АЛЬТРУЇСТИЧНА ПОВЕДІНКА – цим терміном характеризують різні поведінкові акти, що приносять збиток особинам, які їх виконують, однак біологічно вигідні для тварин свого виду. Альтруїстичним можна вважати таку поведінку, що призводить до підвищення пристосованості іншого організму за рахунок можливого зниження пристосованості особини, що здійснює альтруїстичний акт.

7. АМБІВАЛЕНТНА ПОВЕДІНКА – конгломерат з елементів реакцій, кожна з яких залежить тільки від якоїсь однієї з конфліктних тенденцій.

8. БІОЛОГІЧНА ПАМ'ЯТЬ – біологічну пам'ять можна визначити як здатність живих істот (або їхніх популяцій)

сприймати впливи ззовні, закріплювати, зберігати й надалі відтворювати викликувані цими впливами зміни функціонального стану й структури.

Розрізняють генетичну, імунологічну й нейрологічну (нервову) форми пам'яті. Остання підрозділяється на коротко- і довгострокову пам'ять, крім яких виділяють ще й проміжну пам'ять. Переклад значимої інформації з коротко- у довгострокову пам'ять називається консолідацією енграми, тобто утворенням структурно-хімічних змін, що фіксують зовнішню ситуацію й відношення до неї самого суб'єкта.

При розгляді поведінки генетична пам'ять становить інтерес тільки в плані фіксації вроджених форм поведінки, імунологічна лежить за рамками питання (автори).

9. **БІОЛОГІЧНІ ФОРМИ ПОВЕДІНКИ** – багаторазова поведінка, побудована з окремих унітарних реакцій, пов'язана із забезпеченням основних біологічних потреб. Виділяють наступні найбільш загальні біологічні форми поведінки:

- харчова;
- оборонна;
- статева;
- батьківська;
- поведінка потомства стосовно батьків

10. **БІХЕВІОРИЗМ** – напрямок у психології, що вважає об'єктом свого дослідження поведінку людини й тварин. Поведінка розглядається як сукупність доступних спостереженню, об'єктивно реєстрованих реакцій організму на стимули із зовнішнього середовища.

11. **ЗОВНІШНЄ (БЕЗУМОВНЕ) ГАЛЬМУВАННЯ** – термінове придушення поточної умовно-рефлекторної діяльності при дії сторонніх для неї подразників, що викликають орієнтовний або який-небудь інший безумовний рефлекс.

12. **УВАГА** – у першому значенні термін характеризує рівень пильнування; цей термін використовують невропатологи для характеристики ефективності впливу навколишнього оточення на поведінку. У другому значенні це слово вживають у тих випадках, коли мова йде про здатність

виділяти найбільш важливий із сукупності подразників.

13. **ВНУТРІШНЄ (УМОВНЕ) ГАЛЬМУВАННЯ** – виникає, коли умовний подразник перестає підкріплюватися безумовним. Таке гальмування виникає не терміново, не відразу, а розвивається поступово, виробляється по загальним законом умовного рефлексу і є настільки ж мінливим і динамічним.

14. **УРОДЖЕНА ПОВЕДІНКА** – поведінка, що розвивається без очевидного впливу середовища.

15. **ГЕНЕРАЛІЗАЦІЯ** – поширення звикання до даного стимулу на інші, подібні з першим, стимули. Чим менше подібність цих нових стимулів з початковим, тим менше буде виражена генералізація.

16. **ГЕШТАЛЬТ-ПСИХОЛОГІЯ** – назва походить від німецького «образ»; гештальтисти – прихильники уявлення, відповідно до якого сприйняття цілого випереджає сприйняття його частин.

17. **ГІСТЕРЕЗИС** – якийсь механізм, що забезпечує затримку між стимулом і реакцією на нього. Наявність гістерезису, наприклад, призводить до того, що тварина відчуває зменшення почуття голоду не відразу, як тільки почне їсти, а лише через значний час.

18. **ДЕПРИВАЦІЯ** – умови діяльності організму, при яких відсутній який-небудь (звичайний для даної діяльності) подразник. Виділяють наступні види депривації: сенсорна, рухова, аліментарна, соціальна .

19. **ДИНАМІЧНИЙ СТЕРЕОТИП** – зафіксована система з умовних і безумовних рефлексів, об'єднаних у єдиний функціональний комплекс, що утворюється під впливом стереотипно повторюваних змін і впливів зовнішнього й внутрішнього середовища організму .

20. **ДИСТАНЦІЯ ЗБЛИЖЕННЯ, ІНДИВІДУАЛЬНА ДИСТАНЦІЯ** – мінімальна дистанція, терпима між особинами в нормальних соціальних умовах; є одним з найважливіших критеріїв внутрішньовидових соціальних відносин

21. ДОМЕСТИКАЦІЯ (ОДОМАШНЮВАННЯ) – стан, при якому розмноження тварин, турбота про їх і годівлю в більшому або меншому ступені залежить від людини. Доместикація супроводжується чередою біологічних (морфологічних, фізіологічних або поведінкових) змін у тварини. Цим вона відрізняється від приручення, що визначають як усунення схильності тікати від людини.

22. ДОМІНАНТА – осередок стихійного підвищення збудливості, що виникає в центральній нервовій системі.

23. ДОМІНУВАННЯ – право на першочерговий прояв реакції наближення в одних випадках і реакції уникнення в інших для однієї особи у порівнянні з іншою.

24. ДРЕСИРУВАННЯ – процес закріплення навички настільки до такого ступеню, коли він виробляється собакою не тільки, коли цього вимагає задоволення тієї або іншої потреби, але по команді й у будь-якій обстановці, навіть тій, що загрожує життю.

25. ПОЗАМЕЖНЕ ГАЛЬМУВАННЯ – гальмування коркових клітин, що виникає у відповідь на подразнення, що перевищує межу їхньої працездатності й забезпечує тим самим схоронність цих клітин.

26. ІЄРАРХІЯ – система поведінкових зв'язків між особинами в групі, що регулює їхні взаємини й доступ до їжі, притулку, особинам протилежної статі й т.д. Ієрархія може бути нестійкою, мінливою залежно від обставин (відносно домінування) і жорсткою, стійкою в часі (абсолютне домінування).

27. ІМОБІЛІЗАЦІЯ – повна нерухомість.

28. ІМПРИНТИНГ - (ЗАПАМ'ЯТОВУВАННЯ) – специфічна форма навчання тварин, фіксація в їхній пам'яті відмітних ознак об'єктів, деяких уроджених поведінкових актів.

29. ІНСТИНКТ – примітивне уявлення про інстинктивну поведінку зводилося до того, що детальні інструкції з реалізації поведінки й подразники, які викликають цю поведінку, закодовані в генах організму.

30. ІНТЕНЦІОННІ РУХИ – підготовчі або незавершені рухи, нерідко спостережувані на початкових стадіях якої-небудь активності. Ці рухи служать джерелом багатьох форм демонстративної поведінки.

31. ДОСЛІДНИЦЬКА ПОВЕДІНКА – сукупність реакцій, які спрямовані на поліпшення сприйняття. Потрібно розрізняти наступні його різновиди:

1) орієнтовна реакція, що складається в зміні положення й орієнтації органів почуттів;

2) власне дослідницька поведінка, що пов'язана з пересуванням тварини;

3) маніпуляторно-дослідницька поведінка, коли тварина не тільки переміщається, але й впливає якимсь чином на навколишнє оточення, наприклад маніпулює предметами.

32. КОГНІТИВНІ (ПІЗНАВАЛЬНІ) КАРТИ – процес, завдяки якому організм здобуває якусь подобу топологічної карти тієї місцевості, у якій він живе. Когнітивна карта – це динамічний образ, здатний до змін й уточнень на підставі інформації про зміну середовища або при зміні місцезнаходження в ній самого суб'єкта .

33. КОМПРОМІСНА ПОВЕДІНКА – виконання твариною елементів руху загальних для різних тенденцій (наприклад, наближення й віддалення).

34. КОНФЛІКТ (ПСИХІЧНИЙ) – ситуація, коли є тенденції до декількох несумісних типів поведінки.

35. КРИТИЧНА РЕАКЦІЯ – форма бойової поведінки, що мотивується страхом, найсильнішим прагненням до втечі, що не може бути реалізовано, тому що небезпека занадто близька.

36. КУЛЬТУРНА НАСТУПНІСТЬ – передача інформації від одного покоління до іншого негенетичним шляхом. Стосовно до псових дане явище описується термінами традиція родини, традиція зграї.

37. КОМПЛЕКС ФІКСОВАНИХ ДІЙ (КФД) – складні стереотипні рухи, що утворюють високоорганізовану послідовність. КФД викликаються простими, але

високоспецифічними подразниками, що виконують роль поштовху, і однаково проявляються у всіх представників даного виду.

38. **ЛІДЕРСТВО** – звичайно здатність даної особини впливати на характер пересування групи з місця на місце. Лідер (ватажок) визначає час, швидкість і напрямок пересування своєї групи. Найбільш ефективним лідером у цьому смислі необов'язково повинен бути самий домінантний індивідуум. Лідерство визначається більшою мірою досвідом, ніж фізичними здатностями. У зграях псових значна роль у регулюванні переміщень групи можуть грати самки.

39. **МЕХАНОРЕЦЕПЦІЯ** – здатність сприймати механічні подразнення. У механорецепторах відбуваються електромеханічні зміни внаслідок деформації мембрани клітини.

40. **МОЗАІЧНИЙ РУХ** – тварина починає одночасно кілька дій, але жодного не завершує.

41. **МОНОГАМІЯ** – самець і самка утворюють пару щонайменше на один сезон, а іноді й на все життя.

42. **МОТИВАЦІЯ** – мотивація являє собою емоційно пофарбовані стани організму, що виникають під впливом первинних змін у внутрішнім середовищі, що характеризуються виборчими активуючими впливами, спеціальних підкіркових апаратів на кору головного мозку й інші його відділи й спрямовуючі поведінку тварини на задоволення вихідної потреби.

43. **ПОКАРАННЯ** – це такі неприємні для собаки або болючі впливи, які ми здійснюємо вже після непотрібної нам або неправильної, на наш погляд, поведінки собаки.

44. **НАГАДУВАННЯ** – відтворення в невеликому обсязі частини засвоєних реакцій або повторення пережитого досвіду на якійсь фазі розвитку, якого досить, щоб підтримувати рано сформовані реакції на високому рівні, але недостатньо, щоб викликати якийсь ефект у тварин, які не мають такого раннього досвіду.

45. **НОВИЗНА ПОДРАЗНИКА** – варто розрізняти

новизну абсолютну (подразник ніколи не зустрічався тварині) і відносну (незвичайне сполучення знайомих тварині подразників). Цікаво, що значно сильніше збуджують дослідницьку активність саме відносно нові подразники.

46. ЗРАЗКИ ПОВЕДІНКИ – прийняті як одиниця поведінки, характеризуються як особлива й незалежна частина поведінки, що має складну адаптивну функцію.

47. НАВЧАННЯ – це процес, що перебуває в появі адаптивних змін індивідуальної поведінки в результаті придбання досвіду.

48. НАВЧАННЯ ЛАТЕНТНЕ – утворення асоціації між індиферентними подразниками або ситуаціями у відсутності явного підкріплення.

49. НАВЧАННЯ МЕТОДОМ ПРОБ І ПОМИЛОК – наступає в результаті підкріплення пошукової поведінки, утворення асоціації між подразником або ситуацією й незалежним руховим актом (що є фрагментом цієї пошукової поведінки), коли й подразник і руховий акт передують підкріпленню, причому руховий акт необов'язково є вродженою реакцією на підкріплення.

50. НАВЧАННЯ ПЕРЦЕПТИВНЕ – сукупність процесів, що збільшують готовність або здатність організму відповідати на різні зміни зовнішньої стимуляції.

51. ПЕРЦЕПЦІЯ – сприйняття, безпосереднє відбиття об'єктивної дійсності органами почуттів.

52. НАВЧАННЯ ПО ТИПУ ІНСАЙТУ – утворення нової адаптивної реакції в результаті інсайту. Інсайт – в інтуїтивістській теорії пізнання акт безпосереднього збагнення «осаяння»; у гештальт-психології момент рішення розумового завдання як раптового «замикання поля».

53. ПАСИВНО-ОБОРОННА РЕАКЦІЯ – природжений рефлекс рабської покірності. Навмисна пасивність пози слабшого природно веде до падіння агресивної реакції найсильнішого, у той час, як хоча б і безсилий опір слабшого підсилює дратівливе збудження найсильнішого.

54. ПЕРЕАДРЕСОВАНА АКТИВНІСТЬ – придушена

реакція, що генерализується, і її починають викликати об'єкти, що мають певну подібність із тим об'єктом, що спочатку викликав цю реакцію.

55. **РУХЛИВІСТЬ НЕРВОВОЇ СИСТЕМИ** – основний індикатор при оцінці рухливості нервової системи – швидкість зміни збудження й гальмування.

56. **ПІДКРІПЛЕННЯ** – підкріпленням є будь-яка подія, що, сполучаючись із яким-небудь видом поведінки, буде робити його більш частим.

57. **НАСЛІДУВАННЯ** – навчання тварини якої-небудь реакції, споконвічна ймовірність якої низка, у результаті спостереження за цією реакцією в іншій тварини. Присутність другої тварини спричиняє на поведінку першої не тільки полегшуюче, але й спрямований вплив.

58. **ПОШУКОВИЙ ОБРАЗ** – тимчасовий тип фільтрації стимулів, відмінний від порівняно постійного впізнання сигнальних подразників.

59. **ПОЛІГАМІЯ** – загальний термін, що включає випадки, коли одна особина спаровується більш ніж з однією іншою статі. При полігамії один самець спаровується з декількома самками, а при поліандрії – одна самка з декількома самцями.

60. **СТАТЕВА ІНВЕРСІЯ** – позитивна кореляція між домінуванням в агресивних ситуаціях і статевою поведінкою, характерним для самців

61. **ПОТЕНЦІАЦІЯ ЗВИКАННЯ** – прогресивне збільшення швидкості звикання при проведенні повторного ряду сеансів по виробленню звикання й проб на спонтанне відновлення.

62. **ПОТРЕБА** – специфічна (сутнісна) сила живих організмів, що забезпечує їхній зв'язок із зовнішнім середовищем для самозбереження й саморозвитку, джерело активності живих систем у навколишньому світі.

63. **ПРАВИЛО ГЕТЕРОГЕННОЇ СУМАЦІЇ** – загальне число реакцій, викликуваних окремими елементами складного подразника, пропонованими послідовно, дорівнює числу

реакцій, викликуваних ситуацією в цілому.

64 ПРАВИЛО ЙЕРКСА-ДОДСОНА – оптимальний рівень мотивації для навчання рішення якого-небудь завдання знижується з підвищенням складності цього завдання .

65 ЗВИКАННЯ (ГАБІТУАЦІЯ) – відносно стійке ослаблення реакції внаслідок багаторазового пред'явлення подразника без якого б то не було підкріплення

66 ПРИНЦИП АНТИТЕЗИ – дві демонстрації, що мають протилежне значення, повинні розрізнятися якнайбільше; часто вони включають рухи, спрямовані в протилежні сторони.

67. ПРИДБАНА БЕЗПОРАДНІСТЬ – тварина навчається тому, що дві події не зв'язані між собою, тобто наслідок не зв'язаний або з даною причиною, або із цілим класом причинних подій (дій), що входять у поведінковий репертуар тварини, тобто тварина навчається тому, що вона нічого не може зробити для поліпшення ситуації.

68 ПСЕВДОНАВЧАННЯ, ПСЕВДООБУМОВЛЕННЯ – посилення відповіді на раніше неефективний подразник у результаті повторного його виникнення при дії іншого стимулу, з яким він не сполучався .

69 ПОДРАЗНИК – фактори зовнішнього середовища і їхньої зміни, які справляють на рецептори вплив, що виражається в зміні активності останніх.

70 ПОДРАЗНИКИ ЗАВЕРШАЛЬНІ – подразники, що виникли в результаті дій тварини, що припиняють ці дії.

71 ПОДРАЗНИКИ МОТИВУЮЧІ(СЕНСИБІЛІЗУЮЧІ) – подразники, безперервна дія яких визначає специфічний стан реактивності.

72 ПОДРАЗНИКИ РОЗВ'ЯЗНІ (ЗУХВАЛІ) – подразники, що викликають у тварини специфічну реакцію.

73 РІЗНИЦЕВИЙ (ДИФЕРЕНЦІАЛЬНИЙ) ПОРІГ, ПОРІГ РОЗРІЗНЕННЯ – величина, на яку треба змінити інтенсивність стимулу, щоб викликати інше відчуття.

74 РОЗГАЛЬМОВУВАННЯ (ДЕГАБІТУАЦІЯ) – раптове відновлення зниклої реакції в результаті застосування

зовсім нового (звичайно дуже інтенсивного) стимулу.

75 РЕГРЕСІЯ – прояв у дорослої тварини ювенільних форм поведінки. У дорослих тварин зберігаються, хоча й у прихованому виді, механізми, що контролюють ювенільні види активності.

76 РЕЛИЗЕРИ – спеціальні сигнали тварин, ключові подразники, що автоматично викликають реакції в їхніх родичів. Термін часто вживається К. Лоренцем стосовно до його досліджень інстинкту.

77. РЕФЛЕКТОРНИЙ ПОВЕДІНКОВИЙ АКТ (РПА) – конкретна сукупність безумовних й умовних рефлексів різного ступеня складності, що склалася протягом життя особини й здійснювана у звичних умовах.

78 РИТУАЛІЗАЦІЯ – еволюційний процес, у результаті якого яка-небудь форма поведінки змінюється таким чином, що або стає сигналом, використовуваним для спілкування, або підсилює свою ефективність в якості такого сигналу.

79 СЕНСИТИЗАЦІЯ – збільшення сили відповіді, що спочатку викликала умовним стимулом у результаті сполучення останнього з безумовним стимулом і безумовним рефлексом.

80 СЕНСОРНЕ ПРЕДОБУМОВЛЕННЯ – два умовних стимули (УС1 і УС2) застосовуються разом багато разів до того, як у досвід вводиться безумовний стимул (БС). За спільним пред'явленням УС1 і УС2 треба сполучення УС1 із БС. У заключній частині досвіду вимірюється сила умовного рефлексу у відповідь на УС2.

81 СИЛА НЕРВОВОЇ СИСТЕМИ – під силою нервової системи розуміється «працездатність нервової системи», обумовлена межею збудження нейрона мозку й можливістю гальмівного процесу купірувати застійне збудження.

82 ЗМІЩЕНА АКТИВНІСТЬ – поведінка, що спостерігається у тварин у конфліктних ситуаціях, ніяк не зв'язана з жодною з конфліктних тенденцій.

83. **СОЦІАЛІЗАЦІЯ** – багатоступінчастий процес, у ході якого складається особистість соціальної тварини й утворюються зв'язки між нею і його оточенням.

84. **СОЦІАЛЬНА ДЕПРИВАЦІЯ** – позбавлення або різке обмеження соціальних контактів.

85. **СОЦІАЛЬНЕ ПОЛЕГШЕННЯ** – присутність або поведінка іншої особини підвищує ймовірність, ступінь прояву або частоту якої-небудь форми поведінки. Можна розділити на «ефект аудиторії», коли «полегшуючі особини є пасивними спостерігачами» й «ефект спільної дії», коли обидві особини беруть участь у тій самій поведінці.

86. **СОЦІАЛЬНИЙ ДИСТРЕС** – один з видів емоційного стресу, при якому в якості стресора виступає соціальне оточення особини (надлишкові або незадовольняючі тварину соціальні контакти).

87. **СОЦІАЛЬНИЙ КОНТАКТ** – процес одержання соціальної інформації різними способами, напруженість і знак соціального контакту (позитивний або негативний) залежать від його контексту й обсягу отриманої інформації.

88. **СПОНТАННЕ ВІДНОВЛЕННЯ** – якщо після повторного стимулу й звикання до нього цей стимул більше не пред'являється, то реакція має тенденцію відновлятися при новому впливі стимулу. У певних межах можна затверджувати, що, чим довше стимул був відсутній, тим більше імовірно, що він знову викличе початкову реакцію.

81. **ФЕРОМОНИ** – хімічні сигнали, за допомогою яких здійснюється обмін інформацією між різними особинами одного виду.

82. **ФАСІПАЦІЯ** – полегшення запуску саме даної реакції.

83. **ФОТОРЕЦЕПЦІЯ** – здатність виявляти електромагнітне випромінювання. Електромагнітний спектр має широкий діапазон, і видима частина становить дуже малу частку.

84. **ФРУСТРАЦІЯ** – неможливість завершити яку-небудь послідовність поведінкових актів через фізичну

перешкоду, відсутності відповідного подразника й т.д. У результаті фрустрації може виникнути дослідницька поведінка, поведінка по типу «проб і помилок», реакції на подразники, які в нормі неадекватні, зміщена активність або агресивна поведінка.

85. **ФУНКЦІОНАЛЬНА АВТОНОМІЯ** – збереження реакції в тому випадку, коли відсутні фактори, що спочатку викликали її. Передбачається, що відбувається зміна основи цієї реакції.

86. **ХОМІНГОВА ОРІЄНТАЦІЯ** – здатність немовляти тварини з недорозвиненими системами зорового й слухового сприйняття розрізняти ознаки своєї гніздової території по термотактильним і нюховим подразненням .

87. **ЦИРКАДНИЙ РИТМ** – говорячи про періодичні процеси, що відбуваються в живих організмах, користуються терміном «добовий ритм», хоча тривалість цих процесів рідко рівняється 24 годинникам.

88. **ЧУТЛИВІ ПЕРІОДИ** – періоди онтогенезу, під час яких організм особливо сприйнятливий до впливів середовища.

89. **ЕВОЛЮЦІЙНО-СТАБІЛЬНА СТРАТЕГІЯ (ЭСС)** – це стратегія, що виникла в процесі еволюції і яку неможливо поліпшити якою-небудь іншою можливою альтернативною стратегією, за умови, що достатнє число членів популяції прийняло її.

90. **ЕКСТРАПОЛЯЦІЯ** – визначення закономірності зміни деякої величини або явища в майбутньому на підставі знання закономірності її зміни в минулому, винесення відомої на певному відрізку функції за її межі.

91. **ЕЛЕМЕНТАРНА РОЗУМОВА ДІЯЛЬНІСТЬ** – форма вищої нервової діяльності, за допомогою якої без спеціального навчання можливе рішення різноманітних завдань, що характеризуються певним логічним зв'язком елементів, що лежать у їхній основі.

92. **ЕНГРАМА (СЛІД ПАМ'ЯТІ)** – якийсь фізичний прояв факту навченості, який можна виявити, досліджуючи

зміни в мозку піддослідної тварини.

93. ЕПІГЕНЕТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ ПОВЕДІНКИ – епігенетичний підхід має на увазі, що всі реактивні системи організму формуються в процесі онтогенезу й що розвиток пов'язаний з інтеграцією впливів з боку внутріорганізменних процесів і стимулюючих зовнішніх впливів.

94. ЕТОЛОГІЯ – об'єктивне дослідження поведінки тварин і людини з біологічної точки зору з особливим акцентом на вивчення видоспецифічної поведінки, його адаптивності (функціональності) і еволюції.

Приліпко Т.М., Косташ В.Б., Коваль Т.В.

Навчальний посібник

**«Біологічні особливості, годівля і утримання
службових собак»**

Підписано до друку 02.06.2021. Формат 60х84/16.

Гарнітура Times. Папір офсетний.

Ум.друк.арк. 10. Наклад 300 прим. Зам. № 2352

Віддруковано згідно з оригіналом-макетом
в друкарні ПП «Віт'АДрук»

м. Кам'янець-Подільський, вул. Князів Коріатовичів, 21,
тел.: (067)6796001, office.vitadruk@gmail.com